DUPKA GYÖRGY

MAGYAR GULÁG–GUPVI-RABOK EURÁZSIÁBAN

Felfedett nyomok Oroszország (Baskíria, Tatárföld, Csecsenföld), Kaukázus (Azerbajdzsán, Georgia, Örményország), Ázsia (Kazahsztán, Üzbegisztán) régióiban

Kárpátaljai Magyar Könyvek
265.

Sorozatszerkesztő és felelős kiadó:
Dupka György

A kiadvány megjelenését
a Bethlen Gábor Alap támogatta

© Dupka György, 2021
© Intermix Kiadó, 2021

Átdolgozott, bővített kiadás

Borító fotó: Azerbajdzsán, Hanlari hadifogolytemető

Képek, fotók, dokumentumok másolata:
Dupka György, Fuchs Andrea és a pécsi Német Kör archívuma

Felelős szerkesztő: ***Marcsák Gergely***
Lektorálta: ***dr. Zékány Krisztina***
Fedélterv, műszaki szerkesztő: ***Dupka Zsolt***
Közreműködő: ***Fuchs Andrea***
A könyv elektronikus változata:
www.kmmi.org.ua (Adattár, könyvek)

Készült a RIK-U Kft.-ben

ISBN 978-963-9814-87-5
ISSN 1022-0283

Dupka György

MAGYAR GULÁG–GUPVI-RABOK EURÁZSIÁBAN

Felfedett nyomok Oroszország (Baskíria, Tatárföld, Csecsenföld), Kaukázus (Azerbajdzsán, Georgia, Örményország), Ázsia (Kazahsztán, Üzbegisztán) régióiban

Történelmi szociográfia

Intermix Kiadó
Ungvár – Budapest
2021

„Az igazság egyetlen szava az egész világról súlyosabb.”
(A. Szolzsenyicin)

Az Eurázsia és a Kaukázus országaiba hurcolt
magyar, német és más nemzetiségű hadifoglyok,
civil internáltak emlékére

BEVEZETÉS
A KUTATÓ-, EMLÉK-, ZARÁNDOKUTAKHOZ

A hadifogságba és a malenkij robotra a szovjet táborokba elhurcoltak, a kollektív büntetés alá eső magyarság, németség tragikus sorsával kapcsolatosan – a rendszerváltás utáni évtizedekben, különösen az ezredforduló után – előrehaladott kutatás tapasztalható. Eddig bizonyossá vált, hogy 700 000 ember (más adatok szerint 800 ezer, sőt közel egymillió is lehetett) került ki a GUPVI és GULÁG táborokba, és ott közülük minden második-harmadik ember meghalt. A hét évtized múltán is részletekben látnak napvilágot, de még mindig keveset tudunk ezekről az időkről. Nagyon fontos a helytörténészek, helyi kutatók munkája az emlékek feltárásában, elemzésében. Az eddig publikált szakirodalom, feltárt levéltári forrásanyag folyamatosan gyarapodik, a könyvtárak, az internet révén mindenki számára elérhetővé válik.

A GUPVI táborokban raboskodott foglyokkal, a lágertemetőkkel kapcsolatos helyszíni ismereteimet – az utóbbi évtizedben – a pécsi Német Körrel (elnöke: ***Matkovits-Kretz Eleonóra***)[1] egybehangoltan lebonyolított expedíciók során messzemenően tudtam gyarapítani és elmélyíteni. 2005-től közös kutatást[2], közös emlék-

[1] Lásd a honlapjukon elhelyezett kutatási anyagokat: http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/(2014)

[2] dr. Bognár Zalán (szerk.): *Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt…" Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot"-ra a sztálini lágerekbe 1944/45–1955*. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009.

konferenciákat[3] szerveztünk, terepmunkát végeztünk az egykori lágerek területén, a kelet-ukrajnai Donyec-medencében, a luganszki bányavidéken, ahol 2014-től újra embervesztő, lakott területeket feldúló harcok, illetve testvérháború zajlik a Kreml által támogatott és függetlenségre törekvő orosz radikális autonómista-szeparatisták és az ukrán katonai egységek között.

Expedíciót indítottunk Oroszföldre, az Urál-környéki egykori munkatáborokba is, ahol sok ezer magyar, német féri és nő halt meg az éhség, a fagyhalál s a pusztító betegségek okozta végelgyengülésben.

Konkretizálódott együttműködésünk a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társaságával (elnöke: ***Majorszki András,*** ügyvezető: ***Bognár Zalán***)[4] is, amely regionális szinten[5] is egybefogta a kutatói munkát, erről tanúskodik legutóbbi konferencia-gyűjteményük.[6] Régiók szintjén először az Árvay Attila vezette Szerencs Város Német Nemzetiségi Önkormányzata[7] biztosított fórumot az anyaor-

---

[3] *„Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek"* A Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre (elnök: Matkovits-Kretz Eleonóra) projektje alapján a sztálini munkatáborokba hurcolt magyarok és németek tiszteletére a beregszászi Európa Magyar Házban rendezett nemzetközi emlékkonferencia, melynek társszervezője a Szolyvai Emlékparkbizottság volt. Lásd még: Dupka György: *Emlékezés a sztálinizmus áldozataira* (A 2010. novemberi emlékkonferencia előadásainak szerkesztett anyaga). In: Trianoni Szemle, III. évf. 2011/1. szám, 30–39. p. *„Ezer fogoly küldi imáját az égbe… Mi Atyánk, Úristen, segíts haza minket!…"* Internálás és genocídium a Kárpát-medence régióiban. Internálás és deportálás, szovjetellenes személyek begyűjtése, megtorlás Kárpátalján Nemzetközi emlékkonferencia a GULÁG-GUPVI Emlékév alkalmából a Szolyvai Emlékparkbizottság és a Kárpátaljai Művelődési Intézet szervezésében (Beregszász, 2015. november 20.). Összeállították: Dupka György és Zubánics László. Szolyvai Emlékparkbizottság, 2016 – Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2016. Tárolt változat: http://kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=511

[4] Lásd a honlapjukon elhelyezett kutatási programokat, adatbázisokat: http://gulag.hu/ (2014)

[5] Lásd a honlapjukon elhelyezett kutatási programokat, adatbázisokat: http://www.malenkijrobot.hu/(2014)

[6] *Budapest, Kárpát-medence – 'Malenkij robot', emlékezet.* Gulágkutatók VII. nemzetközi konferenciájának kötete. Szerkesztette: Bognár Zalán-Muskvics Andrea Anna. Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, Budapest, 2017.

[7] Oroszné Stumpf Éva: *Jóvátették azt, amit el sem követhettek… A szerencsi gyűjtőtáborból donbászi kényszermunkára.* Német fordítás: Somoskőiné Hauschel Dóra. Szerencs Város Német Nemzetiségi Önkormányzata. é.n.

szági és a Kárpát-medencei kutatóknak, és az országban először állított regionális emlékművet.

A mozgalomba bekapcsolódott az anyaországi

- Kommunizmus Bűnei Alapítvány (elnöke: ***Ötvös Péter***),
- a Nemzeti Emlékezet Bizottsága[8] (elnöke: ***Földváryné Kiss Réka***),
- a Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezetének elnöke (elnöke: ***Menczer Erzsébet***),
- a Gulág Alapítvány (elnöke: ***Nagyné Pintér Jolán***),
- a Terror Háza Múzeum (főigazgató: ***Schmidt Mária***),
- a Magyar Nemzeti Levéltár (főigazgató: ***Szabó Csaba***),
- a VERITAS Történetkutató Intézet (főigazgató: ***Dr. Szakály Sándor***),
- a Janus Pannonius Múzeum (igazgatóhelyettes: ***Walterné Müller Judit***),
- a Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944-45 Alapítvány[9] (elnöke: ***Cseresnyésné Kiss Magdolna***).

A külhoni és a magyarországi magyar kutatók közül:

- ***dr. Molnár D. Erzsébet,*** történész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének főiskolai docense,

---

[8] Lásd: *Gulag-Gupvi. A szovjet fogság Európában*. A Nemzeti Emlékezet Bizottsága, a z MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és a Magyarországi Németek Pécs-baranyai Nemzetiségi Köre által 2015. november 25-én Budapesten (MTA Székháza, Díszterem) megrendezett nemzetközi konferencia szerkesztett előadásai. A kötet angol nyelvű kiadásának címe: *Gulag-Gupvi. The Soviet Captivvity in Europe*. Szerkesztette: Kiss Réka, Simon István. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017.

[9] *A Kárpát-medence elveszített területeiről (Kárpátalja, Felvidék, Erdély és Délvidék) szovjet típusú táborokba hurcoltak kálváriája*. Konferenciakötet. 2016. november 25-én a Polgárok Háza Dísztermében tartott konferencia előadásai. Szerkesztette: Botlik József és Cseresnyésné Kiss Magdolna. Keskenyúton Alapítvány, 2017.

– ***dr. Murádin János Kristóf***[10] történész, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok szak egyetemi adjunktusa, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karának kari kancellárja,
– az erdélyi ***Benkő Levente*** magánkutató,
– ***dr. Bognár Zalán*** történész, a Károli Gáspár Református Egyetem docense,
– ***dr. Stark Tamás*** történész, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa és mások nevéhez fűződik a szakmai körökben is elismert GULÁG-GUPVI-kutatás.

A levéltárakon kívül más országok közgyűjteményeiben is következetes adatgyűjtést végeztünk. A túlélőkkel *„oralhistory"* típusú, feldolgozott mélyinterjúkat, visszaemlékezéseket, memoárokat is nyilvánosságra hoztunk.[11]

2012–2017 között *hét eurázsiai, illetve délnyugat-ázsiai (kaukázusi)* államot érintő öt kutatóúton vettem részt a pécsi Német Kör szakértőjeként. Főleg budapesti kiindulóponttal, előzetesen elkészült forgatókönyv alapján a célországok, és azon belül a kiemelt települések között – repülőgéppel, bérelt busszal, gyalog – több mint 50 ezer km-t tettünk meg. Minden kiutazás alkalmával változó összetételű volt csapatunk, amelynek kemény magját – a GUPVI-GULÁG

[10] Lásd a ***dr. Murádin János Kristóf*** által szervezett konferencia anyagát angol nyelven: *Acta Universitatis Sapientiae*. European and Regional Studies, Volumen 7, 2015. Sapientia Hungarian University of Transylvania Scientia Publishing House.

[11] Lásd: *Vádolnak a kárpátaljai túlélők és a meggyalázott holtak*. dr. Dupka György közreadásában. Szemelvények a szovjet fogságból hazatért túlélők (volt katonafoglyok, civil internáltak, politikai elítéltek, kényszermunkások) vallomásaiból, visszaemlékezéseiből, valamint a hozzátartozók adatközléseiből (1944-2015). Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2015., *Egy eltűnt férfigeneráció nyomában a Gupvi-Gulág kárpátaljai túlélőinek vallomásaiból. Eltitkolt, múltidéző emlékezet a szovjetizálás időszakából, 1944-1990*. Dupka György közreadásában. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2017.

téma iránt – elkötelezett kutatók alkották. Terepszemléink eddig kevésbé ismert, egykori – a magyarság szempontból fontosabb – fogolytáborokhoz, sírkertekhez, a raboknak munkát adó objektumokhoz kötődtek, ahol a hadifoglyok, internáltak nyomában gyakorlati módon tényfeltáró adatgyűjtést folytattunk. Előttünk ilyen céllal magyar civil expedíció még nem járt Ukrajnában, Oroszországban, Azerbajdzsánban, Georgiában, Örményországban, Kazahsztánban és Üzbegisztánban, mely országok több mint 70 éven át a szovjet birodalomhoz tartoztak. 1991-1992-ben a szovjet impérium szétesését követően utódállamokként jöttek létre – napjainkban független, dinamikusan fejlődő országok –, az ENSZ-tagállamai közé tartoznak.

Első emlékutunkra[12] **2009. június 26.–2009. július 4. között**[13] került sor a malenkij robotosok nyomában az ukrajnai **Donyeck és Luganszk megyékben**. Csoportunk[14] a következő településeket kereste fel*: Donyeck (Sztalino), Makajevka, Ilovajszk-Sírokoje (Szpartak), Zugresz, Sahtyorszk (Katik), Kantarna, Gorlovka, Luganszk (Vorosilovgrád), Sztahanov (Kagyijevka), Lutugino, Uszpenka, Perevalszk (Parkamona), Krasznij Lucs, Novij Donbász*. A helyi szemtanúk be-

[12] Tárolt változat: http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&t=103&page=2 (2009)

[13] Első utunk az EU által finanszírozott Utak a gyökerekhez című pályázaton belül a *Polgári lakosság internálása „malenkij robotra" a Szovjetunióba* elnevezésű projekt: az EU EACEA támogatásával valósult meg.

[14] A kutatócsoport magyarországi tagjai: ***Matkovits-Kretz Eleonóra*** (Pécsi Német Kör elnöke)**,** ***Szeltnerné Winhardt Ildikó*** (Budaőrs), ***Horváthné Szemerédi Mária*** (Pécs), ***Csehily József*** (Pécs), ***dr. Havasi János*** (Pécs), ***Debreceni Mihály*** (Csap-Budapest), ***Hack Ferenc Mihályné*** (Almáskamarás), ***Singer Zsuzsa*** (Székesfehérvár), ***Szikszai Nikolett*** (Geresdlak), ***Müller Zsuzsa*** (Geresdlak), ***Szorenné Matkovits Nóra Vanda*** (Pécs), ***Lévai Gábor*** (Pécs), ***Baumann Tímea*** (Pécsvárad), ***Noll Katalin*** (Budapest), ***Varga Orsolya*** (Kismaros), ***Kulcsár Tímea Ágnes*** (Ráckeve), ***Gárdonyi Adrienn*** (Dunavarsány), ***Szorre Tibor Kornél*** (Pécs), ***Walterné Müller Judit*** (Pécs), ***Matthaeidesz Konrád*** (Budapest). Kárpátaljai, és vonattal Ungvárról indult résztvevői: ***ifj. Bakura Sándor*** (Eszeny), ***Dupka György*** (Ungvár), ***Kovács Elemér*** (Beregszász). A kutatás eredményeit 2009.szeptember 25-én a Pécsi Valeria Koch Német Kollégiumban megrendezett „Utak a gyökerekhez" konferencián ismertettük, melynek keretében „malenkij robot" témájában készült dokumentumfilm vetítésére, a korszakhoz kapcsolódó új kiadványok bemutatójára, kiállítások megtekintésére is sor került.

vonásával megszemléltük az említett településeken egykor működtetett munkatáborokat, fogoly-temetőket. Az első utunkról készült többszerzős kiadvánnyal[15], ***dr. Havasi János*** dokumentumfilmjével[16] is tudatni akartuk a széles közvéleménnyel, hogy a szovjetek nem csupán munkaképes férfiakat, de fiatal nőket is kényszermunkára hurcoltak. A tömegsírok megkeresése mellett, a legnagyobb eredményünk egy konkrét női sír megtalálása *Uszpenkában*: Az 1919 januárban született ***Marosi Józsefné*** 1945 novemberben halt meg a kis bányásztelepülésen, sírját a mai napig gondozzák a helybeliek. Azóta a hozzátartozókat is sikerült felkutatni. Többek között a női rabsorsok jobb megismerésére, a sírok felkutatására szerveztünk további emlékutakat a volt Szovjetunió különböző vidékeire.

A **II. kegyeleti és kutatóutat** bevállaló csoportunk[17] **2012. június 27. – július 15.** között az Urál hegyvonulat vonzáskörzetéhez

---

[15] Bakura Sándor – Dupka György – Kovács Elemér – Kovács Erzsébet – Molnár D. Erzsébet – Tóth Zsuzsanna: *„Otthon a könny is édes" 1944–1955. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok hivatalos iratok, vallomások tükrében*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2009, 104. p.

[16] **Sikeres volt kutatóutunk a Donyec-medencében.** Az útról készült riportfilmek megtekinthetők az MTV Átjáró és Sírjaik hol domborulnak? c. műsorainak honlapján. Ehhez a legegyszerűbb a Google-keresőbe beírni: MTV Átjáró) http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&page=4&page=3, http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&t=103&page=3

[17] Az első emlékutat (Donyec medencébe (2009.) követően a második expedíciót is ezentúl az Urálba (2012.) az EU (EACEA) támogatta. A pécsi Német Kör képviseletében ott volt ***Matkovits-Kretz Eleonóra*** (elnök), ***Schmidt Antal*** (alelnök), ***Bán Ilona, Hack Ferenc Mihályné, Márkus Beáta, Schmidt Ákos, Stumpf Bálint, Stumpf Bálintné, Szendéné Arnold Katalin, Szabó Alla*** tolmács, ***Máthé Áron,*** a Budapesti Terror Háza Múzeum főmunkatársa, ***Singer Zsuzsa,*** GULÁG-kutató, ***Walterné Müller Judit***, a pécsi múzeum igazgatóhelyettese, ***Csehily József,*** a pécsi ruszin önkormányzat képviselője, továbbá a Magyar Televízió stábja képviseletében ***dr. Havasi János,*** a Médiaszolgáltatás-Támogató és Vagyonkezelő Alap (MTVA) főmunkatársa, egyben a népszerű Háborús Keresőszolgálat vezetője, ***Jurkovics János*** filmes, operatőr. Kárpátalja képviseletében vonattal Ungvárról indult ***Dupka György*** történész, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára, ***Fuchs Andrea,*** az ungvári svábok/németek baráti körének tagja, a Szolyvai Emlékpark irodavezetője, ***Olekszij Korszun*** nyugalmazott ezredes, hadtörténész, a Rehabilitált Történelem Kárpátaljai Emlékkönyv szerkesztőbizottsága kiadói csoportjának vezetője.

tartozó Perm megye *(Perm, Kungur, Gajva, Perm-36: Gulág Múzeum),* Szverdlovszk megye *(Verhoturje, Novaja Ljalja, Nyizsnyaja Tura, Nyizsnyij Tagil, Rudnyik, Cseremsanka, Leviha, Kirovgrad, Nyevjanszk, Jekatyerinburg, Pervouralszk, Talica, Revda, Revdinszkij Gyegtyarszk, Ganina-jama kolostor, Berezovszkij, Pervomajszk, Lenyinszkoje, Azbeszt, Nyizsnyij Iszetszk, Bolsoj Isztok, Malij Isztok, Aramil),* Cseljabinszk megye *(Verhnyij Ufalej, Kistim, Cseljabinszk, Miassz, Szatka, Asa),* Baskírföld térségébe *(Ufa, Balanovo, Demszkoje, Isimbaj, Oktyabrszkij, Urusszu, Sztarije Tujmazi)* látogatott el. A szibériai zarándoklat fontosabb epizódjait ***dr. Havasi János*** és ***Jurkovics János*** közös dokumentumfilmje[18] (a későbbiekben a Duna Tv bemutatta) és a jelen sorok írójának könyve[19] is megörökítette. Megismerkedtünk egy magyarbarát orosz értelmiségivel, ***Dr. Vlagyimír Motrevics*** történész professzorral, aki a Jekatyerinburgi Állami Egyetemen tanít. Emellett a Moszkvában székelő Vojennije Memoriali Társaság[20] megbízásából eddig 96 hadifogolytemetőt tárt fel és tett rendbe. A felsorolt területeken 35 egykori, II. világháborús kényszermunkatábort, civil internált- és hadifogoly temetőt azonosítottunk, dokumentáltunk.[21]

---

[18] Havasi János– Jurkovics János: *Idegen ég alatt.* (Urál térségi lágerekben elhunyt magyar foglyok emlékének adózik az 57 perces film.) Szeged, 2012. http://www.port.hu/idegen_eg_alatt/pls/w/films.film_page?i_film_id=136919 (2012)

[19] Dupka György: *„Hová tűnt a sok virág…" Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941-1955) nyomában* (Történelmi szociográfia). Kárpátaljai Magyar Könyvek– 221. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2012. Tárolt változat: http://kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=409

[20] Lásd: Военно-мемориального сотрудничества «Военные мемориалы». (*„Vojennije Memoriali"* Katonai-emlékmegőrző Nemzetközi Együttműködési *Társaság. A továbbiakban: Vojennije Memoriali Társaság…*

[21] Tárolt változat: http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&t=164&page=(2012),http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/5-ural(2012),http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/4-konferencia (2012).

A **III. kegyeleti és kutatóutunk 2016. június 24. – július 2. között** *Baskíria–Ufa–Oktyabrszkij, Tatárföld–Jelabuga* útvonalon zajlott le[22].

A **IV. kegyeleti és kutatóutunkat**[23] **2016. augusztus 15.-27. között** Csecsenföld: *Groznij* terülte – *Andrejevszki völgy* – Azerbajdzsán: *Sumgait* (Kirovabadi) körzet – *Hanlari körzet* – Grúzia: *Tbiliszi*, *Kutaiszi* körzetében folytattuk. A két expedíció tapasztalatairól, eredményeiről többek között *Makkosjánosi*ban nemzetközi emlékkonferenciát rendeztünk, az elhangzott előadások anyagát könyv alakban is kiadtuk.[24]

---

[22] A 2016. június 24.–július 2. közt az uráli zarándokút tagjai voltak: a Magyar Televízió stábja képviseletében ***Noll Katalin*** szerkesztőriporter, ***Csomós István Tamás*** operatőr, ***dr. Szilágyi Péter Ferenc*** a Miniszterelnökség helyettes államtitkára, ***dr. Bognár Zalán*** és ***dr. Dupka György*** GULÁG-GUPVI-kutatók, a pécsi Német Kör képviseletében ***Matkovits-Kretz Eleonóra*** elnök, ***Matkovits Réka Aléna, Dmitrienko (Belasic) Anna, Árvai András, Szenácz Mihályné*** (az Oktyabrszkiji 1701-es munkatáborban robotoló magyar szülők itt született leánygyermeke), ***Harsányi Zoltánné (Jurij Lapsin*** *alias* ***Arnold György*** magyarországi unokatestvére, nyugdíjas tanár), valamint Árvay Attila, a Szerencsi Német Nemzetiségi Önkormányzat elnöke.

[23] A 2016. augusztus 15-27. közötti emlékút tagjai voltak: ***dr. Szilágyi Péter Ferenc*** a Miniszterelnökség helyettes államtitkára, ***Szári Norbert Gergely,*** a Nemzeti Emlékezet Bizottság Hivatalának kutatója, ***Csornay Boldizsár László,*** a pécsi Janus Pannonius Múzeum igazgatója és ***Walterné Müller Judit*** igazgatóhelyettes, ***Dr. Bognár Zalán*** történész (Károli Gáspár Református Egyetem docense) és felesége ***dr. Bognár Zalánné*** pedagógus, ***dr. Dupka György*** GULÁG-GUPVI-kutató, ***Varga László,*** a balmazújvárosi Veres Péter Kulturális Központ művelődésszervezője, **Csehily József,** a pécsi Ruszin Nemzetiségi Önkormányzat elnöke, ***Magasi Ágnes*** és ***Yazhyan Tereziya*** a Pécsi Magyar-Orosz Társaság tolmácsai, ***Gaskó Gábor***, a Magyar Azeri Társaság (Hunaz Kft) képviselője, a pécsi Német Kör képviseletében ***Matkovits-Kretz Eleonóra*** elnök, ***Schmidt Antal*** alelnök, ***Szorrené Matkovits Nóra Vanda, Dmitrienko (Belasic) Anna, Rozsnyai Ilona, Schmidt Norbert, Bán Ilona, Németh György Éva*** dokumentumfilm-forgató, ***Kampfli József*** budapesti szobrászművész (az apja a kutaiszi munkatáborban robotolt), valamint a nagykozári ***dr. Horváth Katalin*** ügyvéd, a dabasi ***Molnár József*** a motoros emléktúrák szervezője. Utunkat a Magyar Televízió stábja képviseletében ***Noll Katalin*** szerkesztőriporter és ***Szűcs Tamás Ádám*** MTVA-szakértő örökítette meg.

[24] *A Kárpát-medencéből elhurcolt magyar és német rabok nyomában Oroszföldön és Kaukázus országaiban*. Nemzetközi emlékkonferencia anyagjai, Makkosjánosi, 2016. november 18.Szerkesztette: dr. Dupka György, dr. Zubánics László. Kárpátaljai Magyar Könyvek 256. Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2017.
Tárolt változat: http://kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=538

Az **V. kegyeleti és kutatóutunkat**[25] **2017. június 27. – július 8.** közt –Örményország: *Jereván–Vanadzor–Ararat* – Kazahsztán: *Karaganda–Szpasszk–Almati* – Üzbegisztán: *Taskent* – Oroszország: *Moszkva* vonalon fejeztük be. A legutóbbi három történelmi zarándokúttal a jelen írásban foglalkozunk.

Ezekhez a kutatóutakhoz ismereteink elmélyítéséhez információs alapanyagot a *Történelmi zarándokutak* idején gyűjtöttünk, amit az egykori szovjetunióbeli lágerek, lágertemetők meglátogatása idején tudtunk hasznosítani.

2011. május 4-9. között a kutatócsoporttal terepgyakorlaton vettünk részt *Erdélyben. „Itt volt a végállomás"* című uniós pályázat részeként és a *„Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek"* című projekt[26] keretein belül végig látogattuk, azonosítottuk és dokumentáltuk azokat a helyszíneket, ahol az elosztó- és gyűjtőtáborok voltak: *Nagykároly, Szaniszló, Szatmárnémeti, Érmindszent, Nagyszeben, Nagydisznód, Brassó, Ligetfalva, Marosvásárhely, Szászrégen, Nagyenyed, Déva, Lugos, Temesvár, Arad.*

---

[25] A 2017. június 27-július 8. közötti emlékút tagjai voltak: ***dr. Szilágyi Péter Ferenc*** a Miniszterelnökség helyettes államtitkára, a pécsi Német Kör képviseletében ***Matkovits-Kretz Eleonóra*** elnök, ***Schmidt Antal*** alelnök, ***Matkovits Réka Aléna, Dmitrienko (Belasic) Anna, Rozsnyai Ilona, Bán Ilona Blanka, Németh György Éva*** dokumentumfilmforgató, ***Horváth Adrienn***, valamint a nagykozári ***dr. Horváth Katalin*** ügyvéd, ***Árvay Attila,*** a Szerencs Város Német Nemzetiségi Önkormányzatának elnöke, ***Csehily József,*** a pécsi Ruszin Nemzetiségi Önkormányzat elnöke, ***Csornay Boldizsár László,*** a pécsi Janus Pannonius Múzeum igazgatója és ***Walterné Müller Judit*** igazgatóhelyettes, ***Halmy Keve Kund,*** a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) munkatársa, ***dr. Máthé Áron*** történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatala elnökhelyettese, ***Szári Norbert Gergely,*** a Nemzeti Emlékezet Bizottság Hivatala kutatója, a dabasi ***Molnár József*** a motoros emléktúrák szervezője, ***Varga László,*** a balmazújvárosi Veres Péter Kulturális Központ művelődésszervezője, ***Magasi Ágnes*** és ***Yazhyan Teréziya***, a Pécsi Magyar-Orosz Társaság, angol, orosz tolmácsai, ***Dupka György*** történész, a MÉKK elnöke, ***Fuchs Andrea,*** a Szolyvai Emlékparkbizottság irodavezetője.

[26] A Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre – Német Kör szervezésében a témával foglalkozó kutatók, túlélők, az elhunytak hozzátartozóinak társaságában a partiumi, erdélyi, illetve a székelyföldi emlékhelyeket a jól felkészült kutatóbarátaink kalauzolásával kerestük fel.

2011-2012 között Vajdaság (Szabadka, Zombor) Felvidék és Kárpátalja területére is eljutottunk, ahol szintén azonosítottuk, dokumentáltuk azokat a helyszíneket, ahol gyűjtőlágerek, lágertemetők voltak.[27]

A GULÁG-GUPVI Emlékév jegyében **2016. október 21-25.** – Románia: *Arad–Nagyszeben–Brassó–Foksány–Jassi–Kolozsváron* jártunk. *Jassi, Foksány* (2017. 02.) gyűjtőhelyeire emléktáblát készíttettünk. *Lügeten* (2016. 10. 22.) emlékművet állíttattunk.

A nagyszabású Kárpát-medencei programot **2016. november 15-19**. között Szlovákia (*Szepsi, Tornaújfalu*), Lengyelország: (*Sanok)*, Ukrajna (*Sztarij-Szambor, Szolyva)* gyűjtő- és elosztó lágereit is felkerestük, ezeken a magyarság, németség „Golgotáinak" is nevezhető helyszíneken koszorúzással, megemlékezéssel, gyertyagyújtással tisztelegtünk közös halottjaink emléke előtt.

A pécsi Német Kör és a Szolyvai Emlékparkbizottság együttműködésének köszönhetően *Pécsen, Budapesten, Kolozsváron, Újvidéken, Királyhelmecen, Nagykaposon, Beregszászban, Szolyván* és más településeken megrendezett megemlékező programok keretében indult el az intenzív kutatás. Közreműködtünk a partnerszervezetek hálózatának kialakításában, aktivizáltuk képviselőiket, a helytörténészeket, hogy a soron következő tanácskozásokon előadások tartsanak és konferencia-köteteket adjanak ki.

Az általunk elindított mozgalom kárpát-medencei szintű megemlékezés-sorozatot generált. Az eddigi tapasztalatok birtokában aktívan részt vettünk a malenkij robot 70. évfordulójára alakult Emlékbizottság munkájában. Az Emlékbizottság[28] koordinálásá-

[27] Lásd bővebben: http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/2-kepek (2011)

[28] A Szovjetunióba való elhurcolások 70.-ik évfordulója alakalmából szervezett Kárpát-medencei szintű rendezvények megvalósítása 2015. január 20-án indult, azonban a záróprogramok hivatalosan 2017. február 25-én fejeződött be, de a központi támogatású projektekből több 2018 folyamán valósult meg.

val belendült a malenkij robot történetének szakszerű feltárása, interjúk készítése, együttműködések határon belüli és határon túli, valamint nemzetközi szervezetekkel, levéltárakkal, a témát kutató történészekkel**.** A *Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások Emlékévének* felbecsülhetetlen a jelentősége, tárgyi és szellemi hozadéka, amellyel a közvélemény is szembesülhetett.[29]

Megítélésem szerint a megvalósított programok tükrében sikeres Gulág Emlékévet zártunk nemcsak Kárpátalján, hanem az egész Kárpát-medencében. Az emlékezés mozgalmát elindító Emlékév történelmi jelentőségét abban látom, hogy a közel nyolcszázezer magyar tragédiáját eddig övező hallgatás maradék falát is végérvényesen ledöntötte. ***Hamvas Béla*** szavaival elmondhatjuk, hogy a *„A lélek a túlvilágon csak akkor nyugszik meg, ha akad a földön valaki, aki élete igazságát kimondja"*. Véleményem szerint mindannyian, akik bekapcsolódtunk az országos és helyi viszonylatban is az Emlékbizottság által támogatott programok, projektek megvalósításába, ezt tettük, hogy újra és újra kimondhassuk a GUPVI-GULÁG haláltáboraiba, *„málenkij robotos"* lágereibe internált és embertelen poklait átélt apáink, nagyapáink és az ifjabb generációknak a dédpapáik – évek hosszú során titkolt – igazságát, mert ezáltal hallhatóvá tettük, amit elhallgattak, mert az újra felszabdalt magyar földet megszálló kommunista hatalom nemzetiségük miatt is kollektív bűnösnek bélyegezte őket.

Az ott megélt borzalmakat, a szovjet barakkba zárt hányattatott sorsokat, szenvedéstörténeteket, a szabadság utáni vágyakozó emberi tragédiákat igyekeztünk megidézni a kül- és beltéri kiállításokon, a megjelentetett emlékiratok, dokumentumokat, levéltári anyagokat feldolgozó könyvek sokaságában, az üldözött, megalázott, halálukig kitartó hőseink, áldozataink tiszteletére szervezett GUPVI-GULÁG

[29] *Gulág-Gupvi emlékévek*. Zárókiadvány, 2015. február 25. – 2017. február 25. Szerkesztette, összeállította: dr. Kovács Emőke. Közreműködött: dr. Nobilis Márton, dr. Rétvári Bence. Gulág-Gupvi Emlékbizottság, BP, 2017.

emlékzarándoklatok és az elhurcoltak neveit megörökítő emlékjelek állításában, emlékhelyek, emlékparkok kialakításában. A nemzeti kibeszélést elősegítő konferenciák, a rendhagyó történelemórák, tematikus előadások, dokumentum és játékfilmek, színházi előadások stb. mind-mind hozzájárultak a magyar nemzetünk kollektív emlékezetének megerősítéséhez, a feledés fekete homályának kifehérítéséhez. Mindezek betetőzése volt, hogy Ungváron, a Duhnovics Házban felavattuk a Sztálinizmus Kárpátaljai Áldozatainak Emlékmúzeumát, 2021. február 24-től a felújított kiállítás anyagának az ősi munkácsi vár adott otthont.

Az a meggyőződésem, hogy az Emlékév nem fejeződött be, mert a megkezdett munkát folytatnunk kell, hiszen sok még az elvégzésre váró feladat, sok kérdés még megválaszolatlan, és az ezzel kapcsolatos *„rejtélyes sötét foltok, történelmi ködösítések, a megtorlásokat elhomályosító mítoszok"* feltárásra és szertefoszlatásra várnak tisztességes történészeink remélhetően áldozatos és bátor munkája segítségével.

Sokat számít az erkölcsi biztatás is, a GULÁG-GUPVI-kutatók közül 2017 folyamán kilenc személy vette át eddigi tevékenysége elismerését értékelő magyar állami kitüntetést.[30]

---

[30] 2017. augusztus 20-án Áder János, Magyarország Köztársasági Elnöke mások mellett állami kitüntetésben részesítette a GULÁG-GUPVI-kutatók egy csoportját**:**
Magas színvonalú munkájáért *Magyar Érdemrend Lovagkereszt (polgári tagozat)* kitüntetést vehetett át:
Dupka György történész, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára,
Nagyné Pintér Jolán, a GULÁG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke.
Kimagasló tevékenysége elismeréseként *Magyar Arany Érdemkereszt (polgári tagozat)* kitüntetésben részesült:
Hajagos Csaba, a Kecskeméti Katona József Múzeum Történeti–Néprajzi Osztályának történész-muzeológusa, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet Vidéktörténeti Témacsoportjának megbízott tudományos kutatója,
Dr. Kovács Emőke történész, a «GULAG-GUPVI Emlékév» szakmai vezetője, az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő szakmai programvezetője,
Matkovits-Kretz Eleonóra, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre elnöke,

Véleményem szerint ma sem vesztettek aktualitásukból a túlélők által – a fentebb említett rendezvényeken – megfogalmazott kérdések: *„Mi volt ezeknek az embereknek a bűne? Mi lett a sorsuk? Vajon hogyan történhetett meg mindez? Kinek az indítványára?”*[31]

Mi is történt 1944 novemberében? Miért nevezzük Szolyvát magyar Golgotának? Miért kellett többek között az anyaország újbóli feldarabolása idején Kárpátalja, Erdély, Délvidék, Felvidék elcsatolásáért sok ezer magyarnak, etnikai németnek és más nemzetiségű embernek elpusztulnia a sztálini lágerekben? A kollektív büntetéssel sújtott magyar állampolgárok közül miért kellett – a fronton harcoló és elesett magyar honvédekhez viszonyítva – kétszerte többen meghalniuk a háborúvesztés után a munkatáboroknak titulált szovjet haláltáborokban? Miért tiltakoznak még ma is oly sokan, ha az elhurcolt és soha haza nem tért magyar polgári áldozatokat népirtásnak nevezzük? Ezek a kérdések foglalkoztatják ma is a már majdnem teljesen leköszönő túlélőket, annál inkább a hozzátartozókat és a leszármazottakat.

A lendületesen haladó kutatások eredményei tükrében a tragikus események még teljesebb megvilágítása szándékával igyekeztem a magam módján – a teljesség igénye nélkül – megfogalmazni a vá-

---

Molnár D. Erzsébet történész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének főiskolai docense,

dr. Murádin János Kristóf történész, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Szak egyetemi adjunktusa, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karának kari kancellárja,

Walterné Müller Judit, a pécsi Janus Pannonius Múzeum igazgatóhelyettese,

Olekszij Korszun ungvári történész, GULÁG-kutató.

2021. március 15-én ***Áder János***, Magyarország Köztársasági Elnöke mások mellett állami kitüntetésben részesítette ***dr. Bognár Zalán*** történészt, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézete Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi docensét, a GKNT elnökét, aki magas színvonalú munkájáért *Magyar Érdemrend Lovagkereszt (polgári tagozat)* kitüntetést vehetett át.

[31] Bodnár Tibor olvasói levele. In: *Kárpáti Igaz Szó,* 1989. július 16.

laszokat a fentebbi kérdésekre, reményeim szerint, hozzájárulva a magyar történelem egyes tévhiteinek tisztázásához. Ez a történelmi szociográfia is arra figyelmeztet, hogy a ***Sztálin*** nevével fémjelzett GULÁG vagy a GUPVI éppen úgy a gonoszság szimbólumai, mint ahogy ***Hitlerék*** *Asuchwitz-Birkenau* vagy *Mauthausen* megsemmisítő táborai. Ezért a cselekvő történészek fontos küldetése legyen az is, hogy a magyarság, németség internálása ne maradjon többé az európai történetírás szégyenfoltja, a történettudomány tabuja, hogy az európai népek családjában a *malenkij robot* – a *holokauszthoz* hasonlóan – ne csak a közbeszéd témája, hanem a tanintézetekben a folyamatos oktatás tárgya is legyen.

Ebből kiindulva fontos döntésnek tartom, hogy 2018 nyarán ***Orbán Viktor*** miniszterelnök úrnak kutatótársaimmal levelet írtunk és támogatást kértünk az önálló *GULÁG-GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE)* létrehozásához. A későbbiekben a megfelelő társadalmi támogatottság bizonyítása érdekében aláírásgyűjtést is kezdeményeztek.[32] A határon túli kutató-

[32] A magyar állampolgárok szovjetunióbeli kényszermunkára hurcolásának 75. évfordulójára készülve, 2016.május 6-án aláírásgyűjtési PETÍCIÓ indult az önálló GULÁG-GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE) létrehozásáért, amely az alábbi kinyilatkozást tartalmazza:
„Alulírottak csatlakozunk az MTI által is kiadott Közleményhez, amelyben 2019. május 6-án a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága (GKNT) sok százezer magyart érintő nemzeti igényként fogalmazta meg egy önálló GULÁG-GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE) létrehozását a magyar kormány támogatásával. A megfelelő társadalmi támogatottság bizonyítása érdekében a kárpátaljai *Szolyvai Emlékpark Bizottság* aláírásgyűjtést kezdeményez. A testület évtizedek óta kutatja a kárpátaljai elhurcolásokat, és elsőként hozott létre emlékparkot síratófallal, amelyen több mint 12 ezer áldozat neve szerepel. A bizottság állásfoglalása szerint a Kárpát-medencében élő magyar és német származású családok számára is megnyugvást jelentene egy központi kutató- és dokumentációs központ létesítése A nemzeti intézmény létrehozásának szükségessége már megfogalmazódott 2013 áprilisában Miskolcon, amikor a *Gulágkutatók Nemzetközi Társasága (GKNT)* létrehozta a „Málenkij robot" Emlékbizottságot, annak *Küldetésnyilatkozatának* már az 1. pontjában megfogalmazták egy ilyen intézmény létrehozásának a fontosságát. 2018. november 16-án a kárpátaljai Jánosiban a GULAG-GUPVI Kutatók Nemzetközi Fóruma, és 2018. november 23-24-én Pécsett, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Malenkij

kat is összefogó intézet Budapesten működne. Intézményi keretek között valósulna meg a Kárpát-medencében a magyarok, németek internálásával kapcsolatos történetek teljes, objektív, történelmi feldolgozása, összefoglaló nagy monográfiák megírása is. Az angol, német, orosz nyelvre is lefordított, összefoglaló jellegű a levéltári forrásokra épülő tanulmánygyűjtemény megjelentetése alapvetően tisztázná a Szovjetunióban raboskodó hadifoglyok, internáltak máig vitatott létszámát, tragikus sorsát, tábori életét. Európa népeinek is tanulnia, okulnia kell ezekből az időkből, hogy egy jobb, igazságosabb, békeszeretőbb generáció nőjön fel.

---

robot –Fiatal kutatók kutatási eredményei nemzetközi konferenciája is határozott állást foglalt az új nemzeti intézmény létrehozásával kapcsolatban.

A huszonnegyedik órában vagyunk!

Ennek tudatában sürgetjük, hogy a magyar állampolgárok szovjetunióbeli kényszermunkára hurcolásának 75. évfordulójára készülve, a magyar társadalom régi adósságának törlesztéseként *Budapesten jöjjön létre az új nemzeti intézmény,* amely tömörítené a hazai és külföldi – elsősorban határon túli – kutatókat, koncentrálná az eddigi, és összehangolná jövőbeli kutatásokat, valamint otthont adna az elmúlt évtizedek során keletkezett számos értékes dokumentumnak és tárgyi emléknek.

A GGDKE egykori lágerek, rabtemetők feltérképezésével, a GUPVI-GULÁG-iratokat tartalmazó levéltárak tanulmányozásával, az elkészült munkák elemző feldolgozásával, az eltűnt családtagok lehetséges felkutatásával, kiállításokkal, konferenciákkal, oktatási segédanyagokkal járulna hozzá a szovjet fogoly- és munkatáborokba elhurcolt közel 1 millió egykori magyar állampolgár, köztük mintegy 300 ezer civil sorsának, s rabságuk történeti hátterének megismertetéséhez.

A kutatóközpont további fontos célja egy közérthető, mindenki számára hozzáférhető, *teljes körű internetes adatbázis* létrehozása.

A GGDKE együttműködést kínál a nemzeti emlékezetpolitikát felvállaló partnerintézmények, önkormányzatok és civil szervezetek számára.

2019. május 8."

HARMADIK EMLÉKÚT
(2016)

„Csupasz csontig elapadva
nem bírták a robotot,
messze földön a lágerben
de sok férfi maradt ott.

Oroszföldön meggyötörve
a halálé lettek ők,
titkon őrzik csontjaikat
a jeltelen temetők…

(Ismeretlen szerző:
Lágerballada, 1944)

„AZ EMLÉKEZÉS A MEGMARADÁS MÉRFÖLDKÖVE...” BASKÍRIÁBAN ÉS TATÁRFÖLDÖN

Sikeres landolás Ufában

A GULAG Emlékbizottság támogatásával, a pécsi Német Kör[33] szervezésében a 12 fős uráli kutatócsoportunk Budapest–Moszkva–Ufa–Oktyabrszkij–Tatárföld érintésével több mint 6 ezer kilométer távolságot tett meg repülőgéppel, autóbusszal...

Bejártuk az *Oroszországi Föderációhoz* tartozó *Baskír Autonóm Köztársaság*, más néven: *Baskíria, Baskírföld, Bashkortostan* (területe: 143 000 m^2, lakossága 3 964 000 fő) nagyobb településeit, amelyek az orosz impérium európai részének keleti peremén, a Dél-Urálban vannak.

Úgy tartják, hogy Baskírföld uráli részén két világrész, Európa és Ázsia találkozik egymással. Az országrész nyugati részén, ahol a Tatárföldet Baskíriától az *Ik* folyó választja el, itt metszi egymást a két időzóna: a moszkvai és az uráli.

[33] Az előszóban jeleztem, hogy az első donbászi emlékútra 2009. június 26.–2009. július 4., a második uráli emlékútra 2012. június 29.–július 10. közt került sor.

A leszálló repülőből gyönyörködtünk a zöld övezetben, a *Belaja* folyó völgyében alattunk elterülő város kirajzolódó képében, épületeiben, a magas tornyokkal ékesített mecsetjeiben, ortodox templomaiban. Közülük az egyik legnagyobbat, a *Tulipán-mecsetként*[34] ismeri a sajátos szibériai iszlám világ. (A baskírok és az itt élő tatárok ehhez a vallási felekezethez kötődnek.)

Szerencsénkre a csodálatos verőfényben, madártávlatból jó rálátásunk volt a nagykiterjedésű településre, és azon túl a sztyeppés, majd hegyes-dombos *Baskír-tájra*, amely a *Déli-Urálban* és annak nyugati előterében a *Bugulma-Belebeji* hátság területén helyezkedik el.

Baskíria vázlatos térképe

[34] Ufa az orosz muzulmánok vallási szövetségének, az Oroszországban és a Független Államok Közössége európai tagállamaiban élő muzulmánok legfőbb muftijának a székhelye *(ЦДУМ – Центральное Духовное управление мусульман России и Европейских стран СНГ)*. Az Ufai legfelső muftiátust 1992-ben hozták létre, a főmufti ***Talgat Tadzsuddin***. Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ufa

A birtokomba került Ufa történetét (*Isztorija Ufi*) tudományos igénnyel leíró kiadvány[35], amely szerint az eddig feltárt első írásos emlékek 1574-ben keletkeztek, ekkor fejezték be az orosz helyőrségi erőd építését. Tűzvész folyamán a korábbi iratok egy része megsemmisült. Ezért az említett város alapítását egyes történészek egymástól eltérően tárgyalják. Mások szerint a baskír település a VII.-VIII. században létesült, hosszú ideig ***Tjura kán*** és ***Aknazar kán*** főhadiszállása volt. A környékén lévő kurgánokban feltárt főúri leletek viszont az V.–X. századból valók. Ufa első lakói az úgynevezett *mingi baskírok,* akik származásukat, eredetüket a hun néphez kötik, szerintük hun őseik India, Kína térségéből a IV. század folyamán Dél-Urálba érkeztek, a hun nép egyik ismert vezetőjének ők is „*az Isten ostoraként*" tisztelt ***Attila vezért*** emlegetik a különböző kiadványokban. A hunok őstörknyelven beszéltek, amely eltért a baskír, a tatár, csuvas és más itteni népek nyelvétől. A legújabb szakirodalom a baskírok etnogenezisét az ősírán rétegben jelöli meg. A korabeli arab feljegyzések szerint[36] a baskírok (*basgard* néven említik őket) már a IX. században ezen a földön éltek. Azonban ***G. N. Potanyin***[37] baskír tudós a mongol népcsoport *Möng* nevű törzsét emeli ki. Ezen tájon felhagytak a nomád vándorlással és a hagyományos mongol szokásokkal, a *„mingát"* -ok, *„ming"* -ek folyamatosan kialakították saját életmódjukat, a későbbiekben a *baskír-mingek* a *Nogaj Horda* kötelékében a *Belaja*, *Ufa* és a *Gyoma* folyók összefolyásának területén telepedtek le. A X. században kezdődött az iszlám vallás térhódítása és a XIV. századra az egész nép áttért.

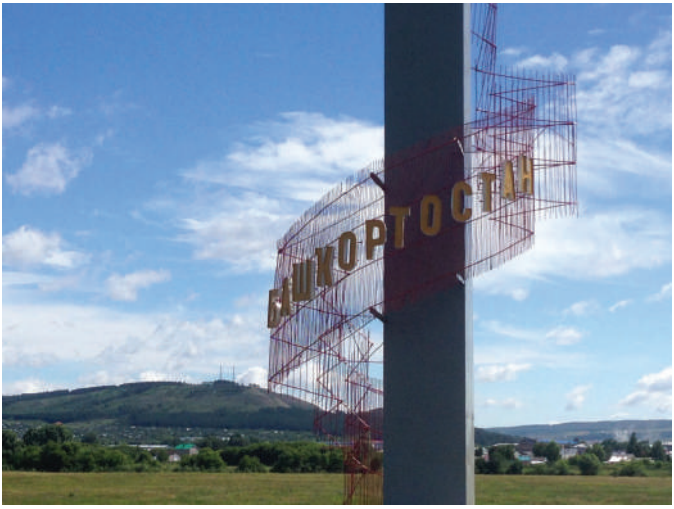
[35] *Isztorija Ufi.* Bibliotyeka zsurnala „Ufa". Összeállításában közreműködött Bulat Aznabajev, a történelemtudományok doktora. Szerkesztette: Galina SMUHAMETOV, az „Ufa" folyóirat főszerkesztője. MBU „Ufa-Vedomosztyi", 2015.

[36] Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Baskíria

[37] ***Potanyin G.N.*** nevét felvette az Ufai Tudományos Központ (RAN) Etnológiai Kutatások Intézete.

A *Nogaj Horda* ***Izmail*** nevű vezetője már együttműködő kapcsolatban állt az orosz cárral. Ugyanis a baskírok ***Rettegett Iványhoz*** fordultak védelemért a tatároktól, akiknek az elnyomatása alatt éltek. Viszont Izmail utódja, ***Tinahmet*** már Oroszország ellen harcolt. A Kazanyból irányított orosz lövészezred az ellenálló nogajokat a mostani Ufáig visszaszorították. A baskírok közreműködésével felépítették az erődítményt. 1586-tól *Ufa* lett a Nogaj Hordából és a Kazanyi, Szibériai Tatár kánságból kivált és Moszkvához önként csatlakozó baskírföld lakosságának központja.

A baskír törzsek Oroszországhoz történt önkéntes csatlakozását követően a térség története Oroszország történetébe van beleágyazva. A baskírokra nézve a fontosabb sorsdöntő események: 1781-ben vált az Ufai Kormányzóság központjává. 1919-ben hozták létre a Baskír Autonóm Köztársaságot, 1922-ben a Baskír Köztársaságot. 1992. március 25-én hivatalosan *Baskír Köztársaság* (oroszul *Респу́блика Башкортоста́н,* baskír nyelven *Башкортостан*

Baskír Köztársaság határa Tatárföldről jövet

Республикаһы) autonóm köztársaság Oroszország európai részének keleti peremén, fővárosa megalakulása óta Ufa.

A több mint 4 millió lakosú, 143 600 km^2 területet magába foglaló köztársaság kék-fehér-zöld zászlójában látható sárga szimbólum a kuráj növény virága. Ebből a növényből készül a baskír nemzeti fúvós hangszer, amelynek neve szintén *kuráj.* A növény hét ága a baskír nép *hét alapító törzsét* szimbolizálja.

Tapasztaltam, hogy a múltját mélységesen ismerő baskír elit többségében tovább él az a tudat, hogy a baskírok és a magyarok közös gyökerű testvérnépek. Ufában is barátként, sőt a testvérnép képviselőjeként fogadtak minket.

A verőfényes június 25-ei, szombati napon az ufai repülőtéren landolva, a főbejáratnál segítőnkkel ***Farit Szamgullin*** (*Bajmak*, 1985), az egyik ismert ufai jégkorongozó csapat sportmenedzsere fogadta csoportunkat, aki az ufai polgári repülés gépészmérnöki karán szerzett diplomát. Az Ufában élő és itt tevékenykedő, sőt a fel-

Oktyabrszkij és a térség meghatározó városai
Forrás: http://www.mojgorod.ru/r_bashkortst/oktjabrskij/

sőbb körökben is járatos magyarbarát baskír hazafi a második expedíciónk előszervezésében is aktívan közreműködött.

Az operatív eligazítást követően, az általa odarendelt mikrobusszal indultunk ki Ufából országjáró körutunkra. Baskírföldet az ország főútvonalán (*Dema, Alkino-2, Jumatovo, Kaskalasi, Mirnij, Urmekejevo, Kandri-Kutuj, Pervomajszkoje, Kendektamak, Bisindi-Imagulovo* településeket érintve) átszeltük.

A magyar-orosz-baskír civil összefogással

Még aznap eljutottunk a fővárostól közel négyszáz km távolságra lévő célpontként kijelölt *Oktyabrszkijba* és a vonzáskörzetébe tartozó *Ik/Ék* folyó völgyi településekre (*Tujmazi, Duslik, Bisindi, Iszmailovo, Nurkejevo* stb.) is. A hivatalos információk szerint Oktyabrszkij a *Déli-Urál* nyugati előhegyeinek lábánál, Baskíria nyugati határán fekszik. Ezen a helyen az *Ik* folyó vonala képezi a határt Baskíria és Tatárföld között, a város a jobbparton épült. Közelében vezet a Volgát az Urállal összekötő Szamara–Ufa–Cseljabinszk országos jelentőségű autóút.

Oktyabrszkij lakossága 2010-ben[38] 109 474 fő volt, melyből:

№	Nemzetiség	Fő
1	orosz	44 379
2	tatár	41 346
3	baskír	14 406
4	csuvas	1 978
5	ukrán	1 385
6	mari	1 341
7	mordvin	818
8	udmurt	189
9	fehérorosz	187
10	egyéb	3 445
Összesen:		**109 474**

[38] Lásd: http://www.bashstat.ru/perepis2010/pub_work/Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года по Республике Башкортостан.pdf

Kíváncsian szemlélem a statisztikai kimutatást, mert a városban 1989-ben még 1692 oroszországi német élt. Őket még a II. világháború idején telepítették ide. A 2002-es és 2010-es statisztikai kimutatásból az örmények, tadzsikok, üzbégek mellett már a németek is eltűntek. A valóság mást mutat: az Oktyabrszkijból Németországba ugyan többszázan kivándoroltak, azonban a helyben maradt németeknek bejegyzett *Vidergeburt „Újjászületés" Kulturális Egyesületük,* különböző rendezvényeket lebonyolító alapszervezeteik vannak. Erre a későbbiekben kitérek.

A város határában, az Oktyabrszkij város *obeliszk táblájánál*, amelyet egy magyar hadifogoly fia, ***Jurij Lapsin alias Arnold***

Oktyabrszkij város bejáratánál a fogadóbizottság körében. Balról jobbra az első sorban: ***Árvai András, dr. Dupka György, Matkovits-Kretz Eleonóra*** *(elnök),* ***Reinhold Haun*** *(Berlin),* ***Jurij Lapsin*** *(Oktyabrszkij),* ***Harsányi Zoltánné,*** ***Szenácz Mihályné, Matkovits Réka Aléna, Ragyik Gabdulin*** *(Oktyabrszkij). A második, hátsó sorban balról jobbra:* ***Árvay Attila, Dr. Bognár Zalán,*** ***dr. Szilágyi Péter, Dmitrienko (Belasic) Anna, Ruszman Uszmanov*** *(Oktyabrszkij),* ***Noll Katalin****.*
A felvételt ***Csomós István Tamás*** *készítette*

György az Oktyabrszkiji „Rodnyik" Népművészetek Háza vezetője és elismert képzőművésze tervezett és készített, itt várt ránk az ő vezetésével az üdvözlésünkre kiérkezett fogadóbizottság. Tagjai közt volt az oroszországi németek egyik leszármazottja, az Oktyabrszkijból Berlinbe áttelepült ***Reinhold Haun*** író, történész, az Oroszországi németek „Újjászületés" Szövetsége Oktyabrszkiji részlegének egykori elnöke, továbbá a baskír és a tatár intelligencia helyi képviselői: ***Ragyik Gabdulin,*** az afganisztáni háború veteránja, képzőművész és ***Ruszman Uszmanov,*** az Oktyabrszkiji „Rodnyik" Népművészetek Háza vezetőségének tagja.

Kíséretükben az előre lefoglalt szálláshelyünkre, a *Hotel Absolut*ba érkeztünk, a munkaebéd alatt megvitattuk a történelmi zarándokutunkon felkeresni kívánt baskíriai és tatárföldi településekkel kapcsolatos útvonaltervünket. Különösebben Oktyabrszkij város érdekelt minket, mert a szokásos szabadidő program mellett találkozóra várt minket ***Medvegyeva Irina Venyiaminovna,*** a városi múzeum igazgatója és kollektívája, ahol vezetőnk, ***Matkovits-Kretz Eleonóra,*** a pécsi Német Kör elnökasszonya és a csoport tagjai által hozott „málenkij robot"-hoz, a magyarok és németek internálásához kapcsolódó kiállítási anyagokat terveztük egy konferencia keretében bemutatni.[39] Meghívásunk volt a volgai németek idetelepített közösségének képviselőjétől, ***Voldomar Alekszandrovics Greb*** úrtól is, aki aktivistáival a saját klubhelyiségükben várt ránk.

Kíváncsian készültünk ***Kasapov Ravil Akramovicshoz,*** aki a ***„Zsivi Zemlja"*** múzeum igazgatója, a helyi nyomolvasók fő felderítője és egyben a városban egykor létezett lágerek, rabtemetők önkéntes kutatója. Az említett objektumokhoz kötődő levéltári

[39] Lásd: Октябрьский историко-краеведческий музей им. А.П. Шокурова, http://www.museum.ru/M1173

anyagok, köztük a temetőtérképek feltárásával is érdemben foglalkozott. Ezeket a dokumentumokat segítőkészen a rendelkezésünkre bocsátotta.

A programunknak volt egy hivatalos része is. A népek közötti megbékélés jegyében megrendezésre került a város képviselőivel egy megemlékezéssel egybekötött koszorúzás a *„Duma Szoldata"* emlékműnél a Győzelem parkban.

Ezután fel kívántuk keresni a város önkormányzati és közigazgatási hivatalát, hogy egy baráti kézfogás mellett eszmecserét folytassunk a magyar és a német foglyok által is felépített város múltjáról, jelenéről és jövőjéről, és egy emlékmű avatásának lehetőségéről a magyar és német internáltak tiszteletére, amely ***Jurij Lapsin alias Arnold György*** tervei alapján valósulna meg *„Memoriál"* néven. Azt is elterveztük, hogy az emlékmű avatására meghívjuk ***Kontra Ferenc*** főkonzult, Magyarország Kazanyi Konzulátusának vezetőjét, ***A. N. Smeljov*** urat, Oktyabrszkij város és körzete közigazgatási hivatalának elnökét és közvetlen munkatársait is.

Előrebocsátom, menet közben derült ki, hogy a város vezetősége az ismeretlen szovjet katona sírjánál a közös koszorúzást velünk nem vállalta, ettől függetlenül a csoportunk, ***Jurij Lapsin alias Arnold György*** és a helyi alkotóértelmiség képviselőivel fejet hajtottunk és koszorúztunk a szovjet korszakban létesült emlékműnél.

Megdöbbenten vettük tudomásul, hogy a városháza előterében várakozó küldöttségünk fogadásától ***A. N. Smeljov,*** a helyi közigazgatási hivatal elnöke elzárkózott, ezt a hírt az egyik osztályvezetőnő közölte velünk, aki bár illedelmesen, de mint nem szívesen látott vendégeket, csoportunkat kitessékelte az épületből.

A város vezetősége az emlékműállítási tervünket is durván keresztülhúzta, mert megtagadta a szükséges hatósági engedélyek ki-

adását. Hozzáteszem, az emlékműre tervezett feliratot is többszöri levélváltás keretében is egyeztettük.

Íme a három nyelvű felirat szövege:

Посвящается памяти интернированных немцев и
венгров из Венгрии, которые с 1945 по 1948 годы строили в
составе подразделений лагеря № 1701, 1852 г. Октябрьский и
покоятся в неизвестных захоронениях на его территории.
Памятная доска установлена национальным округом
венгерских немцев из Печ-Бараньи в 71 годовщину
интернирования в СССР.

*

Dem Andenken an die Internierung der Ungarn und
DeutschenausUngarngewidmet, die in den Jahren1945-1948
die Stadt OktjabrskiimBestand des Lagers Nr. 1701., 1852.
gebauthatten und unbekannt auf ihrem Territorium begrabensind.
Gedenktafelwurdevom Nationalbezirk der ungarischen
Deutschenaus Pecs Baranyaizum 71 Jahrestag der Internierung in
der UdSSR eingerichtet.

*

A Magyarországról internált németek, magyarok emlékére,
akik 1945-1948 között a 1701., 1852. sz. munkatáborokban
Oktyabrszkij város építői voltak
és akik jeltelen sírokban nyugszanak.
Állíttatta a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai
Nemzetiségi Köre
a Szovjetunióba internáltak 71. évfordulójára.

*A „Memorial" emlékmű makettje[40] látható, amelynek alkotója **Jurij Lapsin alias Arnold György** (a Pécs környéki településről elhurcolt **Arnold János** internált fia). Készült a történelmi Magyarország területéről 1944-ben internált magyarok és németek emlékére, akik Oktyabrszkij város építése során haltak meg, becslések szerint 180 fő*

A pécsi Német Kör többször is kért segítő közreműködést ***E. A. Piljajevtől,*** a Vojennije Memoriali Társaság elnökétől, ***Kontra Ferenctől,*** Magyarország Kazanyi főkonzuljától is. A pécsi Német Kör megkeresésére, a HM Társadalmi Kapcsolatok Hivatala is küldött támogató levelet ***E.A.Piljajevnek,*** aki pozitívan reagált és külön levelet küldött ***A. N. Smeljovnak,*** Oktyabrszkij Közigazgatási Hivatal elnökének, hogy a költségeket is magára vállaló pécsi Német Kör emlékjel állítási tervét a helyi közigazgatási követelmények fi-

[40] ***Jurij Lapsin***, az Oktyabrszkiji „Rodnyik" Népművészetek Háza vezetője 2016. április 25-én juttatta el címünkre a „Memorial" emlékmű makettjét. Az obeliszk több részből áll: az első, a központi rész figurális sziluettekkel, a második rész az orosz, német és magyar feliratokat tartalmazó márványtábla és a harmadik, a halmon lévő vasbetonalap. Előállítási költsége 93400 rubel a 2016. áprilisi állapot szerint.

gyelembevételével karolják fel és engedélyezze az 1945-1948 között a városépítés idején elhunyt német nemzetiségű magyar állampolgárok emlékére állítandó emlékmű létesítését. Többek között arra hivatkozott, hogy Oroszország és Magyarország között 1995-től kölcsönös hadisírgondozási egyezmény van érvényben, melynek értelmében Oroszország különböző régióiban a Vojennije Memoriali Társaság közreműködésével eddig 372 emlékjelet emeltek az 1945-1948 között a különböző lágerekben elhunyt és a katonai temetőkben eltemetett magyar hadifoglyoknak és internáltaknak, ezen belül Baskortosztan Köztársaságban 4 katonai sírkertet újítottak fel.

Egyik cinikusan, 2016. június 23-án megfogalmazott és a pécsi Német Körnek megküldött válaszlevelében ***A. N. Smeljov*** a 2008. 11. 24 N-70. számú köztársasági emlékjelek állítását szabályozó törvény 6. cikkelyére hivatkozva azt írta, hogy az engedély kiadása nem a város kompetenciája. Majd ajánlotta, hogy az emlékműállítás engedélyeztetési kérdésében forduljunk Baskortosztan Köztársaság államfőjéhez, vagy ***Mardanov Rusztem Habibovicshoz,*** a köztársaság miniszterelnökéhez.

Egy másik városgazda csinovnyiktól, ***M. A. Cserkasovtól,*** a közigazgatási hivatal helyettesétől pedig olyan választ is kaptunk, hogy az emlékműállítást kérelmező beadványunkat helyben tanulmányozzák és ***Latipov Oktyabr Raiszovics,*** a szociális kérdésekkel foglakozó osztály vezetője foglalkozik az ügyünkkel, a döntésbe a „mindenható" atyákat megtestesítő város veteránszövetségét és a belügyi szerveket is bevonták. Ennek tudatában a pécsi Német Kör elnökasszonya egy nagyon is barátságos hangvételű levélben kérte ***J. V. Korolkovot,*** a helyi veterán szövetség „nagyhatalmú" elnökét, hogy támogassa az Oktyabrszkijban elhunyt magyar és német internáltak emlékmű tervét. Utólag kiderült a bolsevikok kemény magjához tartozóról, a város egykori polgármesteréről és a kommunista párt helyi volt vezéréről, hogy ellenségesen viszonyult a pécsi

Német Kör kezdeményezéséhez, az emlékműállítást határozottan elutasította.

Smeljov következő levelében a bürokrácia fogalmát is kimerítő feltételeket és kifogásokat sorolt fel. Először is az emlékmű tervét a széles nyilvánosság bevonásával meg kell vitatni és hivatalosan jóváhagyni. Másodszor a város területére vonatkozó hadifoglyok és internáltak pontos temetkezési helyéről semmilyen információval nem rendelkeznek. Ezért azt tanácsolják, hogy forduljunk a központi levéltárhoz, hogy hivatalosan megállapítsák a feltételezett sírhelyeket Oktyabrszkijban. Végül azzal zárta levelét, hogy tudomásuk van arról, hogy a GOKO 7161 sz. 1944. december 16-án keltezett rendelete értelmében jóvátételi munkára Románia, Jugoszlávia, Bulgária, Csehszlovákia és Magyarország területéről német nemzetiségű civileket valóban mobilizáltak. Azonban ezeket a transzportokat – tudomásuk szerint – csakis a Donyec-medencébe, a déli kohóművekbe, illetve a szénbányákba és más ipari övezetébe szállították, ott dolgoztatták őket. Minden bizonyítási alap nélkül, körében is valótlanságot terjesztve, kijelentette, hogy a jóvátételi munkára mobilizáltak eme kategóriájából egyetlen személyt sem szállítottak Baskortosztan területére. Tehát letagadják, hogy német nemzetiségű magyar állampolgárok internáltként kerültek volna városukba. Kitalációnak tartják, hogy itt dolgoztak, azt is, hogy sokan itt haltak meg és a ledózerolt, jeltelen sírokban nyugszanak.

A pécsi Német Kör megkeresésére válaszlevelet küldött ***Piljajev*** úrnak, aki többek között támogatásáról biztosította az emlékjelállítási programot, jelezte, hogy erre kérte egy másik levelében ***A. N. Smeljovot,*** Oktyabrszkij Közigazgatási Hivatal elnökénét is, hogy biztosítsa a feltételeket. Közölte azt is, hogy adataik szerint a 1701 sz. RB (Robocsij Batalion) munkatábor temetőjében 17 internáltat (köztük 1 német nőt, 1 magyart, 15 német férfit), valamint két hadifoglyot (német, román) tartanak nyilván. A 9001 sz. RB tábor

1-es részlegének sírkertjében 41 férfi van eltemetve, ebből 23 internált német. Rendelkeznek az eltemetett személyek névsorával, temetőrajzzal és az 1997-es felülvizsgálati jegyzőkönyvvel.

Piljajev egy másik levelében arról tájékoztatta a HM Társadalmi Kapcsolatok Hivatalát, hogy két probléma merült fel az emlékmű állításával kapcsolatban. Az egyik, hogy sem az állami, sem pedig a helyi levéltárakban nem található bejegyzés arról, hogy Oktyabrszkij településen létezett volna magyar internáltak temetkezési helye. A másik probléma abból adódik, hogy 2015 augusztusában, amikor a helyi vállalkozótól megrendelték az emlékművet, nem jelezték a helyhatóságok felé és nem kértek engedélyt a felállítására. A Memorial Társaság vezérigazgatója eleinte megerősítette, hogy támogatja az emlékmű létrehozását és a helyi adminisztráció vezetőjénél kéri az engedélyeztetést. Egyben tájékoztatott arról, hogy nincs ráhatása az ügymenet meggyorsítására, a 2016. június 24. és július 2. közötti utazásig nem garantálható az emlékmű felállításának engedélyeztetése.

Ezek a tények és más bemutatott levéltári anyagok sem hatották meg a város vezetőit. Ezek a máig Sztálint dicsőítő kommunisták és leszármazottaik mindent elkövettek annak érdekében, hogy emlékműállítási tervünk meghiúsuljon. Delegációnk a hivatalos szervek részéről hűvös fogadtatásban részesült. ***Kontra Ferenc*** főkonzul közbenjárása sem segített abban, hogy a hivatalos szervek barátságosabbak legyenek a baskíriai táborokban fogvatartott magyarországi németek hozzátartozóival szemben. Érdekünkben megfogalmazott hivatalos leveleire semmitmondó válaszok érkeztek. Többek között *„a baskír Levéltári Felügyelet főosztályvezetője arról tájékoztatta, hogy a hatáskörükbe tartozó levéltárakban nem találtak adatot arra vonatkozóan, hogy 1945 és 1948 között Oktyabrszkij város építői, illetve a Baskortosztán területén eltemetettek között magyarországi németek és magyarok lettek volna. A megállapítást a Baskír ASZSZK NKVD, a Tujmazinszki kerületi VB, valamint Oktyabrszkij város VB irattárainak átvizsgá-*

lása alapján tették. A fentiek alapján az körvonalazódik, hogy a baskír központi vezetés és Oktyabrszkij város vezetése tagadja a tényt, hogy a két (1701-es és a 1852-es) említett internálótáborban magyar polgári személyeket tartottak volna fogva a II. világháborút követően." Ez az állásfoglalás megnehezítette a tervezett emlékmű felállítását is. A magyar főkonzul a helyzet kezelése érdekében történészi feltáró munkát javasolt a nevezett 1701-es és 1852-es sz. internálótáborokról, az ott fogvatartott magyarországi németekről és magyarokról. Szerinte a kutatómunka során feltárt, elsősorban orosz nyelven rendelkezésre álló tényekkel lehetne szembesíteni a baskír állami és az Oktyabrszkij városi vezetést.

Ebben a feszült hangulatban és légkörben, de töretlen lelkesedéssel és elszántsággal valósítottuk meg a civildiplomácia vonalán a magyar-orosz-baskír összefogással a kitűzött feladatokat. ***Jurij Lapsin alias Arnold György*** és barátai közreműködésével tudtuk a különböző gátló tényezőket elhárítani. A lágerekkel és haditemetőkkel kapcsolatos adatgyűjtést a behatárolt és adott lehetőségek függvényében elvégeztük és dokumentáltuk.

Adalékok Oktyabrszkij város „megtisztított" múltjához

A város története időben nem messzire, a múlt század harmincas éveire nyúlik vissza. A mai *Oktyabrszkij* első idetelepített lakói a hivatalos kiadványok szerint az olajiparban dolgozó szocialista öntudatú munkások és mérnökök.

A város történetének hivatalos változatáról az *Oktyabrszkij i oktyabrci*[41] *(Oktyabrszkij város és lakói)* című, Moszkvában többször kiadott könyvben olvashatunk.

---

[41] Lásd: a településről kiadott nagy monográfiát: *Oktyabrszkij i oktyabrci.* Sokszerzős: A. G. Ahmetsin, N.SZ. Babics, A.I. Burma és mások. Moszkva, Izdatyelszva „Nedra", 1983. Ezt megelőzően és utána is több kiadása volt. *A továbbiakban Oktyabrszkij i oktyabrci.1983.*

Az általam ismert recenzensek, köztük is a Baskírföldön megismert, évek óta Berlinben élő személyes jó barátom, ***Reinhold Haun*** író és történész szerint az említett könyvet a kurzuspolitika által jól megfizetett történészek írták, akiknek az volt a vállalt feladatuk, hogy a város múltját jobb színben tüntessék fel, a rabszolgatartó kommunista vezetőket pedig az égekig felmagasztalják. És tették a dolgukat, lelkiismeretlen szerzői hozzáállással eltorzították és elhallgatták a valóságot, úgy is mondhatjuk, hogy a valós, megtörtént dolgokról hazugságokat találtak ki, és a kiadvány minden egyes fejezete a kommunista ideológiával erősen át van itatva. Egyszóval: *„propagandajellegű, melyben a Bakuból érkezett küldöttek, kommunisták, Komszomolok a város építőiként vannak beállítva. A valós események hű bemutatásához viszont hiányoznak az olyan szavak, mint kitelepítettek, internáltak, hadifoglyok, baltikumi, ukrán szabadságharcosok, légiósok, németpárti vlaszovisták, magyarok, oroszországi németek...*[42]*"*

A fentebb leírtakat ***Reinhold Haun*** azzal egészíti ki, hogy földije, ***Tea Adamovna Emih,*** a Baskíriai Egyetem Biológiai Tanszékének vezetője az említett város-monográfiával szemben sokkalta reálisabb képet rajzol a XX. század derekán Oktyabrszkijban végbement városépítésről. Szülővárosával kapcsolatos visszaemlékezése mindössze 10 példányban jelent meg, ezért *„ritkaságnak számít."* ***Reinhold*** utal arra is, hogy *„neki csak néhány fejezete van meg belőle, melyek a „Csupán" nevű újságban láttak napvilágot."*

A kiemelt *Emih-emlékirat* mellett a német író nagyra értékeli ***Berghoffer Róbert*** túlélő *Tabu* című könyvét, amely magyar szemszögből az Oktyabrszkij város építésének történeté-

[42] Haun, Reinhold: *Anton Oktyabrszkij Berlin.* Elbeszélés az oroszországi Anton községből elszármazott Volga menti németek történetéről. Berlin, 2009. Magyar kiadásának fordítója: Dr. Lendvai Endre, az MTA doktora. Kiadja a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2016. A továbbiakban HAUN, 2009. 7. old.

be személyes élményeit is beleágyazva, ennek tükrében írja le az 1852. sz. Tujmazi láger *„belső életét."* Az információ közléséhez kapcsolódik a német író egyértelmű kérdésfelvetése is: *„Hogy mi történt a tábor falain, szögesdrótokon kívül, az más könyvekben található meg."*[43]

Az úgynevezett *„más könyvek"* közül kiemelkedik a lábjegyzetben említett ***Reinhold Haun*** író és történész *Anton Oktyabrszkij Berlin* című németül, oroszul, magyarul[44] is kiadott könyve, amelyben reálisan leírja az oroszországi *Anton* községből elszármazott *Volga menti németek* történetét. Ezen belül bemutatja az *Anton* községből kitelepített német emberek, köztük a családja sorsát. Ezek a jogfosztott, földig megalázott német emberek *Oktyabrszkij* város elsődleges építői voltak, akikről a város hivatalos történetírói, krónikásai előre megfontolt szándékkal megfeledkeztek, az egyszerű létfenntartásért megvívott élet-halál harcukat is elhallgatták. Ez a megállapítás vonatkozik a településre irányított más nemzetiségűekre, köztük a németországi és magyarországi hadifoglyokra, történetesen a malenkij robotra elhurcolt történelmi Magyarország állampolgárjaira, az etnikai németekre is, akik az NKVD itteni GUPVI és GULÁG táboraiban raboskodtak. Az internáltak szenvedéstörténetéről a későbbiekben írunk bővebben.

Oktyabrszkij település történetével kapcsolatosan fontosnak tartjuk megjegyezni: 1937-1942 között *Szocgorod* (a későbbieben *Oktyabrszkij)* elnevezés alatt – *Narisevo, Tujmazi, Makszjutovo, Turkmenyevo, Mullino* baskír települések közelében, nevezetesen a huzatos, szeles *Sajtan mezőn* feltárt kőolajmezők, kutak, tárolók közelében a tujmazi olajmunkások, illetve az NKVD által 1942-től a

[43] Haun, 2009. 7. old.

[44] A pécsi Német Kör a GULÁG Emlékév alkalmából 2016-ban a HAUN-könyv magyar kiadását a szerző hozzájárulásával és támogatásával kezdeményezte és megjelentette.

munkatáborokba mozgósított volgai német[45] férfiak és nők építették fel az első munkás fabarakk-negyedeket. Az év folyamán – az NKVD fegyvereseinek kíséretében – mintegy ezer német nő érkezett a városnak nem nevezhető településre.

A „munkaharcos" jelszavakkal vezényelt, ám gyengén kosztolt „munkahadseregben" naponta a munkaidő 10-12 órát tartott. A visszaemlékezések szerint a Kreml által kinevezett KGB-s tisztek és ***Burdakov***[46] tábornok felügyelete alatt több ezer német munkaszolgálatos nő dolgozott Oktyabrszkijban is. Naponta a fejükhöz vágták, hogy az oroszországi német nők és férfiak azért részesülnek üldöztetésben és ilyen elbánásmódban, mert Németország megtámadta a Szovjetuniót. Rajtuk kívül munkáshadsereg keretében ide irányították a krími tatárokat, örményeket, görögöket is.[47] A kijelölt lakterületüket engedély nélkül nem hagyhatták el, nem mozoghattak szabadon, mert az NKVD parancsnoksága – mint *„megbízhatatlan személyeket"* – szigorúan nyilvántartásba vette őket, és

---

[45] 1941 szeptemberében a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1941. 08. 21-i és 1941.08. 28-i rendelete alapján a szaratovi területről a krasznodari terület speciális településére irányították, ahonnan Sztálin rendelkezése alapján 1942 decemberében a férfiakat és nőket külön munkatáborba, – „a Szovjetunió népgazdasága számára" – rendelték. A mozgósítás kiterjedt a 15 éves lányokra és a 16-45 éves német nőkre. Számszerűen mintegy 300 000 nőt érintett a mozgósítás. Ezzel a bolsevista állam csapást mért a német nép életének alapjára, a családra. Az apa és anya nélkül maradt családok tönkrementek. Először a kitelepített öregek és munkaképtelenek haltak meg. 150 000 gyermek halt meg betegségben, az éhségtől és a hidegtől. A szovjet gyermekotthonokba került gyerekekből szovjet janicsárokat neveltek. Itt, a Baskír ASZSZK Oktyabrszkij városában több csoportot ideirányítottak és olajipari munkásként, favágóként, építőként, bányászként stb. dolgoztak. A különleges településről a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége 1955.12.13-i rendelet értelmében 1956. január 9-én szabadultak. Oktyabrszkijban is csak néhány család maradt. A sokat szenvedett németek a 90-es években Németországba mentek.

[46] ***Burdakov Szemjon Nyikolajevics*** tábornok (Kazahsztán volt belügyi népbiztosa 1940-1941-ben a SZU NKVD üzemanyag-ipari lágereinek volt vezetője és 1941.05.08-tól 1947.02.21-ig az Uht-Izsemszki munkatábor vezetője) 1947 februárjától 1948 júliusáig volt a „Basnyeftyesztroj" Tröszt igazgatója és egyben a Baskírföldi Munkatáborok és Kolóniák Igazgatóságának egyik meghatározó személyisége.

[47] Haun, R. „Kogda obretyem pomjaty:" In: „Baskirija" N-7 (139. Aprely-maj 1992.

havonta jelentkezniük kellett a parancsnokságon. A diszkrimináció fogalmát teljesen kimeríti az etnikai németekkel szemben foganatosított kegyetlen büntetőpolitika. Például Oktyabrszkijban sem ők, sem gyerekeik nem járhattak orosz, illetve semmilyen iskolába, a német nők esetében is *„férfiakkal történő találkozás"* bűntettnek számított, ha mégis gyerek született, az apa nevét nem írták be, mert az anyakönyvi hivatalnál megtagadták a házasságkötés bejegyzését, a házasságkötés hivatalos regisztrálását csak 1950. április 15-től engedélyezték. Később megengedték a német nőknek, hogy hivatalosan férjhez menjenek, magukhoz költöztessék családjukat és háztartást alakítsanak ki. A munkaszolgálatosok többsége bunkerlakásokban és munkásszállásokon lakott a település *devoni kerületében*.

1955. december 13-án fejeződött be *Oktyabrszkijban* is az oroszországi németek majdnem 15 éves megaláztatása. Erről rendelkezett a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége[48] *„a különleges rendeltetésű lakóhelyeken élő németek és családtagjait jogi korlátozásának megszüntetéséről"*. A rendelet azt is kimondta, hogy az *„adminisztratív felügyelet*" alól felszabadított *„oroszországi németek"* és a Németországból *„repatriált németek",* akiket a *„különleges rendeltetésű telepekre küldtek"* (Szibéria, Kazahföld), azok nem jogosultak visszakapni *„elkobzott vagyonukat"* és *„nem jogosultak visszatérni azokra a helyekre, ahonnan kitelepítettek őket."*

Azóta több mint 70 év eltelt, de a még élő német munkaszolgálatosok, illetve gyerekeik nem szívesen beszélnek a szovjet bűntetőpolitikáról, amelyek megsértették az emberi jogokat. Ezzel a jelenséggel találtuk szembe magunkat, amikor az *Oktyabrszkij* város német körének székházában a túlélőkkel beszélgettünk. Nehezen oldódott meg a nyelvük, hiszen ezzel párhuzamosan lelki sebeiket szaggattuk fel.

[48] Lásd: Haun, 2009. 141. old.

Annyit azért elmeséltek, hogy az első német telepesek még a XVII. században kerültek Baskírföldre, főleg a német férfiak az ufai katonai helyőrségben szolgáltak. A XIX. sz. végéig számuk mintegy ezer főre növekedett. A ***Sztolipin*** nevével fémjelzett földreform keretében az úgynevezett Ufai kormányzóság *„szabad földterületein"* 1912-1914 között 3914 német telepes gazdálkodott, akiknek a zöme a Herszon térségéből érkezett. A II. világháború idején a baskírföldi németeket nem érintette az 1941. augusztus 28-i kitelepítési rendelet, viszont jogaikat erősen behatárolták, illetve mozgásukat is korlátozták, úgynevezett *„komendant-rezsim"* alatt egy adott településhez kötve éltek és szigorított munkaszázadokban dolgoztak. A 60-as években visszanyerték elemi jogaikat.

1979-ben Baskírföldön 11 326 fő vallotta magát német nemzetiségűnek. Több mint 8 ezren városokban élnek.[49] Jelentősebb német lakta települések: Balgonarszki járás *(Prisib, Alekszejevka, Viktorovka, Novonyikolszk*), a Szterlitamak járás (*Alekszandra-Valinka*), az Abzelilovszki járás (*Szevernij*), a Tujmazini járás (*Pervomajszkij*) és más járások. Az utóbbi időben nyelvüket nyíltan használják, katolikus és lutheránus vallásukat közösségi szinten is gyakorolják az imaházaikban és kapcsolatban állnak Németországgal.

Az *Oktyabrszkijba* érkezett német telepesek szerint az első építmények, illetve a városépítés a *Devon*[50] út két oldalán indult el. A környező erdőből kitermelt faanyagon kívül *Moszkovkában* mész-, gipsz-, homok- és kőbányát nyitottak, amelyek a szilárd építőanyagok alapját is képezték. Beindították a mészégetést, a gipsztéglák (gipszblokkok) előállítását, amely kiváló falazóanyagnak bizonyult. *Szocgorod* és a vele szomszédos *Tujmazi, Szerefimov, Harisevo, Bavla, Urussu* települések lakóházainak falaira is gipsz alapú alabástrom

[49] Movletov, V.Sz.: Isztorija i kulytura Baskorstosztana, Ufa, 2008. 375. old.

[50] Az azonos nevű első utcát a közelben lévő első *Devon* nevű kőolajlelőhelyről nevezték el.

került. Az agyagbányából kiszállított anyagból vályogtéglákat formáztak, amelyekből a lakóházak falait építették fel.

A feljegyzések szerint 91 fabarakkban eleinte mostoha körülmények között 1133 család élt, majd fokozatosan vályog-, kő- és tégla lakásokba költöztek át. Ezeket az egy- és kétszintes emeletes lakóházakat, közintézményeket stb. a II. világháború alatt és utána a sztálinisták által lakhelyükről erőszakosan idetelepített volgai németek, a frontról ideszállított hadifoglyok, majd 1944–1945-ben a történelmi Magyarország településeiről internált magyar, sváb-német civilek építették fel.

Az első nyersolajszállítmány 1940. május 1-jén az *Urussu* vasúti csomóponton keresztül haladva jutott el a szomszédos tatárföldi *Szerefimovba* létesített kőolaj-finomító üzembe.

1942-től a települést hivatalosan *Oktyabrszkijnak* nevezték el. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnöki rendelete 1946-ban köztársasági jogú városi rangra emelte, ahol erőteljesen fellendült a kőolajbányászat. Az újabb iparközpontot Baskírföld nyolcadik városaként jegyezték.

Ehhez az időszakhoz fűződik a legnagyobb történelmi esemény is. A *Narisevóhoz* közeli 100. számú fúrótoronynál az 1650-1700 méter mélységben felfedezett földalatti olajmezőből – ***M. V. Malcev*** geológus erőfeszítésének és kollégái szakmai közreműködésének köszönhetően – hatalmas vízsugárként a felszínre tört a *„fekete arany."* A krónikások szerint 1944. szeptember 26-a mérföldkőnek számít a város történetben. Ettől a dátumtól kezdve naponta 300 tonna kiváló minőségű *„devoni olaj"* került a tárlókba. Az üzemanyagot vasúti tartálykocsikban egyenesen a frontra irányították, hogy megállás nélkül üzemeltessék a hadi járművek ezreit. Ebben az időszakban a fúrótorony-építő brigádok főleg kitelepített volgai németek voltak, akik mint megbélyegzett *„munkaszolgálatosok"* éjjel-nappal, esőben, sárban, hóban és hóviharban, kegyetlen nyári hőségben dolgoztak.

Ha az elégedetlenkedők közül valaki panaszkodott, társait ellenállásra biztatta, akkor az illető 10-25 év *„átnevelő lágerbörtönt”* kapott.

Az időközben megalakult *Tujmaza-nyeft tröszt* vezetősége és 1944–1947 között egyre szélesedő termelőüzemeiben, kőolajvezeték, út-, híd- vasút- és városépítészetben, a környező bányákban, kolhozokban stb. a katona- és civilfoglyok ezrei embertelen körülmények között végeztek rabszolgamunkát.

Második kutatóutunk során is szembesültünk azzal a kegyetlen valósággal, hogy magyar honfitársaink több mint 70 évvel ezelőtt idekerülve, nagyszámban halállal végződő robotolás árán egy nagy kiterjedésű várost építettek fel. Nekik, a „munkáshadsereg” névtelen hőseinek máig egy emlékjelet sem állítottak.

A mostani város lelketlen vezetősége – mint már fentebb említettem – nem is akar tudomást szerezni arról a perdöntő tényről, hogy az idehurcolt magyar állampolgárok éveken keresztül itt raboskodtak és dolgoztatták őket. A végkimerülésben elhunytak temetőit, tömegsírjait is megsemmisítették.

Azonban itt is vannak jó szándékú és éles emlékezetű emberek, akik sorsközösségben éltek a rabokkal, a kegyetlen kommunista rabtartókat is ismerték. Még a leszármazottjaik is megközelítőleg mindenről tudnak és azonosultak fájdalmunkkal, megmutatták az egykori munkatáborok helyszíneit, romjait, a ledózerolt temetőket, az eltüntetett sírhalmokat, a bezárt temetőket. Az elhunytak lelki üdvéért együtt imádkoztunk és gyújtottunk emlékük megvilágítására gyertyákat és helyeztük el a névtelen sírokra a kegyelet virágcsokrait.

A bolsevista gondolkodás folytonosságát megjelenítő, a városháza előtti téren, a Lenin szobor árnyékában, elődjeikhez hasonlóan a mostani város vezetője és irányító testülete szintúgy kegyetlen, az őt körülvevő hivatalnokok, illetve csinovnyikok is, akik a városépítő magyar és német halottakat nem tisztelik, még az emlékezetükből is

kitörölték. Sőt a kommunista veteránok kórusban „lefasisztázzák" a hozzátartozóikat is, akik eljöttek ide, hogy emlékezzenek halottjaikra, akik jeltelen sírokban alusszák örök álmukat.

Ez a fejezet is az eltitkolt, elfeledett emlékhelyekről szól, amelyeket nagy erőfeszítések árán Baskírföldön és Tatárföldön bejártunk, felfedeztünk, lefotóztunk – a levéltári adatok és a borzasztó körülményekre emlékező túlélők anyagainak felhasználásával – a jövő nemzedék számára okulásként – írásban és dokumentumfilmen is megörökítettünk.

***

Oktyabrszkij napjainkban *Ufa, Sztyerlitamak, Szalavat* után nagyságrendűleg a negyedik nagyvarossá nőte ki magát a térségben, amelynek húzóágazata továbbra is az olajbányászat. Mellette további ipari központok *Nyeftyekamszk* és *Isimbaj*. Ezekhez a helységekhez kötődik a kőolaj, földgáz, vas- és rézérc, mangán, kősó és különböző építőanyagok kitermelése és feldolgozása. Más területen is jelentős az ipara: gép-, vegy- és faipar, nagy erőművek stb.

Egyébként az erősen kontinentális éghajlatú Baskíria mezőgazdaságában két ágazat dominál: nyugati sztyeppi részén a növénytermesztés (gabona, takarmány, ipari növények) és a lombhullató erdőkkel, tisztásokkal, legelőkkel tagolt Elő-Urálban, illetve hegyvidékén az állattenyésztés (szavasmarha-, juh- és lótenyésztés). Ide tartozik az 1930-ban kijelölt – turistákat is vonzó – *Baskír Természetvédelmi Terület,* amelynek 72 ezer hektáros *Déli-Urál hegység* nyugati lejtőit magába foglaló tájegységében igen ritka növény- és állatfajok kerültek hatósági védelem alá. A Szovjetunió nyugati országrészéből kulákként kitelepített, szabadságuktól, korábbi életterüktől megfosztott német és nyugat-ukrán, eredményesen gazdálkodó ukrán és lengyel családoknak köszönhetően a jelentősebb

Belaja, Ik és más folyók völgyében a zöldség- és gyümölcstermesztés is meghonosodott.

Ezért is fontos megjegyezni, hogy az ország népességének 64%-a városlakó. Kiderült, mintegy négymillió lakosságából kb. 1,2 millió baskír, a többiek: oroszok (kb. 40%), tatárok, csuvasok, marik, mordvinok, ukránok. Az utóbbiakat kulákként erőszakkal idehurcolták. Az ide telepített oroszokon kívül a többiek (tatárok, csuvasok, marik, mordvinok) Északi- és Déli-Urál térségének őslakói.

Baskíria nyugati részén lévő és rohamosan fejlődő *Oktyabrszkijt* 360 hektár erdősáv és nemrég telepített gyümölcsös- és zöldségeskertek veszik körül. Északi oldalát a *Haris-Tau* hegyvonulat, délebbre pedig az *Ik* folyó határolja. A folyópart túlsó oldalán *Tatárföld* terül el. Van repülőtere is, amely a települést légi úton *Moszkva, Kazany, Ufa, Nyeftyekamszk* és más városokkal köti össze. Innen naponta távolsági buszok indulnak *Kujbisev, Toliatti, Ufa, Brezsnyev* és más helységekbe.

***

A pécsi Német Kör szervezésében 2012 nyarán először jártunk, és végeztünk tényfeltáró munkát Baskíriában. A második utunk alkalmával eddig összesen 16 NKVD/MVD, GUPVI táborhelyet hadifogoly-temetőt kerestünk fel. A Moszkvában székelő Vojennije Memoriali Társaság a 16 temetőből hivatalosan 4 sírkertet újított fel, ahol főként német, magyar hadifoglyok és internált civilek nyugszanak.

A baskír földi NKVD/MVD, GUPVI katonalágerek és a civil táborok, temetők eddig ismert jegyzéke

№	**Település** (temető)	**A láger működési ideje** (Mettől meddig folytak temetések)	**Tábor és táborrészleg, hadifogolytemető, táborparancsnokság**	**Magyar sírok száma**	**Német sírok száma**	**Összesen**
1	**Ufa,** Lapatyino temető	1945.06-1949.03.	Csernyigovszk-Ufa: 319. sz. tábor 2., 3., 4., 5., és 8. részleg, az 5918.sz. lágerkórház	6	366	372
2	**Ufa,** Szvoboda utca	1940- 1949 (1953:9. sz. láger, ma 31/9. sz. bűntetőtábor	1701. munkászászlóalj (ORB), 4 munkásszázad.			
3	**Ufa,** Szergejevszki polgári temető	1945.05-1948.03.	5918. sz. lágerkórház, Csernyigovszk-Ufa: 319. sz. tábor 2. részleg	26	93	119
4		1945.05-1948.03. folytak temetések	UPVI 5. részleg	12	23	35
5	**Ufa körzet,** Balanovo temető	1945.09-1947.09.	5918. sz. lágerkórház	7	142	149
6	**Isimbaj**	1945.02.-1946.10.	5910., 5920. sz. lágerkórház	52	355	407
7	**Csernyigovszk**		319. sz. hadifogolytábor, 8. részleg	6		6
8	**Novo-Boljakino,** Szterlitarnaki körzet		319. sz. tábor 6. részleg	1		1

9	**Oktyabrszkij** (Szocgorod), városi polgári temető (a várostól észak-nyugatra, 800 méterre, a vasút mentén, 200 méterrel lejjebb a Fludingtól)	1947-XII. 12.-1949.V.25. (1950)	Oktyabrszkij (Tjurkmeni városrész, Partizanszkaja u.) 1701. sz. munkatábor, munkászászlóalj (ORB). 1. sz. részleg Táborparancsnokság vezetői: ***Kocsergin*** főhadnagy, a 1701. sz. munkászászlóalj parancsnoka (Mellékelve a temető helyszínrajza)	9		9
10	**Oktyabrszkij városi polgári temető** (a várostól észak-nyugatra, 700 méterre, vasút mentén, 300 méterre nyugatabbra a Fludingtól)	1947-02.-1949.V.25. (1950)	Oktyabrszkij1701. sz.munkászászlóalj ORB. 2. sz. részleg Táborparancsnokság vezetői: ***Kocsergin*** főhadnagy, a 1701. sz. munkászászlóalj parancsnoka (Mellékelve a helyszínrajz)	7		7
11	**Oktyabrszkij,** Urusszu hőerőmű (a településtől 1 km-re dél-keletre, a CESZ-től dél-nyugatra, 800 méterre	1947-02.-1949.05.25. (1950).	Oktyabrszkij 1701. sz. munkászászlóalj ORB. 3. sz. részleg Táborparancsnokság vezetői: ***Kocsergin*** főhadnagy, a 1701. sz. munkászászlóalj parancsnoka	1		1
12	**Oktyabrszkij-Tuimazy/** Tyumazi/ Tulmazi/ Tajmuzi (Sztarij Tujmazi)	1945-03.6.-1949.10.	Oktyabrszkij-Tuimazi (SztarijTujmazi) 1852. sz. munkászászlóalj (ORB) (Munkaterületek: Alekszandrovka, Bugulma: alabástrombánya, fehér téglablokk készítése, a Barátság gázvezeték építése)	180 (130)		180

13	**Oktyabrszkij**- Sztarije Urussu határában.		Oktyabrszkij-Tuimazy (Sztarij Tujmazi)1852. sz. munkászászlóalj (ORB). Sztarije Urussu határában 1.sz. részleg (Munkaterületek: híd- és útépítés, hőerőmű-építés stb.)			
14	**Oktyabrszkij, Moszkovka**	1947-05.25-1950.01.6.	Baskír ASZSZR OPVI MVD 9001. sz. munkászászlóalj ORB.1.sz részleg. Táborparancsnokság vezetői: ***Liszenko*** kapitány, ***Petuhov*** orvosi szolgálat gárdakapitánya, a rabkórház parancsnoka, ***Pojarkov*** főhadnagy, a törzsparancsnok segédje (Mellékelve a helyszínrajz)		34	34 1947: 19 1948: 14 1949:1
15		1947-05.25-1950.01.6.	Baskír ASZSZR OPVI MVD 9001. sz. munkászászlóalj ORB. 2., 3. sz. részleg. Táborparancsnokság: ***Batalov*** hadnagy (Mellékelve a helyszínrajz)		8 (+1)	8 (+1) (5. pont, 6. pont: 43)
16	Oktyabrszkij város közigazgatásához tartozó Zaitovo település temetője	1947-05.25-1950.01.6.	Baskír ASZSZR OPVI MVD 9001.sz. munkászászlóalj ORB. (1. sz.) zaitovszki részlege		4	4
17	Oktyabrszkij-Ufa	1947-05.25-1949.10.	Baskír ASZSZR OPVI MVD 9001.sz. munkászászlóalj ORB. (1. sz.). sz. részlege		3	3

18	Oktyabrszkij (Oktyabrszkij – 200 méterre a Tujmazi útvonaltól, észak-nyugatra, a várostól 1,5 km, az SZU-1 építkezési telep mellett)	1947-09.5-1949.12.14.	Baskír ASZSZR OPVI MVD 2840. (2841) sz. helyőrség mellett működő láger 1. sz. temetője. A parancsnokság vezetői: ***Parkin*** főhadnagy, a 2842. sz. helyőrség megbízott törzsparancsnoka. (A temető helyszínrajzán 10 fős névsor)		10	10
19	Oktyabrszkij, (Narisevo telep-Oktyabrszkij város között, Koopertivnaja-Szevernaja útból leágazó Koszmonavti út végén, a 2840 és a 2841 helyőrsőrség keretében hadifogolytábor, temető)	1947-05.25-1949.10.	Baskír ASZSZR OPVI MVD 2841 (2840) sz. helyőrség mellett működő láger 2. sz. temetője. A parancsnokság vezetői: ***Parkin*** főhadnagy, a 2842 sz. helyőrség megbízott törzsparancsnoka. (Mellékelve a helyszínrajz és 9 fő névsora)		9	9

A felsorolt GUPVI lágereken kívül a baskírföldi *Szterlitamak, Szalavat* településeken és *Ufában* GULÁG átnevelő- és kényszermunkatáborok is működtek, az elítélteket a helyi építkezésekbe is bevonták.

Magyar és német „katonalágerek”, felújított sírkertek Ufában

A *Vojennije Memoriali Társaságnak* köszönhetően Ufában az alábbi lágertemetőket hozták rendbe:

***Lopatyino hadifogoly temető*[51].** Ez az első ufai hadifogoly-sírkert, amely a város peremkerületéhez tartozik, területe 50x50 méter, betonkerítése van. A sírkert 1945 júniusában létesült, ahová 1949 márciusáig a 319. sz. tábor 2., 3., 4., 5. és 8. részlegeiben, valamint az 5918. sz. lágerkórházban elhunyt 363 hadifoglyot és internáltat, köztük 6 magyart temettek.

Szovjet postai nyomtatvány. Hazaírt levelezőlap (baskíriai Csernyigovszk-Ufa, Novo-Boljakino, Szterlitarnaki körzet 319-es hadifogolytáborból)

A sírok száma 6/366. A közel 3 méter magas kettős vaskeresztet, és az annak két oldalán elhelyezett 3-3 kisebb vaskeresztet 1999-ben állították fel. Ekkor fejezték be a magyar temető rendbehozatalát is. A legnagyobb kereszt talapzatán magyar és orosz nyelvű felirat: *„Itt magyar hadifoglyok nyugszanak, a II. világháború áldozatai."* A magyar sírkertbe német hadifoglyokat is temettek, emlékükre szintén vaskeresztet állítottak, amelynek talapzatán, gránitlapon német

[51] Megközelítés: repülőgéppel Moszkvából (Domogyedovo repülőtér – 4 óra) Ufa városig, tovább autóbusszal a Lopatyino kerületi temetőig.

és orosz nyelvű felirat, magyar fordításban: *„Itt hadifoglyok nyugszanak, a II. világháború áldozatai."*

Meg szeretném jegyezni, hogy a *Lopatyino temetőtől* nem messze a *Szvoboda utcában* volt a hírhedt 1701. sz. munkászászlóalj egykori főtábora és adminisztrációs központja, amelynek *Oktyabrszkij* városban több táborrészlegét innen működtették, főleg *Magyarországról* elhurcolt német fiúkat és lányokat dolgoztattak itt.

Később megtudtam, ez a hírhedt *Novozsenszkij börtön*. 1930–1940 között munkatábor, 1940–1949 között a 4. sz. munkaszázad, 1953-ban 9. sz. láger, jelenleg 31/9 (319.) sz. bűntetőtábor. Jelenleg is szigorúan őrzött köztörvényes bűnözőket tartanak fogva.

Szergejevszkoje polgári temető (Mengyelejev u.). A második magyar haditemetője 1945 májusában létesült. A temetőt 1948 márciusáig használták. Itt nyugszanak az 5918. sz. hadikórházban elhunyt rabok. A sírok száma 26/93.[52]

Az okiratok szerint a Hadifoglyok és Internáltak Igazgatósága (UPVI) 5. részlegében 35 fő van eltemetve, köztük 12 magyar hadifogoly. A Lapatyinoi hadifogoly-temetőhöz hasonlóan 1999-ben itt is kettős keresztet állítottak, a téglalap alakú sírhelyeket vaskerítéssel vették körbe. A kereszt talapzatán, gránitlapon magyar és orosz nyelvű felirat: *„A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére."*

Demszkoje Polgári Temető. Ez a harmadik felújított temetőkert *Ufától* 10 km-re lévő Balanovón van. A főkapujától néhány méterre 2001-ben magyar emlékjelet állítottak fel. A 3x3 méteres, kerítéssel övezett területen kettős keresztet helyeztek el. Talapzatánál 10 centiméteres, téglalap alakú gránitlapon orosz és magyar nyelvű felirat: *„A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére."*

---

[52] *Kirovszkij R-n Ufa Kirovszkij Rajon*. http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=505&megye= BASKIRIJA

Az Ufához közeli Balanovóban található magyar és német hadisírok maradványaira elhelyezett emlékjel a Demszkoje Polgári Temető főbejáratánál

Ezt a haditemetőt 1945 szeptemberében nyitották meg. 1947 szeptemberéig ide temették a közeli 5918. sz. lágerkórházban elhunyt rabokat. A sírok száma 7/142.[53] Polgári rátemetések miatt az egykori haditemetőből csak néhány négyzetméternyi maradt meg.

***

Az ufai táborokban tapasztaltakról, az embertelen szenvedések éveiről több túlélő készített feljegyzést. Például az Ufában raboskodó Heves megyei ***Almádi Ferenc*** túlélő a következőket jegyezte fel: *„A szódagyári telepen három, egyenként kb. 50 méter hosszú, földbe ásott, emeletes priccses 'szálloda' várt bennünket. Ez korábban női deportáltak lágere volt. Másnap reggel üres, kenyér nélküli levessel a gyomrunk-*

[53] *Ufimszkij Sz Balanovo.* http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=511&megye=BASKIRIJA

ban már munkára mentünk. A munkaidő este 7-ig tartott. Vacsora: 60 dkg kenyér, fél evőkanál cukor és tea. Ezt kaptuk 3 hónapon keresztül. Egy hónap alatt súlyunk felére csökkent. Feléltük saját testünket…" Leírja azt is, hogy a szűken mért lágerkoszttól fokozatosan, valamennyien munkaképtelenné váltak, tulajdonképpen *„lassú halálra ítélték"* őket.[54] A jászberényi ***Novotny János*** hadifogoly is megerősíti, hogy *„napi 8 órát dolgoztunk, hetenként csak egyszer mosakodhattunk, csak reggel és este adtak enni. Hamarosan legyöngültünk. Köz*ülünk *sokan kerültek a gyengélkedőre* és a halottaskamrába. A magyarok *között 1945 februárjában már naponta 20-25 főre nőtt a halottak száma."*[55]

Túlélőktől tudjuk, hogy az Ufa környéki téglagyárakban is sok száz magyar dolgozott. A férfiak a tégla alapanyagát bányászták, a nők az alabaster (alabastrom) porral megrakott csilléket tolták ki a bányákból, majd a vízzel összekevert alapanyagból téglát formáztak, felrakták a teherautókra.[56] A téglaformázók között volt a 276-os számú rab, ***Wiedermann Piroska*** is. A megjelentetett visszaemlékezésének fülszövegében olvasható, hogy a Szovjetunióba hurcolt nők ügye a rendszerváltásig szintén tabu volt: *„Női hadifoglyokat mi nem ismerünk – válaszolják a hetvenes években a Kádár-titkárságon segélyt kérőknek. Voltaképp igazat válaszoltak, hiszen évtizedekig nem akarták 'ismerni' őket. Nem akartak tudni a terhesen elhurcoltakról, a későn hazatértekről, az örökre ott maradottakról. Róluk, a donyeci szénbányák, a baskíriai és a tatárföldi*

---

[54] Almádi Ferenc: *A baskíriai Ufa-táborban – lassú halálra ítélve*. Heves HH, 1992/1. In: *Hadifoglyok írják*. Hadifogolysors a második világháborúban. Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Sine praeteritis futura nulla – *Múlt nélkül nincs jövő*. Sorozatszerkesztő: dr. SZIJJ Jolán. http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm

[55] Novotni János: *Hadifogság Baskíriában, ahol őseink is jártak*. in: HH 199.: *Hadifoglyok írják*. Hadifogolysors a második világháborúban. Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Sine praeteritis futura nulla – *Múlt nélkül nincs jövő*. Sorozatszerkesztő: dr. Szijj Jolán. http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm

[56] Kormos Valéria: *A végtelen foglyai* (Magyar nők szovjet rabságban 1945–1947). Kairosz Könyvkiadó, Budapest, 2002, 90. old.

építkezések, a szibériai fakitermelések női rabszolgáiról. Amit ők ott átéltek, amellett halványnak tűnnek a legtrükkösebb kalandfilmek forgatókönyvei is. Akik most megszólalnak, az utolsó tanúi annak a világnak, amelyet el akartak rejteni előlünk. Nem sikerült."[57]

Kimerítő volt a mezőgazdasági munka is. Az Ufához közeli települések kolhozaiban a foglyok napi normája 100 m^2 föld feltörése volt, rossz ásóval.[58] Erről tanúskodik ***Almádi Ferenc*** kolhoz-beszámolója is: *„Az ősz közeledtével megkezdődött a burgonyaszedés. Én is jelentkeztem... Nyitott teherautóban szállítottak bennünket a kolhozba. Egy hatalmas, huzatos birkahodály lett a szállásunk, aminek nedves szalmával borított padlójára szinte ájultan buktunk rá az éhségtől és a kimerültségtől. Este krumplit főztek a disznóknak, de az élelmesebbek elették az állatok elől.*

Másnap, vasárnap kivittek minket a földekre burgonyát szedni. Vállig ért a gaz, a föld valószínűleg sohasem látott kapát. A munkavezető kitűzött egy karót, odáig kellett felszednünk a krumplit estig. Ez volt a napi norma. Igyekeztünk elérni, hogy utána pihenhessünk is egy kicsit, csakhogy amikor a karóhoz közeledtünk, azt 50 méterrel tovább tették. Azt kellett volna lefényképezni és a világ elé tárni, ahogyan a holtfáradtan vánszorgó emberek lerogytak a szálláskörlet vizes szalmájára. A körletben 0 fokos hőmérséklet fogadott bennünket. Többek szájából elhangzott a megállapítás: „Jó volna még egyszer Magyarországon akár disznónak is lenni!" A csoportot végül vissza kellett vinni a városi lágerbe, mert tagjai munkaképtelenné váltak."[59]

---

[57] Kormos Valéria: *A végtelen foglyai* című könyvről. http://xxszazadintezet.hu/kiadvanyok/sajat_kiadasu_ konyvek/kormos_valeria_a_vegtelen_foglyai.html

[58] *Hadifoglyok írják*...Hadifogolysors a második világháborúban. Szerk. Papp Tibor. Petit Real, BP., 1999. 49. old.

[59] Almádi Ferenc: *A baskíriai Ufa-táborban – lassú halálra ítélve*. Heves HH, 1992/1. In: *Hadifoglyok írják*. Hadifogolysors a második világháborúban. Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Sine praeteritis futura nulla – *Múlt nélkül nincs jövő*. Sorozatszerkesztő: dr. Szijj Jolán. http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm

Ufa egyik fogolytáborába 1944 októberében hurcolták el Kolozsvárról, az iskolából hazaigyekvő 16 éves ***Kovács Károlyt,*** a fogságot túlélte, az unokájának[60] sem akart erről mesélni, hiszen sok sorstársa ottmaradt örökre.

***

Isimbaj város hadifogolytemetője, (Gubkina u.)[61]. Baskírföldön ez a negyedik legnagyobb és rendezett, egyben védett sírkert, *Ufától* 160 kilométerre, *Belaja* folyó mentén terül el. Az egykori ortodox kápolna közelében, a szovjet katonai temetőtől elkülönített parcellán a magyar hadisírokra szabványszerű emlékjelet építettek. Az 1945 februárjában létesített magyar haditemetőt 1999-ben állították helyre. Az emlékjel márványtalapzatán magyar és orosz nyelvű felirat: *„A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére."* A temetőt 1946 októberéig használták, ide temették az 5910. sz. lágerkórházban (más adatok szerint az 5920., az 5910. sz. hadikórház) elhunyt foglyokat. A sírok száma 52/355[62].

Adatunk van arról, hogy a 10 évre ítélt ***Jezerniczky Emil*** (Pánd, 1925) volt levente *Budapestről* került ide, az *isimbaji javító-nevelő munkatáborban* dolgoztatták. 1953. december 3-án térhetett haza.[63]

Az eltitkolt lágervilág Oktyabrszkijban

Reinhold Haun idézett könyvéből tudjuk, hogy *Oktyabrszkijban* a lágervilág 1940-ben vette kezdetét.

---

[60] Adatközlő: Kovács Eszter, Kolozsvár, 2016. június 21-én keltezett levél. Forrás: a szerző archívumából.

[61] Megközelítés: repülőgéppel Moszkvából (Domogyedovo repülőtér – 4 óra) Ufa városig, tovább autóbusszal Isimbaj városig (155 km).

[62] *Isimbaj*. http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=205&megye=BASKIRIJA

[63] *GULAG-lexikon*, 161. old.

Oktyabrszkijhoz közeli Tujmazi láger adatai

№	Év	Létszám	Tábor és táborrészleg
1.	1940	500	Az 1852. sz. láger magyar lakói
2.	1945.03.06-tól	1800	Az 1701. (ORB) munkazászlóalj
3.	1945.07.13-tól	800	Az 1852. sz. láger magyar lakói

Oktyabrszkij város idősebb lakóinak körében ma is közismert dolog, hogy Urussunál a Tatárföldet és baskíriai *Oktyabrszkijt* összekötő *Ik* folyó hídját magyar és német civil internáltak építették. Az építésben résztvevő magyar hadifoglyok létszáma máig ismeretlen.

A lakosság által úgyszintén igazolt tény, hogy a település várossá építésén magyar foglyok ezrei dolgoztak, akik közül több százan jeltelen sírokban vannak eltemetve. Ugyanis a múlt század hetvenes éveitől kezdve bekövetkezett városrendezés, területbeépítés folytán a sírhalmokat a város vezetői megsemmisítették. Így nincs emlékjel a magyarok és németek ottlétéről. Ottjártunkkor is azt a hazugságot terjesztették, hogy *„Baskorsztán területére nem irányítottak ilyen kategóriába tartozó személyeket (internáltakat –Szerző).”* [64]

A tények, adatok birtokában meggyőződtünk a minden alapot nélkülöző hamis állításaik sokaságáról. Az *Ik* folyó hídján kívül tagadják azt is, hogy Oktyabrszkijban volnának magyarok, németek által épített objektumok, több szintes házak, amelyekben hivatalok működnek, a lakóházakban pedig a városlakók végleges és nyugalmas otthonra leltek. Természetesen az ifjabb generáció többségének nincs valós képe a kérdésről, mert a hivatalos propaganda kilúgozta az ő fejüket is.

Mélységesen egyetértünk ***Reinhold Haun*** ama kérdésfelvetésével és válaszával: *„Hogy a városi hatóságok miért nem járulnak*

[64] Lásd: Haun 2009. 7. old.

hozzá a magyar áldozatokról megemlékező emlékmű felállításához? Mert ezzel a szovjethatalom újabb gaztettét ismernék el. Magyarországon civileket fogtak el az utcákon, lakásokban. Embereket rángattak ki a közlekedési eszközökből, majd pedig vagonokba gyömöszölték és kényszermunkára vitték őket a Szovjetunióba. Három évig nem volt lehetőségük, hogy életjelt adjanak magukról, vagy jelezzék, hogy a SZU melyik építkezésén, bányájában dolgoznak. Mindez azoknak szól, akik előszeretettel szajkózzák: „Felszabadítottuk Európát a fasiszta uralom alól."

Az internáltak nem tudtak oroszul, emiatt alig volt kontaktusuk a helyi lakossággal. Ugyanakkor nem okozott problémát, hogy németül beszéljenek az oroszországi német kényszermunkásokkal. A kiszabadult német kényszermunkás nők visszaemlékezéseikkel hozzájárultak ahhoz, hogy képet alkothassunk a város építéséről."[65]

Az egykori és a mai hatóságokat ostorozva vádoló és bizonyító erejű szavait ***Reinhold Haun*** könyvében – a kényszermunkások beszámolói alapján – számos példával támasztja alá. Például bizonyítást nyert, hogy a „15x15 cm-es gerendákból" épült, a városban az úgynevezett „szerződéses" házakat" nem a német hadifoglyok, hanem az internált magyarok építették. ***Ella Kremmer*** egykor kényszermunkásnő azt állítja, hogy a város Devoni főutcáját (egykor Sztálin út) magyar hadifoglyok aszfaltozták le.

A szerző egyik 2016. június 28-i gyűlésen tartott beszédében megemlített egy példát az államok közti egyenjogúság megsértésére, s ennek elkövetőit is megnevezte: *„A Szovjetunió Védelmi Minisztériumának „Emlékezés Adatbankja" nevű honlapján az olvasó megtalálhatja az 1925-ben született **Tamplon Jurij Avgusztovicsot**, aki Som*[66] *magyar község temetőjében nyugszik. E katonatiszt ősei 170*

---

[65] Lásd: Haun 2009. 7-8. old.

[66] *Som község* Somogy megye keleti kapuja a Siófoki járásban. Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Som_(település)

évig éltek a Volga-menti Anton[67] *községben, melynek történetével az utóbbi tíz évben foglalkozom. Vajon, hogy került ez a német ember 1945-ben a Vörös Hadsereg soraiba? Újabb talány. Jelenleg Oktyabrszkij, Belebej*[68]*, Babli*[69]*, Almetyevszk*[70] *és Buguruszlán*[71] *településen is élnek Tamplon nevű emberek. Lehet, hogy Tamplon magyarokra lőtt, talán meg is ölte őket. De a magyarok már 70 éve gondozzák a nevét őrző emlékművet a keresztény és emberi erkölcsök szabályai szerint. Természetesen, államközi szerződések is vannak. Oktyabrszkijban, a Tujmazin-hegyen, immár 77 éve nyugszanak Magyarország egykori polgárai, akik az 1852. számú lágerben raboskodtak. Nevüket, sírhelyüket nem ismerjük. A város illetékesei és a „veteránok tanácsának" vezetője,* ***J. Korolkov*** *megakadályozzák az internált magyarok emlékművének felállítását.*

Manapság a média rendszeresen beszél arról, hogy a Baltikumban, Európa területén lerombolják a szovjet katonai emlékműveket. Úgy gondolom, hogy a bűnösöket nem ott, Európában, hanem nálunk, Oroszországban kell keresni. A „korolkovok" vétkesek abban, hogy odaát lebontják a katonai emlékműveket, mert megtiltják hasonló emlékművek felállítását az ellenőrzésük alatt álló területeken."[72]

Az oroszországi német író és történész barátunkkal egybehangzóan elmondhatjuk és reménykedünk, hogy a közeljövőben „*az emlékmű felállításának kérdése megoldást nyer, hiszen a jószomszédi kapcsolatok manapság fontosabbak, mint bármikor."*[73]

---

[67] *Anton,* község Szaratov megyében, A települést 1763-1772 között II. Katalin orosz cárnő manifesztuma alapján a Németországból Volga mentére érkezett német telepesek alapították, itt éltek az 1941. szeptember 28-án a Sztálin által elrendelt *„a Volga-vidék körzeteiben élő németek áttelepítéséig."*

[68] *Belebej,* város Oroszországban, a Baskír Köztársaságban.

[69] *Babeli, Bali,* település Oroszországban, a Tatárstán Köztársaságban.

[70] *Almetyevszk,* település Oroszországban, a Tatárstán Köztársaságban.

[71] *Buguruszlán,* település Oroszországban, a Tatárstán Köztársaságban.

[72] Lásd: Haun 2009. 8. old.

[73] Lásd: Haun 2009. 8. old.

Sztarije Tujmazi: „a mobilizáltak 1852. sz. munkalágere”

Reinhold Haun könyvében értékes információkat közöl arra vonatkozólag, hogy már a II. világháborút megelőző években a *Szocgorodokként* nevezett település környéki lágerrészlegben – különböző időszakaszban – rabmagyarokból álló kontingenseket dolgoztattak.

Az első *„városépítő”* kontingens lágerhelyét az NKVD 1940-ben a *Narisevóba* vezető út mentén állította fel. A korabeli okmányokban 1852. sz. munkalágerként vált ismertté. Az itteni népemlékezet is úgy tudja, hogy a Szovjetunió nyugati, feltehetően 1939-től elfoglalt Nyugat-Ukrajna körzeteiből származó civil internáltakkal töltötték fel a kényszermunkások fogyatkozó állományát. A német történész leírása szerint: *„Értelmiségi kinézetű civil emberek voltak benne, akik nem szokták meg a fizikai munkát. Jóval a munkaszolgálatosok megérkezése előtt hozták ide őket. Őrség vigyázott rájuk, mivel meg akartak szökni. A magyarok családostól laktak ott, s a megélhetésért utolsó ruhájukat is élelmiszerre cserélték. Lehet, hogy nem tudtak alkalmazkodni a helyi viszonyokhoz, de az is lehet, hogy rossz munkások voltak. 1942 telére a ruházat elfogyott, és a láger mellett szaporodni kezdtek a sírok. Nem volt élelmiszerjegyük, ezért lista alapján élelmezték őket (mindenkit egy számmal jelöltek). Érthetetlen okok miatt ők kapták a legrosszabb ellátást: mindössze 50-60 deka kenyeret. Munka után nem jártak el külön munkára, mint a német hadifoglyok. 1942-43 telén sokan meghaltak közülük. Sírjaik Zaitovóban az Oktyabrszkiji Gépgyár területén vannak. A városi park építésének kezdete, az első elültetett fák a magyarok keze munkája.”*[74]

A 1852. sz. munkalágerben sínylődő magyarok, magyar állampolgárságú zsidók, ruszinok feltehetően az 1939-1940 között az ak-

[74] Lásd: Haun 2009. 121. old.

kor a Kárpátokban fennállt magyar-szovjet határon szöktek át a jobb élet reményében, de őket lefülelték és magyar, német kémeknek nyilvánították őket. Az NKVD trojkája, illetve katonai törvényszéke általában háromtól tíz évig terjedő javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte őket. Kényszermunkásként így kerültek a 1852. sz. lágerrészlegbe.

Lapsin Jurij alias Arnold György újabb adatközlőkre hivatkozva elmondta, hogy az első fecskének számító magyar csoportok a szomszédos tatárföldi *Sztarije Urussi-lagba* is dolgoztak. Halottaikat a közeli OMZ kompresszor iparrészleg mellett temették el. A túlélők csak 1945-1956 között nyerték vissza szabadságukat.

A város építőinek következő csoportjába a német és magyar hadifoglyok tartoztak, akik 1944–1949-ig vettek részt a város építésében (útépítés, aszfaltozás, lakásépítés, finn házak ácsmunkája stb.) Az öt évig elhúzódó fogság ideje alatt például a *Jutazinka-parti* lágerrészlegben a városka különböző objektumain, az útépítkezésen, a kőbányában stb. dolgoztak. Legnagyobb és máig megmaradt építményük – a fentebb már említett – az *Ik* folyón átívelő Urussi beton híd.

A negyvenes évek második felében már nem őrizték őket, szabadon mozogtak a városhatáron belül. Egy-egy vödör krumpliért, egy vekni kenyérért a helyi lakosokhoz is eljártak napszámba, mindenütt szükség volt a szakértelmükre, a helyi vezetők is üdvözölték ezt, azonban az NKVD parancsnokságon napi szinten is számontartották őket, egyéb kihágásért, szökéskisérletért 10 év büntetés járt. ***Reinhold Haun*** rendelkezésére álló adatai szerint *„a város határain belül és a város környékén 130*[75] német hadifogoly és néhány száz internált magyar van eltemetve."[76]

A megvizsgált visszaemlékezésekben Oktyabrszkij város veterántanácsának tagjai az oroszországi németeket gyakran összeke-

[75] Más adatok szerint 180 internált magyar, nem német hadifogoly.

[76] Lásd: Haun 2009. 122. old.

verik a német hadifoglyokkal és a Magyarországról ide internált etnikai németekkel. Úgyszólván a mai napig tartó, heves németellenességükből kiindulva mindenkit *„egy kalap alá"* vettek. Ez érthető is, hiszen a felsőbb pártutasításokat vakon követve a helyi rádióadások és az újságok nem foglalkozhattak ezzel a kérdéssel, mert tabunak számított.

Például azt is kevesen tudják, hogy 1955-ben Ukrajnából származó nagyszámú német csoport érkezett Oktyabrszkijba. Bűnük az volt, hogy a II. világháború idején Ukrajnából Németországba érkeztek és német állampolgárságot *(„Volksdeutsche")* kaptak. A háború után ***Berija*** népbiztos 1944. január 7-én keltezett 0013. számú parancsa értelmében[77] a szovjet katonai kommendatúrák begyűjtötték és vasúton nem Ukrajnába, hanem 10 évre Szibériába szállították őket, majd 10 év fogság után a túlélők egy részét többek között Oktyabrszkijba telepítették. Olajtárolók gödreit ásatták ki velük. A tél nagyon hideg volt, mínusz 40-45 fokban engedélyezett volt, hogy a melegedő sátrakba bemenjenek. A földmunkások 70 deka kenyeret és híg krumplilevest kaptak. Ők is bunkerlakásokban, majd barakkokban, a későbbiekben házakban laktak. Aki már bekerült a kórházba, nem tért vissza. A fegyelmezetlenséget szigorúan büntették.

A német író szerint *„mind abból, amit a Föderatív Biztonsági Szolgálat (a volt KGB) átadott az irattáraknak, áttételes számok állnak rendelkezésünkre."*[78] Ebből kiindulva a megközelítőleg hiteles lágervilág hétköznapjait, fontosabb eseményeit és történéseit csakis sokféle adathalmazból, mozaikszerűen lehetséges rekonstruálni.

A magyarországi túlélők írásbeli útmutatásait követve, a helyrajzok segítségével és a korábban Baskíriából, nevezetesen a kinti ba-

---

[77] Lásd: *„A Krasznojarszki terület Csernogorszki különleges láger megszervezéséről"* parancs szerint az NKVD különleges tanácsa által elítélt összes német „volksdeutsche" -ot az NKVD Csernogorszki telepére szállították ki. Haun 2009. 123-124. old.

[78] Haun 2009. 125. old.

rátunktól, ***Lapsintól*** kapott felvételek birtokában megtaláltuk az 1852. számú láger helyét, éspedig az *Oktyabrszkijt Sztárije Tujmazin* dombhátait összekötő útnak a felénél, ahol most a parlagon heverő, rekultivált földterületen olajpumpák működnek.

Szemben az út másik oldalán van egy kis hegy, amelynek a neve szintén Tujmazi. Azt a helyi idősebb baskírok is megerősítették, hogy az 1852. számú fő tábor mindjárt az út mellett kezdődött és a terület hátrafelé lejtett, ott voltak a földalatti bunkerlakásaik („zemljankák"), amelyeket már eltűntettek.

Mit tudnak mindenről a 0060-as szovjet katonai rendelet alapján a málenkij robotra elhurcolt túlélők? A Szigetszentmárton[79] településen élő ***Schreiner Ernő*** 89 évesen (2016) megfogalmazott nyilatkozatából tudjuk, hogy tizenhét évesen társaival idehurcolták az 1852. számú *„mobilizált munkatáborba,"* amelynek túlélő lakójaként igazolja, hogy *„1945-1946 között a fent említett táborban voltak halottjaink. Körülbelül 160-180 személy. A temető közvetlenül a láger Tujmazy község felé eső oldalán volt, a lágertől 30 méterre."*

Az egykori pilótanövendék, *Rákoscsabáról*[80] malenkij robotra elhurcolt, 95 éves (2020), Budapesten élő, általam is jól ismert ***Berghoffer Róbert*** (1925. aug. 10.–) szintén különböző forrásanyagokkal, visszaemlékezésekkel segítette tényfeltáró utunkat. Írásbeli *nyilatkozatban* erősítette meg, hogy 1945–1946 közötti itt-tartózkodása idején a fentnevezett lágerben voltak halottjaik. Körülbelül 160-180 személyről van tudomása. Köztük volt unokatestvére, ***Schlézinger Alajos*** is, amint írja: *„én segítettem ott eltemetni"*. Szerinte is a rabtemető közvetlenül a 30 méterre lévő láger mellett, azon az oldalon, ahol távolabbi irányban Tujmazi község terült el.

---

[79] *Szigetszentmárton* (németül: *Sankt Martin*), község Pest megyében, a Ráckevei járásban.

[80] *Rákoscsaba* 1950-ig önálló település volt, jelenleg Budapest XVII. kerületének része.

***Berghoffer Róbert**et, az ifjú pilótanövendéket rákoskeresztúri otthonából német neve, származása miatt hurcolták el malenkij robotra*

Berghoffer Róbert (1925) túlélő

A fentebb közölt adatokat, tényeket ***Berghoffer Róbert*** *Tabu*[81] című könyvében is rögzíti. Magyarul és németül is kiadott visszaemlékezését annak a 180 honfitársának az emlékére írta meg, akik *„1945 januárjától kerültek az 1852. számú baskíriai kényszermunkatáborra, és onnan soha többé nem térhettek vissza hazájukba, szeretteikhez."*

„A drága szabadságtól" megfosztott sorstársaival együtt Magyarországról érkezett ide, a Szocgorodokhoz közeli vasútállomásra *„40 nap felejthetetlen utazás után"*, becslése szerint *„1600 emberrel, fiataloktól az idősekig, közöttük 460 nővel, akik most a hidegtől reszket-*

[81] Berghoffer Róbert: *Tabu. Élet a fehér pokolban. /Leben* in *der weißen Hölle.* Kényelven, magyarul, németül). Előszó: Stark Tamás. Ajánlás: Wiedermann Piroska. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2010. német fordítás: Babják Veronika, Kerekes Gábor, Müller Márta, Ruda Gábor, Szabó Anikó. Stark Tamás történész írja a Berghoffer kötet előszavában: *„Úgy tűnik, hogy a világháború befejezése óta nyugaton olyan közmegegyezés van életben, amely kimondja, hogy a Szovjetunió által elkövetett bűnökkel nem kell foglalkozni, mert azokat ellensúlyozza és feledteti a nácizmus legyőzésében való részvétel.* A továbbiakban: Berghoffer 2010.

ve, ledermedt karjaikkal egymásba kapaszkodtak…"[82] A transzport nagyobb része a központi nagy lágerbe, kisebb csoportok *Starije Urussiba, Bogulmába, Alexandrovkába* és *Pervi Majma* dolgoztak és ott is laktak, mint az 1852. számú láger tagjai. A transzport együtt volt a grúziai átköltözésig.

Berghoffer Róbert felidézi, hogy a tovább utazó szerencsétlen rabok közül 200 főnyi erdélyi szászt is leszállítottak, akiket a *Tujmazi* és *Oktyabrszkij* település határában létesített 1852. számú munkatábor frissen épült téglaépületeiben helyeztek el: *„kiskapu mellett állt a bejárati őrbódé, tetején egy feliratos táblával, amelyen ez a szöveg állt: 1852. sz. MOBILIZÁLT MUNKATÁBOR."*[83]

A területet szögesdróttal körbekerítették, négy sarkán őrtornyok álltak. A kísérő őrök katonaruhás orosz nők (meg nem erősített hírek szerint volgai német nők) voltak.

A női rabok részére külön lágerépületet emeltek, őket biztonsági szolgálatra besorozott volgai német lányok őrizték.

Az internáltakat szakmák szerint építőbrigádokba osztva városépítési munkán dolgoztatták. Külön csoportokat vittek át azonos lágerszámmal *Alekszandrovkába* és *Bugulmába*, az alabaster bányába, ahol fehér téglablokkokat készítettek (ezekből épült a város).

Egy Magyarországról internált csoport a *Pervomajszkoje* nevű kis faluban dolgozott. Megjegyzi, hogy *„őróluk a köztünk lévő távolság miatt ittlétük alatt nem sok hírt hallottunk."*[84] A neve helyett mindenki sorszámot kapott, köztük ***Berghoffer Róbert*** a 784-es számot viselte.

A nők egy részét a *Barátság gázvezeték* építésére vezényelték, 20–22 fokos hidegben is kemény fizikai munkát végeztek (majd ez lett

[82] Berghoffer 2010, 24. old.
[83] Berghoffer 2010., 47. old.
[84] Berghoffer 2010., 53. old.

a KGST-országok ipari együttműködését szimbolizáló Barátság kőolajvezeték első szakasza.)

Ideérkezésüktől számítva néhány hónap elteltével egyre több fogoly legyengült. „*Télidőben naponta 4-5 sorstársunktól is búcsút kellett venni" – írja* ***Berghoffer Róbert.*** A halál oka: általános legyengülés, vérhas, tífusz. Rövid idő alatt 130-ra emelkedett az elhunyt férfiak száma. A legtöbben az erőltetett fizikai munkától legyengültek, mivel élelmezésük gyenge és hiányos volt. Naponta egyszer kaptak egy adag káposztalevest, hozzá 200 gramm feketekenyeret. Aki az előírt munkanormát teljesítette, az egy adag kását is kapott. Ez az ételmennyiség sokak számra kevésnek bizonyult, végelgyengülés következtében sokan elhunytak.

Aki innen szökni próbált, az eredménytelen figyelmeztetés után lelőtték, illetve képzett kutyafalkával érték utol, hozták vissza, a haldokló sebesülteket pedig a vérebek szétmarcangolták. Az egyik rab a Volga folyóig jutott el, azonban őt is üldözői lefülelték, visszahozták. ***Bulyburjan*** kapitány a láger akkor ügyeletes parancsnoka a rabokban félelmet keltő példát statuált, kiszemelt áldozatát a lágerlakók szeme láttára halálra kínoztatta.

Fegyveres kíséretben jutottak el a kijelölt munkahelyükre, bekapcsolódtak a város építésébe, naponta oda-vissza 10 km-t is megtettek. A lágertől 5 km-re húzódott a vasútvonal, itt volt az ideiglenesen létrehozott vasútállomás és a teherszállítmányt fogadó átrakodó részleg is, ahol raktárakat emeltek.

Az épülő város és a fő láger közötti térségben csak egy Tujmazi elnevezésű falucska volt, ahol őslakos baskírok maguk építette kis faházakban éltek. A település mindössze 10-15 portából állt. A munkabíró lakosok egy része a nemrég feltárt kőolajkutaknál volt alkalmazásban. A kitermelt kőolaj vízfolyásszerű patakokban iramlott a gyűjtőhelyekre. Éjjel-nappal lobogtak az égbe meredő gázgyertyák, amelyeknek a fénye a lágerig is elterjedt.

A magyarokat egy 30 méter széles, 50 méter hosszú vasbetonépületben helyezték el. A földszinttől számított padlása 6 m magas volt. A tetőzete kátránypapírral, szurokkal leöntött lapos tető volt. Az egész építményt vasbetonoszlopok tartották meg.

***

Az internált magyarok közül sokan 1945. október 21-ét a várva várt szabadulás napjaként élhették meg.

A lágerorvosok a teljesen legyengült, beteg túlélőket kiválogatták és egy transzporttal hazaküldték. Az ő útjuk már nem 40, csak 20 napig tartott.

Az első *„leszázalékolt rabszállítmány"* hazaküldése után két hónap sem telt el, amikor 1945. december 18-án váratlanul közölték az internáltakkal, hogy csomagoljanak, mert elutaznak innen.

ZIL teherautókra rakták őket, és csoportosan kiszállították a közeli pályaudvarra. Az utazás láza feledtette velük minden bajukat, átszelték az új várost. Mint leírja: *„Integető emberek búcsúztak tőlünk... Szinte hihetetlen, hogy a semmiből, ilyen rövid idő alatt magyarjaink egy várost varázsoltak ide, és ráadásul úgy, hogy ezekre az épületekre az építőink méltán büszkék lehetnek. Az ebben lakók biztos, hogy sokáig fogják áldani a magyarok keze munkáját, és a híres ácsbrigádét, akik mindig, mindenkinek tudtak segíteni."*[85]

Felső utasításra aznap az 1852. számú láger és a bugulmai, pervomajszkiji tábor részlegeinek összes internált lakóját bevagonírozták és *„minden vagon a létszámnak megfelelően vizet és kenyeret vételezhetett a konyhavagonokból. (...) Éjfél lehetett, amikor megmozdult a szerelvényünk és kigördült az Oktyabrszkij nevet viselő, hatalmas, új város pályaudvaráról. (...) Másnap délutánra, ha nehezen is, de elértük a Volga folyót. Ez azért is volt megnyugtató, mert így Európa felé*

[85] Berghoffer 2010. 96. old.

tartottunk, és nem vissza. Így búcsút inthettünk Szibériának, Baskírföldnek és a lágerünknek."[86]

Berghoffer Róbert Baskírföldön elviselt több hónapos rabsága idején megtapasztalta azt is, hogy a magyarországi sváb-magyar nők az embertelen viszonyok közepette is a férfiaknál erősebbnek bizonyultak: *„...nem fut hozzájuk a halál. A láger négyszázhatvan női tagjából egyet sem kellett itt eltemetni, míg sajnos, a férfiak közül 180 fő maradt itt Szibériában."*

Egy másik levélváltásban az *Oktyabrszkijban* megtörtént gyakori elhalálozások okát firtattam. Lényegretapintó megállapítás, mint sok más láger esetében, itt is a halálra éheztetés, a teljes legyengülés és a járványos betegség ritkította a rabok sorait.

Más forrásból is előkerültek olyan internáltak kartonjai, akiknek a halálát ebben a lágerben is a különböző járványos betegségek, végelgyengülések okozták. Hálával gondolunk ***Kontra Ferencre,*** Magyarország Kazani Főkonzulátusa főkonzuljára, aki ott-tartózkodásunk idején segítette tényfeltáró munkánkat. Például megküldte nekünk az 1852. számú internálótábor témájában a Baskír Köztársaság Levéltári Szolgálatának vezetőjéhez, ***I. V. Galjamov*** főosztályvezetőhöz 2016. július 8-ai keltezéssel intézett levelét és mellékletei másolatát. Ugyanis Baskortosztan fő levéltárosa egy korábbi levélváltásban jelezte, hogy semmilyen levéltári anyaggal nem tudják bizonyítani azt, hogy Baskírföldön, köztük Oktyabrszkijban is raboskodtak magyar állampolgárságú, német nemzetiségű civilek. Nos, ezek szerint a város archívumában nem találták nyomát annak, hogy 1946 és 1950 között a város területén elhelyezkedő 1701. és 1852. számú táborokban magyarokat, vagy magyarországi németeket tartottak volna fogva.

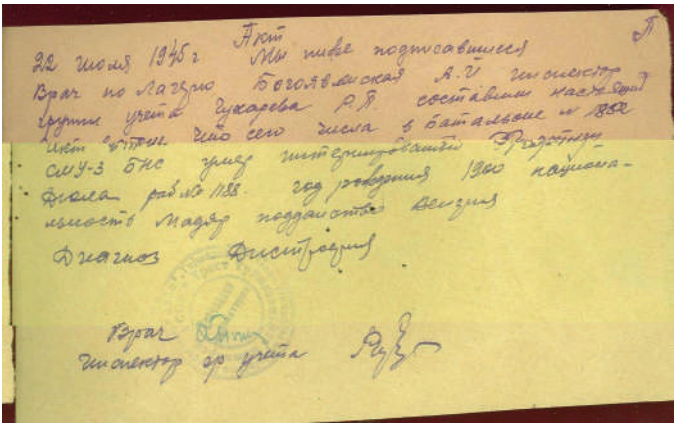
[86] Berghoffer 2010., 96-97. old.

Kontra Ferenc főkonzul az említett 1852-es lágerben elhunyt magyar civil internáltak kartonjaival igazolta, hogy Baskortosztan területén, többek között Oktyabrszkijban létezett a – korábban a város vezetősége és a levéltárosok által is eltitkolt – 1852. számú internálótábor. Például a moszkvai levéltárakból előkerült dokumentumok között volt a Magyarországról internált ***Fartus Gyula*** (1900-1945. júl. 22.), ***Gasler Lajos Dezső*** (Sashalom[87], 1907-1946. ápr. 3.), ***Fiser Nándorné*** (Vecsés[88], 1919-1946. jan. 12.) *Személyes dossziéja* (Ucsatnoje gyelo), akik az orvosi igazolás szerint végelgyengülésben haltak meg. Ők is a felszámolt temető földjében nyugszanak. A mellékelt ügyiratokhoz csatolták az orvos és a lágerparancsnok által aláírt jegyzőkönyveket, ebben adatot találunk a temetési könyv sorszámáról, az elhalálozott családi-, kereszt- és apai nevéről, nemzetiségéről, halálának és temetésének időpontjáról, a sír sorszámáról és a négyszög számáról, ahová az elhunytat temették.

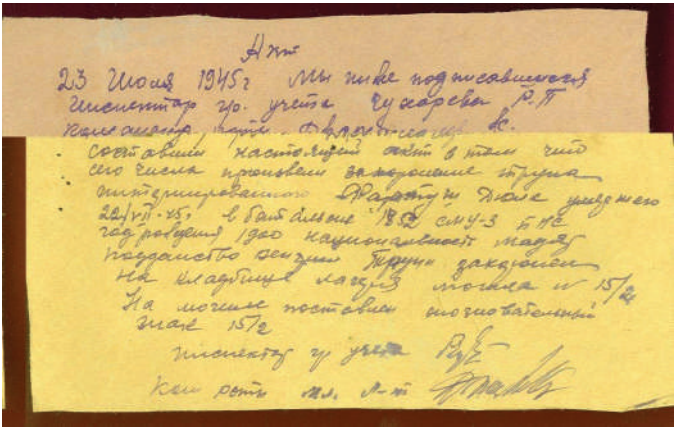
---

[87] *Sashalom,* 1950 óta Budapesthez tartozó, egykor önálló település, ma városrész a XVI. kerületben. Stark Tamás írja: „Sashalmon például a 16 és 45 év közötti német nevűeket vitték el."
Forrás: http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=12&t=48&page=

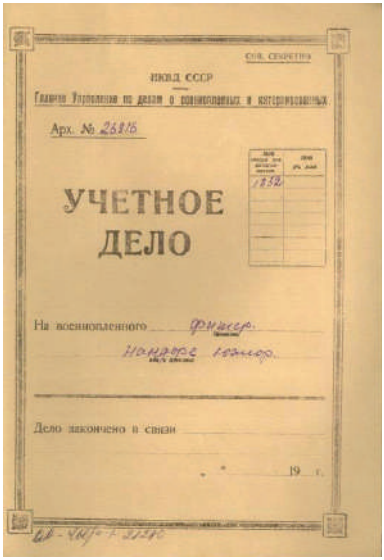
[88] *Vecsés* (németül: *Wetschesch*), város Pest megyében, a budapesti agglomerációban, a Vecsési járás központja. Vecsésen is a szovjet katonai parancsnokság hírhedt 0060-as parancsát könyörtelenül végrehajtották. A legújabb kutatások szerint a munkára hurcolt civilek száma meghaladta a 300 főt. A parancsnak megfelelően döntő részében a német (a német nevű) lakosságot érintette. Vecsésen 2016-ban nagy érdeklődésre tartott számot a *Schubladen Schätze – Fiókok mélyéről című kétnyelvű album*. Szerzői FRÜHWIRTH Mihály és VASS Erika néprajzkutató A német nyelvre fordítást JASZMANN Gabriella végezte. A mintegy 300 fotó kapcsolódik a vecsési svábság életéhez, tragikus eseményeihez is, mert a család, az ifjúság, az esküvő, az egyházi élet, a munka, képi megjelenítése mellett a málenkij robot, a kitelepítés és a németországi újrakezdés szomorú pillanatait is megörökítették.
Forrás: http://www.vecses.hu/hirek/fiokok_melyerol_-_konyvbemutato-575e7217581eb

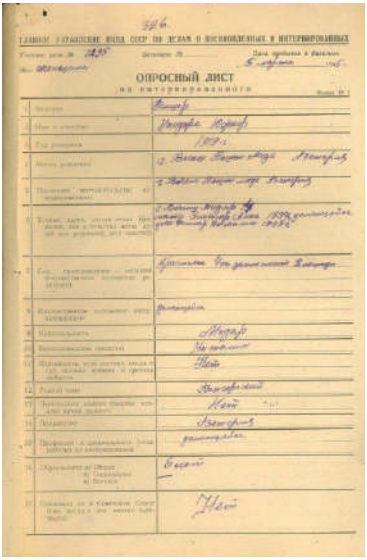

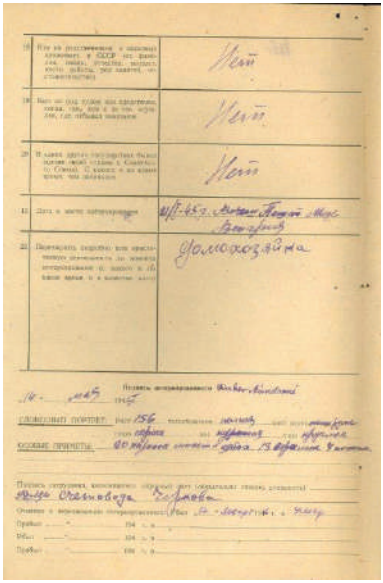
***Fartus Gyula** (1900), az 1852. sz. lágerben kiállított jegyzőkönyv 1945. július 22-én bekövetkezett haláláról*

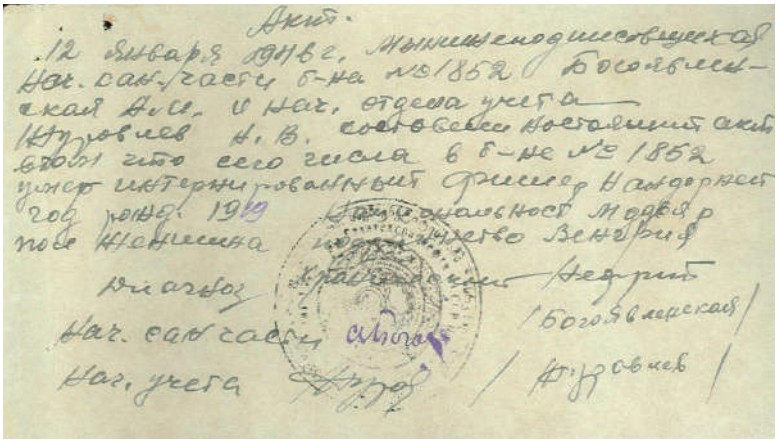
***Fartus Gyula** (1900), 1852. sz. lágerben kiállított jegyzőkönyv 1945. július 22-én bekövetkezett eltemetéséről a lágertemetőben a 15/2. sz. sírhelyen*

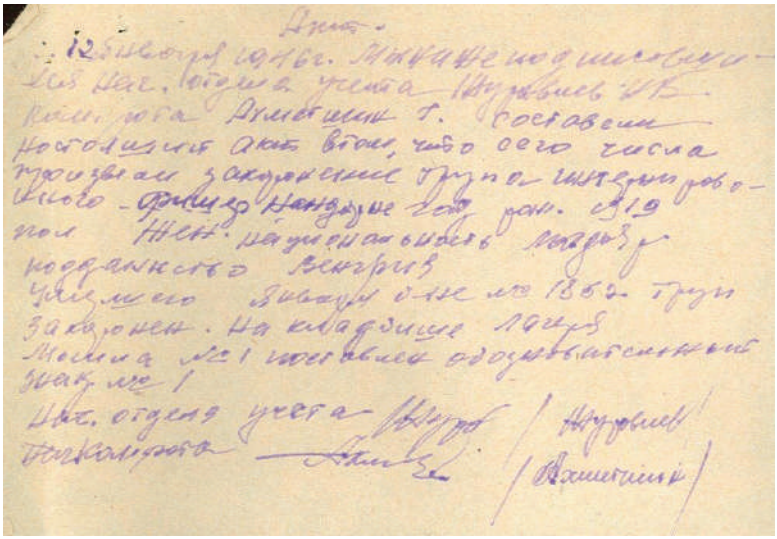

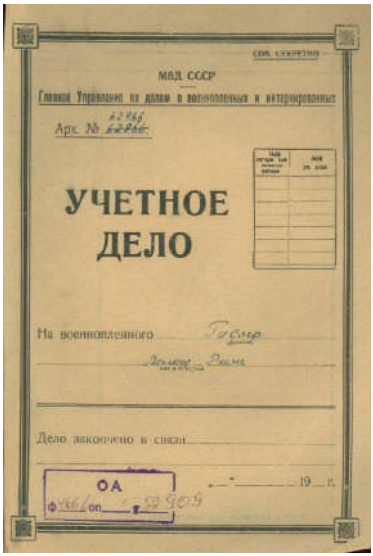
Fiser Nándorné
(Vecsés, 1919),
az 1852. sz. lágerben kiállított
ügyiratának oldalai

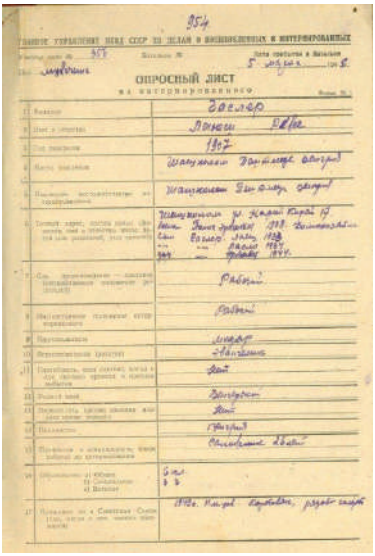
Fiser Nándorné
(Vecsés, 1919), az 1852. sz. lágerben kiállított
jegyzőköny 1946. január 12-én bekövetkezett haláláról

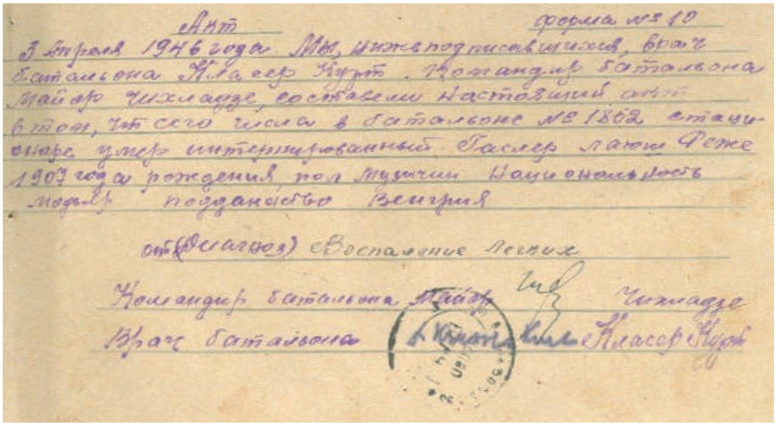
***Fiser Nándorné** (Vecsés, 1919), az 1852. sz. lágerben kiállított jegyzőkönyv szerint 1946. január 12-én az 1852. sz. láger temetőjében, az 1. számú sírban van eltemetve*

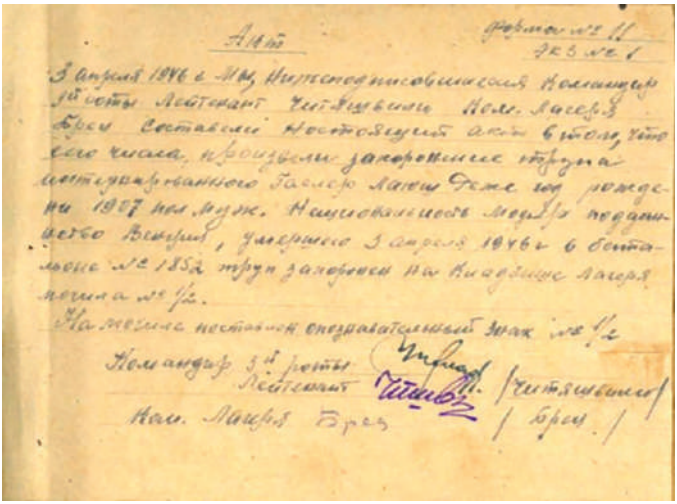
Gasler Lajos Dezső
(Sashalom, 1907),
az 1852. sz. lágerben kiállított
ügyiratának első oldala

Gasler Lajos Dezső
(Sashalom, 1907),
az 1852. sz. lágerben kiállított
ügyiratának/kérdőívnek második oldala

Gasler Lajos Rezső *(Sashalom, 1907),*
az 1852. sz. lágerben kiállított jegyzőkönyv 1946. 04. 03-án bekövetkezett haláláról

Gasler Lajos Rezső *(Sashalom, 1907), az 1852. sz. lágerben kiállított jegyzőkönyv az 1946. április 3-án történt eltemetéséről a lágertemetőben, az ½ sz. sírban*

A pécsi Német Körrel együttműködő ***Kontra Ferencnek*** sikerült részünkre a moszkvai levéltárból megszereznie az 1852. lágerben ***Berghoffer Róbert*** szerint elhunyt 180 számszerű áldozatból, 70 magyar állampolgár, főleg német nemzetiségű férfi, köztük egy nő név szerint adatolt listáját is, akiket 1945. január 3. és január 30. között, főleg Budapestről és környékéről az Oktyabrszkij 1852. sz. ORB (batalion/zászlóalj) munkalágerbe jóvátételi munkára hurcoltak, ők a városépítés közben haltak meg.

Ez az 1852. sz. ORB munkazászlóalj temetőkönyvéből kimásolt lista, amely igazolja, hogy a 25 sírnyi négyszögben (Minden négyszögben 5 sor és minden sorban 5 sír), többnyire egy sírba 3-4, ritkábban egy-két halottat temettek. Többek között 23 sírba négyesével, 10 sírba hármasával, a többibe egy-egy halottat temettek. Ez teljesen megdönti a „nem létező” civil halottak mítoszát és a város vezetőinek álnok hazugságát. Az orosz nyelvű dokumentumból ma-

gyarra általam betűhíven átmásolt lista tartalmazza az elhunyt családi-, kereszt- és apja nevét, születési helyét, idejét és elhalálozásának dátumát. Egyes nevek, települések pontatlanul, elferdítve vannak leírva, ahol tudtam, pontosítottam.

Íme a lista:

Újhelyi János Konrád (Rákos Szentimre, 1900-1945.08.22.)
Golser Elek Arnold (Pest, Pestszentlőrinc, 1900.01.01.-1945.08.22.)
Grejf József András (Dunabogdány/Rakospatak, 1903.-1945.08.22.)
Feiber Károly Károly (Maros/Pest megye, 1911.-1945.08.22.)
Kirher István Marton (Budafok/Szigetszentmiklós, 1902.-1945.08.26.)
Majer Marton (Vecsés, 1912.-1945.08.26.)
Fiser József Rezső (Budapest/Pestszentlőrinc, 1903.-1945.08.27.)
Sturc Jenő Mihály (Rakospalota, 1901.-1945.08.28.)
Roniks Avguszt Nándor (Budapest/Kispest, 1903.-1945.09.02.)
Trakszler József József (Újpest, 1924.-1945.08.02.)
Bruder József József (Rákoscsaba, 1900.-1945.09.02.)
Najdolt Petr Joszip (Szigetszentmiklós, 1905.-1945.09.02.)
Shrek Franc Franc (Budapest/Rákostelep, 1924.-1945.09.03.)
Gollertsv János Lipót (Újpest, 1924.-1945.09.03.)
Osenbren Jozef Mátyás (Monor, 1916.-1945.09.02.)
Henri Vilmos Antal (Rákospalota, 1906.-1945.09.04)
Blum Lajos Somuel (Újpest, 1906.-1945.09.04.)
Hofman Pál Antal (Szigetszentmiklós, 1909.-1945.09.05.)
Zamel József Nándor (Vecsés, 1902.-1945.09.06.)
Strumajer Zoltán Ferenc (Pestszentlőrinc, 1926-1945.09.06.)
Honfi János Ádám (Paks/Sashalom, 1902-1945.09.10.)
Sas Lajos Károly (Rákoscsaba, 1925-1945.09.08.)
Strojk Mihály Mihály (Gyömrő, 1908-1945.09.04.)
Pleizer József (Rákoscsaba, 1903-1945.09.11.)

Smidt Ede Antal (Budapest/ Rákospalota, 1903-1945.09.08.)
Frivirt Joszip Mátyás (Vecsés, 1901-1945.09.13.)
Gartce József József (Szigetszentmárton, 1903-1945.09.13.)
Andreli József Georg (Vecsés, 1908-1945.09.14.)
Kempf András András (Magyardebrő, 1907-1945.08.15.)
Kihler Hereik Henrik (Sashalom, 1905-1945.09.14.)
Neizer Imre János (Újpest/Percel..., 1911-1945.09.16.)
Fesztbaum Pál József (Rákoscsaba, 1903-1945.09.16.)
Flaiser János István (Nagyberzseny..., 1907-1945.09.17.)
Propel József Tamás (Vecsés, 1904-1945.09.17.)
Májer Imre Imre (Rákoskeresztúr, 1914-1945.09.19.)
Metc János Ferenc (Rákosliget, 1913-1945.09.19.)
Fuksz József János (Pusztaszentlőrinc/Újpest, 1903-1945.09.22.)
Újhalin (talán Újhelyi) ***János János*** (Kistarcsa/Rákospalota, 1904-1945.09.22.)
Steiner Kálmán József (Rákostelep..., 1904-1945.09.19.)
Osvald József János (Budapest/Sashalom, 1905-1945.09.22.)
Bánki József József (Újpest, 1902-1945.09.20.)
Maus Ervin József (Budapest/Kispest, 1926-1945.09.22.)
Berger János Nándor (Vecsés, 1902-1945.09.20.)
Volf Kelemen Kelemen (Újpest, 1901-1945.09.22.)
Tuldes Gyula Dezső (Budapest/Pestújhely, 1902-1945.09.23.)
Feit Ádám Ottó (Szigetszentmiklós, 1911-1945.09.23.)
Pretner Joszip (Újpest, 1908-1945.09.24.)
Herman István Vilmos (Rákospalota, 1907-1945.09.24.)
Snajder Vilmos Miklós (Gyömrő, 1914-1945.09.25.)
Ceigatcuge Gusztáv Jakab (Gyömrő, 1906-1945.09.24.)
Onezorn Ferenc István (Pestszentlőrinc, 1929-1945.11.12.)
Sild József Péter (Rákospalota, 1901-1945.09.25.)
Keln Béla Béla (Újpest, 1928-1945.10.28.)
Druk Sándor Lajos (Budapest/Kistarcsa, 1929-1945.10.22.)

Kumpf Anna Mihály (Pestszentlőrinc, 1927-1945.09.25.)
Palkó Gyula Gyula (Pestszentlőrinc, 1900-1945.10.20.)
Gruber Tibor Mihály (Gyömrő, 1924-1945.03.05.)
Herr Mátyás János (Vecsés, 1907-1945.10.16.)
Snajder Kálmán Kálmán (Újpest, 1903-1945.10.17.)
Konrád János Demes (Kispest/Rákoskeresztúr, 1907-1945.10.15.)
Kirtmajer Gyula László (Rákospalota, 1911-1945.10.15.)
Galik János János (Monor, 1911-1945.10.13.)
Müller László Ferenc (Rákospalota, 1927-1945.10.11.)
Bilinger József György (Ercsi/Újpest, 1907-1945.01.22.)
Fof (Faf) János Jakab (Újpest, 1904-1945.10.10.)
Konecsni Miklós Géza (Gyömrő, 1912-1945.01.26.)
Rabej Dezső Károly (Sashalom, 1914-1945.10.07.)
Koltenere Lajos Ferenc (Rákospalota, 1921-1945.10.06.)
Bauer János János (Rákospalota, 1916-1945.10.05.)
Teisel Rezső Mihály (Rákospalota, 1902-1945.10.04.).

A 70 áldozatból a legidősebb 45 éves, a legfiatalabb 17-18 éves. A listában találtam egy pestszentlőrinci 18 éves lány nevére, ***Kumpf Annának*** hívták, aki az adatok szerint feltehetően 9 hónapig bírta a robotolást, aztán végelgyengülésben meghalt. Szembetűnő a hónapokra lebontott veszteség mértéke: míg január, februárban egy-egy férfi halt meg, addig augusztusban 10, szeptemberben 42, októberben 14 és novemberben 1 fő (férfi) távozott el az élők sorából. Valamennyinek járványos betegség, köztük az éhezésből fakadó végelgyengülés és a flekktífusz okozta a halálát.

Itt jegyezném meg, hogy ***Berghoffer Róbertnek*** ugyan nem volt tudomása arról, de az 1945. decemberi elszállításuk után még sokszázan maradtak az 1852. sz. lágerben, köztük nők is, akik közül többen meghaltak. Berghoffer a könyvében leírtakat a levelében azzal egészítette ki, hogy *„…egy jóvátételi munkáscsoport, hogy enni nem*

kapott, ezt megértem, hiszen nekik sem volt, de hogy akik az életüket vesztették a jóvátételi munka során, és jeltelen sírban nyugszanak, ez az ottaniak bűne, s ez megbocsáthatatlan."

Az 1852. sz. tábor ipari övezete, ahol a láger adminisztrációs épületének maradványai láthatók, ilyen épületben nyerték ki kibányászott kövekből a kvarc szemcséket, amit a falak vakolásánál dekorációs anyagként használtak fel

Az 1852. sz. láger irodájának maradványa

Berghoffer és társai számára a hazaindulás vágyálma szertefoszlott. 1945. december 18-án 550 fő internáltat Baskíriából Grúziába, a *Kutaiszitől* nem messze lévő Fekete-tenger partvidékére, *Magnetiti-Ureki* munkatáborba átirányítottak, ahol még 1947 szeptemberéig robotoltak, utakat építettek.

Mi lett az 1852. sz. láger sorsa 1945 után? Az internáltak zömének kivonása után főleg „vlaszovisták" [89] átnevelő táboraként működött. De raboskodtak itt magyar és német hadifoglyok, a korábbi kontingensekből különböző oknál fogva itt marasztaltatott internáltak is, akik az ötvenes évek végéig szintén a város máig létező épületeinek tervezői, létrehozói voltak, akik kulcsrakészen adták át az objektumokat.

Az 1852. sz. láger ledózerolt temetőjében (a Tujmazi hegy közelében), ahol Magyarországról ide hurcolt 1800 internáltból 180 német és magyar férfi alussza örök álmát. A rabtársak szomorú sorsát Berghoffer Róbert budapesti túlélő Tabu c. emlékkönyvében örökítette meg. A jeltelen rabtemető egyik nyírfájára magyar nemzeti színű szalaggal átkötött virágcsokrot helyeztünk el és imát mondtunk halottjaink lelki üdvéért

[89] *Vlaszovisták,* ***Andrej Andrejevics Vlaszov*** tábornok neve után, akik a tábornokukkal az élen 1942 júliusában a német haderőnek megadták magukat és majd, mint az Orosz Felszabadító Hadsereg parancsnoka, katonáival a bolsevizmus ellen, német oldalon harcoltak. Mint a Szovjetunió árulóit, a vlaszovisták parancsnokait a II. világháború után kivégezték, a közkatonákat átnevelő munkatáborokba irányították.

A láger egykori kerítésén kívül, dél-keleti irányban, *Sztarije Tuymazi* felé eső, kissé emelkedő területen 180 rabot temettek el. A fűvel, bozóttal benőtt domborulatait évekkel ezelőtt buldózerrel legyalulták. A feltételezett rabtemetőtől közel 100 méterre elhagyatott dácsák (hétvégi házak) tucatjai sorakoznak. Az építményeket, kerteket, utakat sűrű bozót uralja. Miért hagyták el a pihenőövezetet a helyi emberek? Erre is választ kaptunk. Amikor szembesültek azzal a ténnyel, hogy a házak egy részét rabtemetőre építették, leírhatatlan félelem költözött az emberek szívébe. Egyesek az éj folyamán kószáló kísérteteket véltek látni. Mások úgy érezték, hogy az éj folyamán lidérces álom hajnalig gyötörte őket stb. Végül egyre többen fordítottak hátat a szépen felépített hétvégi portáknak. Ma a terület kihalt, oda nem mer senki menni, a hétvégi kis települést a természet uralja, fokozatosan visszafoglalja.

A hivatalosan nem létező sírkert közepén egy fiatal nyírfát kiszemeltünk, és ott emlékeztünk halottainkra, akik közül (fentebb erről írtunk) 70-nek a neve ismertté vált.

Sztarije Urussi: az 1852. sz. tábor lágerrészlege

Még aznap, ***Jurij Lapsin*** vezetésével az 1852. számú főtábor egykori területéről elindultunk, hogy felkeressük *Oktyabrszkij* várostól nem messze lévő, de már a *Tatárföldhöz* tartozó *Sztarije Urussi* határában egykor létezett lágerrészleg helyét.

A *Jutazinka* folyó partjától és a vasútvonaltól nem messze felfedeztük a *Sztarourussinszki* lágerrészleg helyének nyomait, teljesen eltüntették.

A Jutazinka patak partján egykor létrehozott sztárourussinszki lágerrészleg egykori bejáratának fűvel benőtt alapfalai

A sztárourussinszki lágerrészleg központi világítótornyának beton maradványai

Az alekszandrovkai templom-rom, amelynek felső építményét köztudottan az 1852. sz. tábor Alekszandrovszki lágerrészlegének rabjai bontották le. Ma műemlék

Oktyabrszkij város déli részén lévő egykori kőbánya, ahol a hadifoglyokat és a civil internáltakat dolgoztatták

Az 1852. sz. láger lakói építették az M5-ös közút itteni szakaszát, a kőolajlelőhelyekhez vezető utakat és az Ik folyón átívelő hidat

Az 1701 sz. munkásszázad

A Baranya megyei svábok, főleg nők egy népes csoportját – a 0060-as parancs alapján – a csecsenföldi *Groznij* város lágeréből *Oktyabrszkij (*korábban: *Szocgorod)* városba irányították át, ők 1948–1949 között a *Centrszpecsztrojban* dolgoztak. Tehát a 1701. sz. munkásszázad diszlokációja *Oktyabrszkij* város peremterületén volt, ahol a közel 800 fő internáltat köztudottan *„kontragent munkakörbe"* sorolták. A nevezett munkásszázad bázisa, illetve központi adminisztrációja *Ufa* város *Szipajlo* kerületében székelt.

A 1701. sz. munkásszázad női táborrészlegének létezéséről, az itt dolgozók keserves hétköznapjairól több hiteles visszaemlékezés, vallomás, levél, naplórészlet, sőt lágervers (hozzátartozók, túlélők) ma-

radt fenn. Ezekből azért is érdemes idézni, mert megkérdőjelezhetetlen *oral history* bizonyítékok.

Matkovits-Kretz Eleonóra kiskassai származású édesanyját, ***Diszlberger Katalint*** és sorstársait befogadó munkásszázadot a csecsenföldi *Groznijból* egy félszemű orosz lágerparancsnok – beosztottjaival együtt kísérte el 1946 májusában az *Ufa* melletti *Oktyabrszkijba*. Először sátrakban laktak, majd 1946. október 22-én költöztek az általuk felépített fabarakkokba, kb. 6-7 barakk készült a lágerhelyükön. „*Több nőtársával*[90] *együtt leginkább a tábor melletti fűrésztelepen dolgozott (...) Volt, aki a kőműveseknél volt, volt, aki az ácsoknál. Volt, amikor a Barátság Kőolajvezetéknek ásták az árkát kb. 10 kg-os pajszerrel, télen a norma: 5 méter hosszú, 80 cm széles és 2.20 m mély, mely szinte teljesíthetetlen volt a fagyott földön. Építettek víztárolót, olajszivattyút telepítettek. Oktyabszkij faluban házat, iskolát. Megvetették Oktyabrszkij város alapjait. A temetőbe nem engedték őket, aki meghalt, szerencsére itt már nem túl sokan, azoknak a férfiak vascsövekből készítettek keresztet, hogy az talán tovább megmarad a sírjuk felett.*

Flugyinnál három műszakban építették az olajfinomítót. Türkménynél vízierőművet.

Van, aki 1948-ban, van, aki 1949-ben mehetett csak haza. Anyám valószínű 1948-ban, de nincs pontos tudomásom róla. Visszafelé útvonal: *Moszkva, Lemberg, Máramarossziget (*az *orosz parancsnok eddig kísérte őket), Debrecen. Debrecenből Pécsre jött, addigra Kiskassán a szülői házat már elvették tőlük, idegeneket telepítettek be. Nagyszüleimet megfosztották minden vagyonuktól (bútor, jószág, föld). Anyám* öccse *amerikai fogságban volt, (leventeként kényszer-besorozták a német hadseregbe. Anyja, nagyanyja* és *az idősebb nőrokonság kitelepítve Németország nyugati részére.*

---

[90] ***Matkovits-Kretz Eleonóra*** címemre eljuttatott, édesanyjáról írt visszaemlékezéséből idéztem.

Én 1950. szeptember 21-én születtem Pécsett. 1956 novemberében anyám az oroszok elől Németországba menekült, ott halt meg 1985-ben."

A mecseknádasdi testvérpár ifjabbikát, ***Arnold Máriát*** (később ***Schraub Györgyné***) is Groznijból szállították Oktyabrszkijba: *„Megérkezésünkkor, még talán a háborúból, a németektől itt maradt nagy sátrokban laktunk. Májusban szerencsére olyannyira hideg nem volt már. Először is segítenünk kellett a barakkokat felépíteni, ezekben laktunk később. Aztán én magam egy fűrésztelepre kerültem. A nagy farönköket kocsira kellett raknunk és a fűrészhez húzni.*

Egy este elmentünk hárman krumplit lopni, de mindhárman beestünk a verembe, ott voltunk egész éjszaka a zuhogó *estében. Végül reggel felé, raboló létrát tartva egymásnak valahogy csak kievickéltünk. A tábori felügyelőnk jó asszony volt, kapott tőlünk néhány krumplit, nagyon boldog volt vele, nem is árult el bennünket. Másszor elhatároztuk, hogy a pásztortól lopunk egy kecskét. Eldugtam egy nagy kést, majd sikerült is elkapnunk egyet, jól levágtuk. Ma is érzem az* ízét.

Egy alkalommal beestem a fűrészporos gödörbe, eltört a karom, kórházba is kerültem. Begipszelt kézzel persze nem tudtam dolgozni, és akkor a munkavezetőnk hazavitt magához, hogy vigyázzak otthon a kislányára. Eztán náluk laktam, segítettem a ház körül és főztem. Érdekes, próbáltam már itthon is azt a tepsiben sült vajas krumplit, de nem úgy sikerült. Szóval, ettől kezdve nekem jobb sorsom volt, mint a többieknek, jól össze is szedtem magamat. Később azért a többieknek is jobb lett, kaptak kis fizetést, tudtunk már járni a piacra is élelmet venni."[91]

Püspöknádasdról tizenhét éves magyar lányként *Groznijon* keresztül ***Pálfi Borbála*** (később ***Elblinger Istvánné***) is *Oktyabrszkijba* került: *„A hosszú, majdnem egy hónapig tartó* úton *csak ká-*

[91] *A testvérpár.* In: *Több mint élettörténetek. Sorsok.* A magyarországi németség kollektív büntetése a második világháború után, baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében. Kiállításvezető. Felelős szerkesztő: Walterné Müller Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 16. old.

poszta- és burislevest (hántolt árpa, gersli) *kaptunk. Az első évben nagypénteken este a káposztalevesben volt kecskehús, és adtak mellé egy darab hurkát is. Néztünk egymásra, mi legyen most, ilyet még nem kaptunk. Megegyük ezt most nagypénteken? Úgy döntöttünk, megesszük, utána imádkozunk, ezt a Jóisten nekünk megbocsátja. Akkor mindent megettünk egyszere, hátha* éjjel *valaki ellopja. Egyébként 60 dkg korpakenyeret kaptunk naponta, ez akkora volt, mint egy tégla. Volt, aki megette egyszerre, volt, aki beosztotta kétszerre. Sokan eladták, vagy elcserélték, de közülük sokan meg is haltak.*

Szállásunk egy laktanyában volt, ez körös-körül volt bombázva, nagy lyukak, gödrök voltak mindenhol. Egy ablak sem volt azon már. Deszkából összeszögelt ágyakon *aludtunk a saját ruháinkon. Egy szobában negyvenen voltunk. A szibériai hidegben sokszor –40 °C is volt. Első munkánk az volt, hogy a bombagödröket feltöltsük földdel. Mindent meg kellett csinálnunk, amit a németek szétbombáztak. Ott kaptuk a pufajkanadrágot, kabátot és a „ruszki" sapkát. Mikor először így felöltöztünk, csak bámultunk egymásra, hogy is nézünk most ki.*

Én már tudtam az Urálban jól oroszul, így „brigadernak", azaz brigádvezetőnek akartak kinevezni, de én nem akartam azt. Az asszonyok akkor pöröltek velem, hogy nekem ezt el kell vállalnom, mert én tudok velük beszélni, nekik otthon gyerekeik vannak, haza akarnak menni, és ha én nem megyek „brigadérnak", ki tudja, ki lesz az, és milyen munkát kell majd végezniük.

Még Stari Promislavban az volt a szerencsénk, hogy a főnökünk egy áldott jó ember volt. Nem volt goromba, ha mérges is volt, vagy büntetni akart bennünket, mert valami nem tetszett neki, más nem volt, minthogy énekelnünk kellett a „Valahol a Volga mentént." Ő egyébként egy oroszországi német volt. Az első napokban vízvezetéket kellett éppen ásnunk. Odajött hozzám, megkérdezte, hány éves vagyok. Mikor megmondtam neki, csak nézett, és azt mondta, hogy az ő lánya is tizenhét, de nem is akar belegondolni, hogy ő is ilyen helyzetbe kerülhetne. Azán kimérte a

negyven ember napi normáját, majd visszajött hozzám, ledobta a kufajkáját, kivette kezemből az ásót, és kiásta a félnormámat. Később hozott nekem nyelvkönyveket, szótárakat, mondta, hogy „...neked tanulnod kell. Én megcsinálom a te normádat, te meg tanulsz. Még fiatal vagy, neked tanulnod kell". Ez volt a szerencsém, így tanultam meg hamar oroszul.

Ez a jó ember abban is segített, hogy haza írjak. Elém tett egyszer egy levelezőlapot, mondta, hogy nagyon röviden írjak, és hogy egy olyan ismerősnek címezzem, aki nem a mi falunkban lakik, így biztosabb. Meg is kapták a levelet, hogy intézte el, nem tudom. Így jutott el a hír szüleimhez, és a többiek hozzátartozóihoz, hogy hol is vagyunk egyáltalán. Pécsre küldtem, oda, ahol előtte szolgáltam, oda ment el gyalog édesapám Nádasdról a levélért. A harmadik évtől kezdve aztán már minden hónapban egyszer írhattunk.

MAGYAR VÖRÖSKERESZT

Hadifogoly levelezőlapja

Kérjük — Címzett neve:

Lakása — Címe:

Strébl Rudolf
Pókaj
Baranya megye.
Bajcsy Zilinszki út 15.

Feladó hadifogoly neve:

Strébl Rozália

Feladó hadifogoly címe:

6. G. G. P. 1

Lager. 1701

A Magyar Vöröskereszt postai nyomtatványa.
Hazaírt levelezőlap (baskíriai Oktyabrszkij 1701. sz. munkászászlóalj)

Attól nem kellett egyébként félnünk, hogy bántanak bennünket az orosz tisztek és őrök, mert szigorúan kiadták nekik, hogy egy ujjal sem nyúlhatnak hozzánk.

Sokszor vasárnap is kellett dolgoznunk. Ebből a pénzből először vettünk egy varrógépet, aztán egy harmonikát, majd egy hegedűt. Volt egy „kultúrterem," ott jöttünk össze vasárnap délutánonként, zenéltünk, énekeltünk együtt.

Még kint elhatároztuk, hogy ha hazajövünk, hálából építünk egy kápolnát. Mikor megkaptuk az első kárpótlási pénzeinket, össze is gyűjtöttük erre a pénzt. A plébánosunk kihívta Nádasdra a pécsi püspökatyát, aki azt kérte, hogy Skóciai Szent Margit tiszteletére állítsunk a templomban egy kápolnát, hisz ő itt született, ezt csak itt lehet megtenni. Így is lett..."[92]

Pálfi Borbála Nádasdon született 1927. december 2-án. Épp hogy betöltötte a 17. életévét, mikor közel öt évig tartó malenkij robotra elvitték. Csak a legutolsó csoporttal tudott hazajönni 1949. november 27-én. Négy bátyját is elhurcolták, csodával határos módon mind az öten hazatértek.

Walterné Müller Judit közlése szerint az adatfelvétel idején ***Vávi néni*** Mecseknádasdon élt. Iratait és a lágerből hazahozott tárgyait is megmutatta, illetve egyes darabokat a pécsi múzeumnak is felajánlotta. Közte volt az uráli időszak alatt készült varródoboza, amit le is fényképezett. Említi, hogy a legszükségesebbnek előírt felszerelések közt szerepelt a pokróc, a köpeny, a felsőruha, az alsónemű, illetve a cipő/bakancs. Mivel saját pokróca Vávi néninek nem volt, a helyi piacon vásárolt egyet az ottani kis keresetéből. Enélkül nem is jöhetett volna haza. Hazatérése után hosszú ideig vasalóruhának használta.

Bőröndjük sem volt, hisz annak idején 1944-ben kéthetes bácskai kukoricatörésre készülve, batyuban vitték a legszükségesebbe-

[92] *Vávi néni*. In: *Több mint élettörténetek. Sorsok*. A magyarországi németség kollektív büntetése a második világháború után, baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében. Kiállításvezető. Felelős szerkesztő: Walterné Müller Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 25-27. old.

ket. A hazatéréshez szükséges felszerelést viszont be is kellett tenni valamibe. Ebben egy asztalos sorstárs segített, aki elkészítette a hazatérők bőröndjeit. Ezt át is adta a múzeumnak.

A korabeli iratok között van egy szállítólevél is, amely igazolja, hogy Vávi néni hazatéréséhez előírt felszerelést minősítő okiratot Debrecenben, 1949. november 27-én állították ki.

Az elmondottakból és az okiratokból rekonstruálható az 1701. számú munkászászlóaljban dolgozó málenkij robotosok hétköznapjai is. Számukra a legborzasztóbb évszak a szibériai télidő volt, amikor közel –40 °C-os hidegben három műszakban végeztek minden elképzelhető munkát.

Például Mecseknádasd faluból az adatok szerint 138 főt, többségében fiatal lányt és asszonyt hurcoltak el az akkori Szovjetunióba, hisz a férfiak ekkor még a háborúban, illetve hadifogolyként fogságban voltak.

A legutolsóként hazatérő 25 fős nádasdi csoporttal tudott csak hazajönni, 1949. november 27-én. Az útvonal: Oktyabrszkij–Máramarossziget–Debrecen.

Az oktyabrszkiji „lágerszerelem" gyermekei

Csoportunk ***Lapsin*** vezetésével *Oktyabrszkij Tyurkmeni* város részébe indult. Újból felkerestük a baranyai megyei internáltak szenvedéseinek egykori helyszínét, amely a Partizanszkaja utcában egy dombháton van, ahová az 1701. sz. munkatábort Groznijból áttelepítették.

A „lágerszerelem" gyermekeinek sorsában osztozott ***Jurij Lapsin*** alias ***Arnold György***, aki a Lapsin nevet nevelőapja után kapta. Észtországból internált, volgai német származású édesanyjától ***(Sooms Ludmilla Abertovna***) tudta, hogy vérszerinti édesapja, a

magyar állampolgárságú ***Arnold János*** a Baranya megyei *Szágyról*[93] hadifogolyként került a munkatáborba. Itt az orosz nyelvtudásának köszönhetően az 1852. számú lágerrészleg munkavezetője lett. Az egymásra talált szerelmes pár összeköltözött, együtt éltek. A kis Jurij 1948. június 20-án született és a lágerben cseperedett fel. Arra is emlékszik, hogy mindenki kedvence volt. Könnyes szemmel mondta el, hogy szüleit tragédiaként érintette egy korabeli hatósági intézkedés, ugyanis egy 1947. február 13-i rendelet megtiltotta a szovjet állampolgárok és külföldiek közötti házasságkötést. A megszületett gyermeket a későbbiekben édesanyja nevére regisztrálták. ***Arnold Jánost*** ez a drákói rendelet kisemmizte, kategorikusan megtiltották, hogy Magyarországra családjával együtt térhessen haza. Fájó szívvel váltak el, és családegyesítési kérvényeiket a hatóságok évek múltán is sorra visszautasították.

Jurij sokat mesélt a sztálinista korszakban szétszakított családjáról, nehéz gyerekkoráról, megosztotta velünk emlékeit. Édesanyját és sorstársait csak 1956. január 1-jén rehabilitálták.

Ekkor és a későbbiekben szerzett élményeit egy 76 oldalas könyvecskében írta le orosz nyelven, ami egy Moszkvai kiadónál *Cvetnije sztyekliski*[94] *(Színes üvegdarabok)* címmel 2016-ban jelent meg. Az előszó fölött egy bejegyzés olvasható: Ajánlja a „szpeckitelepítettek" és hadifoglyok emlékének, akik a tujmazini devoni kőolajlelőhely felfedezői és *Oktyabrszkij* első építői voltak. Ebből egy példányt nekem is dedikált.

Később ***Jurij*** édesanyja egy ***Lapsin*** nevű orosz férfi felesége lett, és a félárva sváb-magyar gyereket hivatalosan ***Lapsin*** vezetéknévvel anyakönyvezték. Oktyabrszkij elővárosában, *Türkmenyevo* negyedben nőtt fel, itt járt iskolába 1958-ig, majd a belvárosban kaptak la-

[93] *Szágy,* község Baranya megyében, a Hegyháti járásban.

[94] Lapsin, Jurij: *Cvetnije sztyekliski. Izdatelyszvo „Pero", Moszkva, 2016.*

kást. 1965-ben érettségizett, majd az Ufai Kőolajipari Főiskolán szerzett mérnöki diplomát.

Szakmájában különböző vállalatoknál dolgozott, majd az *Oktyabrszkij Nyeftyannyik* című városi lap újságírója, a városi művelődési ház dekoratőre, dizájnere, plakátfestője és bábkészítője is volt. Bútorok formatervezésével is foglalkozott. 1986-ban bábszínházat alapított, évekig vezetője volt.

A művészi tehetséggel megáldott rajzkedvelő ifjú grafikussá érett, festővé, iparművésszé képezte ki magát. Egyedi látásmódot tükröző munkáival vált ismertté baskírföldi művészi körökben. Szabadidejében verseket, kisprózákat is írt orosz nyelven, 1970–2008 közt született verseit és képzőművészeti alkotásainak több másolatát egy kis gyűjteményben jelentette meg, amelyhez előszót ***Renard Hantimirov*** írt, akivel együtt újságíróskodott az *Oktyabrszkij Nyeftyannyik* című hírlapnál.[95]

Műhelyében a képzőművészet több műfajában jeleskedő alkotómunkáit (színes és fekete-fehér könyvillusztrációk, festmények, domborművek, emlékmű-makettek stb.) tekintettünk meg. 2011-től a Nyugat-Baskortosztán festőit tömörítő ufai képzőművészeti csoportosuláshoz tartozik és a közös kiállítások állandó szereplője. Ő tervezte és építette meg a fentebb említett várost köszöntő emlékoszlopot is. Büszkén vallja, hogy ebben a tekintetben apja vére csörgedez ereiben, hiszen lágertársai ***Arnold János***t is művészként ismerték meg: rajzolt, verset írt, zenélt, énekelt stb.

Jelenleg nyugdíjas, felesége a tatár származású ***Tatjana***. Ebből a házasságból egy fiú (***Jurij***t néhány éve elvesztette, vízbe fulladt, két árvát hagyott maga után) és egy lány (***Anasztázia***) született. A családfőnek eddig négy unokája van, sorrendben: ***Viktória, Kirill, Va-***

[95] Lásd: Lapsin, J.: *Prikasznovenyije.* (Sztihi), Oktyabrszkij, 2011.

léria, Vaszilisza. Valamennyinek szőke a haja, kék a szeme, fehér a bőre, magukon hordozzák a germán törzsek főbb etnikai vonásait.

Lapsin Jurij alias ***Arnold György*** előttünk is nyíltan vállalta, hogy hármas identitású, azaz magyar, német és orosz tudatú, amíg szíve dobog, addig így érez, gondolkodik és teszi a dolgát. Minden vágya, hogy a közeljövőben eljusson Magyarországra, hogy felkeresse apja sírját, meglátogassa közeli rokonait.

A pécsi Német Kör jóvoltából ***Jurij Lapsin*** alias ***Arnold György*** találkozott magyarországi unokatestvérével, ***Harsányi Zoltánné Rothweiler Mária*** nyugdíjas tanárral, aki erre a hosszú útra eljött csoportunkkal. Mária asszonyt – tolmácsi minőségben – elkísértem Lapsin családjához. Ő az Arnold családról összeállított fényképalbumot ajándékozott unokatestvérének, hogy megismerje vérszerinti apja felmenőit, kiterjedt rokonságát. Számomra is leírhatatlan élményt jelentett a közeli rokonok és a család találkozása, hiszen 64 évig nem is tudtak egymásról.

Mindketten a magyarországi Arnold család leszármazottjai. Mi, akik szemtanúi voltunk, igen megható pillanatokban részesültünk, amikor az unokatestvérek átölelhették egymást.

Az Arnold unokatestvérek (Oktyabrszkij, 2016. július 15.)

Fogságban készült felvételek: ***Jurij Lapsin****, észtországi származású német anyjával:* ***Sooms Ludmilla Abertovna****. Apja: a magyar-sváb* ***Arnold János,*** *akit Baranya megyéből, Ságyról hurcoltak el*

A fenti felvétel 1949. július 15-én, a lenti 1948 szeptemberében az oktyabrszkiji munkásszázadban készült

***

Csoportunk tagja volt ***Szenácz Mihályné Kusztor (Oberitter) Ilona*** is, aki Lapsinhoz hasonlóan egy fogságban szövődött szerelem gyümölcse. Pécs környéki szüleit malenkij robotra szintén Oktyabrszkijba hurcolták. Kiskassai édesanyja, ***Oberitter Ilona*** akkor 19 éves volt, édesapja ***Kusztor János.*** A lágerben találtak egymásra, és a lágerélet kilátástalansága ellenére családot alapítottak. 1949. április 28-án megszületett Marika, az *„1701-es láger lánya”.* Oktyabrszkijban anyakönyvezték.

Később ***Kusztor János*** családját kislányukkal együtt hazaengedték, mivel a férj és feleség magyar állampolgár volt.

Hatvanhét év elteltével Marika, az Újpetréi Német Önkormányzat képviselője felkereste szülővárosát, amelynek vezetői mostohán fogadták, hiszen a helyi anyakönyvi hivatalban nem sikerült információt kapnia itteni születési adatairól. Sajnos rossz szájízzel kellett elhagynia Oktyabrszkijt.

A fénykép bal oldalán Szenácz Mihályné a múzeum üvegtárlója mellett áll

Akiket a fogságban megfosztottak legszebb életéveiktől

Lapsin vezetésével újból felkerestük a fűrésztelepet, ahol az elbeszélések szerint elsősorban anyja, apja és a pécsváradi elhurcoltak dolgoztak, köztük ***Matkovits-Kretz Eleonóra*** édesanyja, ***Diszlberger Katalin*** (Kiskassa, 1922) és keresztanyja, ***Papp Jánosné***, valamint ***Walterné Müller Judit*** nagymamája, ***Schultz Istvánné*** **sz.** ***Frank Erzsébet***. Mintegy három évig ebben az oktyabrszkiji táborban közel ezer magyarországi és más országból idehurcolt német/sváb férfi és női rabot dolgoztattak. Munkahelyük általában változó volt: fűrész-

telep, téglagyár, vasútépítés, olajfinomító, kubikolás stb. Felmentést a munka alól csak télen, legalább harminc fokos hidegben kaptak.

Otterbein Józsefné[96] a vele készített és alább idézett interjúban elmondja, hogy a dombon lévő kétszintes barakkokban a felső emeletre a nők, az alsó szintre a férfiak kerültek. Negyvenen voltak egy szobában, és az őrök sem voltak már olyan szigorúak. A rabok kubikoló munkájukért pénzt kaptak, a láger kapujáig eljövő tatár asszonyoktól savanyú tejet (kumiszt) és egyéb élelmiszercikkeket vásároltak. Sokan meghaltak itt is. Idézem: *„Mikor jöttünk el föntről az első emeletről reggel, mindig ott feküdtek a létra mellett a halottak. Volt sokszor három-négy is egy éjjel. Akkor jött a kocsi, ilyen lovas kocsi, és akkor ketten csak úgy feldobálták a halottat... Temetésről nem tudok... Elvitték őket és kész. (...)Volt egy véméndi gyerek is velünk. Az oroszoktól vagy valahonnan megtudta az ember, akié a föld volt, hogy mi krumplit lopunk, és jöttek és fogta a kapát tőle és a nyakába vágta. Meghalt szegény gyerek. Onnantól kezdve nem mentünk többet."*

Otterbein Józsefnét társaival együtt 1949. november 28-án engedték haza.

Arnold Jánosné Gungl Katalin[97] (1925, Püspöknádasd, ma Mecseknádasd) öt évet élt Oroszországban, illetve a Kaukázusban, majd Szibériában ott, ahol *„nagyon hideg van, alig terem valami, de az meg nagyon gazdag olajban."* Tizennyolc évesen vitték el, huszonnégy évesen hazajött. A legszebb életéveit ott töltötte fogságban. Együtt dolgozott a Volga-menti kitelepített németekkel, akik borzasztó körülmények közepette, földbe ásott kunyhókban (zemljankákban) laktak. Idézve szavait: *„Nagyon nehéz volt ott az élet. Előbb úgy kel-*

---

[96] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."* Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/1945–1949. „Malenkij robot" interjúkötet. Szerkesztette: Márkus Beáta. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2013. 70–71. A továbbiakban: *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*

[97] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...",* 175–177. old.

lett dolgozni, hogy a kezek életbe jöttek, akkor a lábunkkal kellett valamit kezdeni, hogy az is éljen, hogy ezek nem fagytak le! Akkor néztük egymást, hol az egyiknek az orra elkezdett fehéredni, hol elkezdett fagyni. Akkor hóval dörzsöltük az orcát, és ettől életbe jött, nem fagyott meg." Ezeket a túlélési fogásokat a helyi lakosoktól, oroszoktól, a volgai németektől, a helyi tatároktól, baskíroktól tanulták, akikkel meglehetősen jó baráti kapcsolatban álltak. Ahogy mondja, nemcsak a fagy-, hanem az éhhalállal is meg kellett küzdeniük, mert alig volt ételük, azt a keveset is be kellett osztani, hogy életben maradjanak. A rabok reggelire itt is káposztalevest és egy darab fekete korpakenyeret kaptak, ebéd sosem volt. Munkából hazatérve kaptak *„5-6 darab ilyen kishalat, ilyen sós halat, olyan, mint a kisujjam, és ez volt a vacsora. Akkor ittunk sok vizet, hogy tele legyen a hasunk. Jaj, nem is jó beszélni róla..."* Az ő családját is *„kikezdte a háború"*, az elhurcolás, bátyját elvitték katonának, apját, őt és nagynénjét Oroszországba munkára – *„az már az úton meghalt... És hány ilyen család van!"*

Streibl Róza[98] húsz éves volt (1923, lakhely Vókány), amikor kiskassai, devecseri társaival együtt elvitték Újpetrére, innen Kozármisleny útvonalon át Pécsre, a helyi Lakits laktanyába, majd 5 hétig vonatoztak Oroszországban. Dolgoztatták őket Dnyepropetrovszkban, majd a Kaukázusba (Groznijba) kerültek, ahol az *„embert számmal hívták, nem a nevén! Nekem volt 2227"*, itt főleg sáncokat ástak. Végül az Urálba kerültek. Ide Magyarországon kívül Szerbiából és Romániából is kerültek rabok. Ők is svábok, illetve erdélyi szászok voltak. Együtt dolgoztak az ide telepített Volga-menti német családok tagjaival. Ők napszámba jártak, többet fizettek nekik. Összesen öt évig volt távol hazájától. 1950. október 6-a éjjelén ért haza.

A határon túliakkal készült interjúk között szerepelt a bácskai ***Ábel János***[99] vallomása is, akinek a *Csében/Dunacséb/Celavero* nevű

[98] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*, 197-206. old.
[99] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*, 291-299. old.

sváb településen letelepedett családjából édesanyját vitték ki Oroszországba. Úgyszólván az egész családja megszenvedte a II. világháborút és annak következményeit. Ebben a községben 1800–2000 német élt. 1944 októberében vonultak be a szovjet csapatok Bácskába a szerb partizánokkal együtt. December 28-án hívták be édesanyját a helyi iskolába, közölték vele, hogy december 31-én elviszik őket a Szovjetunióba. Karácsonytól szilveszterig közel 114-120 főt vittek el, 19 napig utaztak marhavagonban. Valahol az Urál hegységben volt a táboruk (Bokovo, Druzskovka környékén), ahol főleg bácskai svábok voltak. Másnap már levitték őket a bányába dolgozni, tavasszal és nyáron mezőgazdasági munkát végeztek. A hastífusz terjedése kritikus időszak volt: *„nagyon sokan meg is haltak benne. Aki fejtífuszt kapott, az általában meg is halt. A másik a dizentéria, a hasmenés nagyon levette őket a lábukról."* Csalánnal és csalángyökérrel gyógyították egymást, túlélte, 3,5 év után, 1948 táján jött haza.

A felvidéki ***Bartók Lajost***[100] (*Görgő, ma: Spissky Hrnov, Szlovákia*) húszévesen hurcolták el ún. *„három napos munkára". Kassán* volt a gyűjtőpont, szülőfalujából közel 100 főt vittek ide. Csak azt engedték haza, aki még nem töltötte be a 18. életévét, illetve süketnéma vagy béna volt. A szlovák hatóság emberei az oroszoknak adták át őket. *Eperjesen* keresztül a lengyelföldi *Sanok* gyűjtőtáborba kerültek, onnan vonatszerelvényen utaztak 26 napot, először a *kujbisevi 2.* számú lágerbe kerültek, ahol 2500 fő raboskodott. Egyébként közel 30 ezer rabot foglalkoztató 15 táborrészleg volt ebben a városban. Egy ideig az itteni gyárban dolgoztak, majd a transzport egy részét a Kaukázusba, a másik részét az Urál térségébe irányították. Túlélését az élni akarásnak, az összefogásnak is köszönheti. A falubelijeivel testvérszövetséget kötöttek, vigyáztak egymásra, és mint mondja: *„ki mit tudott szerezni, azt megosztottuk, és így mind a hatan haza tud-*

[100] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban…",* 226-330. old.

tunk térni. Ha kevés is volt, de mégis tápláltuk egymást. Egyszer el voltunk keseredve, mert azt mondta nekünk az orosz tiszt, hogy kapott egy parancsot, hogy akit civilbül vittek el, azokat civillágerbe kell áthelyezni. És azt mondta nekünk jóindulatból ez az orosz tiszt, hogy változtassuk meg a vallomásunkat, mert mi mindenütt mondtuk, hogy minket három napi munkára vittek el. Ők ezt szégyellték, és ezért Moszkvából kaptak parancsot, hogy távolítsanak el minket a katonafoglyoktól, vigyenek civillágerbe, mert ottan volt nagy orosz civil láger, oda. Muszáj volt megváltoztatni, valamilyen alakulatot beírni, én soha nem ismertem ezeket az alakulatokat, én is mondtam valamit, azt se tudom. A 21-es gyalogezredet mondtam, máskülönben minket áttettek volna a civil lágerba. Ebben annyiban volt jobb, hogy itten mégis nemzetközi egyezménybe. Orvosnő kóstolta az ételt, hogy meg lehet-e enni, ha nem, akkor nem hagyta kiosztani. Télen kaptunk téli ruhát, amit a fronton a halottakról leszedtek, csupa vér volt, de mégis meleg volt."

A hazatérésük is körülményes volt, a transzportokat Máramarosszigetre irányították, itt újra névegyeztetés történt, ha valakinek a nevét megkeverték, mert az illető ellenkezett, visszavitték a küldő lágerbe. Egyébként 1948-ban a már Romániához tartozó Máramarosszigeten magyar kormánybiztosok fogadták a hazatérő hadifoglyokat: *„Ezek megsúgták, hogy mondjuk magunkat anyaországinak, mert a felvidékiek visszamaradtak Máramarosszigeten, mert Csehszlovákia nem akarta kiváltani őket. A jugoszlávok meg éhségsztrájkot tartottak, mert ők annyian összegyűltek ottan, a jugoszláv kormány meg nem volt hajlandó őket kiváltani, mert a költséget ki kellett valakinek fizetni. Mi magyar anyaországinak mondtuk magunkat, majd aztán Debrecenben tűnt ki, hogy lényegében mink Szlovákiához tartozunk."* A felvidékiek végül a zöldhatáron átszökve jutottak haza, nem büntették meg őket.

Nem mindenkinek volt egyforma a hazaérkezése. Egyesek betegek voltak, hamarabb hazakerültek. ***Bartók Lajos*** elmondása sze-

rint sokan őutána kerültek haza: *„mert a bátyám is volt. Ő Kijevben volt, ő karácsonykor jött, én augusztusban, 1948-ban. De egy Kardos János nevezetű ember, ez 5 évig volt oda, ő a Kaukázusban volt, ahol az a sok ember meghalt, mert 32 meghalt Görgőről."*

A magyarországi svábok hazatérésnek folyamata is több fázisban zajlott, egy részüket az NKVD irányításával erőszakkal Németországba szállították, mondván, Magyarországon megkezdték a németek kitelepítését.

Mások hazajöttek és a kitelepítés várt rájuk és hozzátartozóikra. Az is megtörtént, hogy a családtagokat már rég kivitték Németországba, és egykori házukban idegenek laktak.

Sokaknak végül mégis sikerült eredeti otthonukba visszatérni. Egyes településeken a vegyes házasságban élő, elmagyarosodott sváb családokat békén hagyták.

A felvidéki hadifoglyokhoz, civil internáltakhoz hasonlóan a délvidékieknek, erdélyieknek és a kárpátaljaiaknak is választaniuk kellett a megcsonkított Magyarország és az idegen uralom alá került szülőföldjük között. Akadtak olyanok is, akiknek nem volt családja, közeli hozzátartozója, illetve saját jövőjük érdekében, egyéni számításból a magyar hazát, az anyaországot választották.

Előkerült okiratok a vitatott és letagadott lágerek létezéséről

Oktyabrszkijba történő második látogatásunk idején ***A. N. Smeljov***, a helyi közigazgatási hivatal elnöke egyszerűen letagadta, hogy a város építésében magyarországi civil internáltak és hadifoglyok vettek részt. Továbbá tagadta, hogy a város területén 1945–1950 között munkatáborok üzemeltek volna. Megjegyzendő, hogy a pécsi Német Kör és a város vezetősége közti levélváltások sokaságából az is

kiolvasható, hogy eleinte támogatták a Lapsin által tervezett emlékmű harmadik változatának felállítását, ám miután a város veteránszövetsége kategorikusan ellenezte az emlékjel-állítási akciónkat, a város vezetősége is meghátrált és megtagadta az engedélyek kiadását. A város vezetőjének és a veteránszövetség elnökének valótlan állításait sikerült megcáfolni több, azóta feltárt levéltári irattal. De ez sem érdekelte őket, durva, elutasító hangnemben közölték Lapsinnal, hogy az *„egykori fasiszták, illetve a magyar és német foglyok leszármazottjaival nem fognak együttműködni”.* Figyelmen kívül hagyták azt is, hogy a helyi városi levéltárban ***Kasapov Rail*** helytörténész (Lapsin barátja) által felkutatott, előkerült iratcsomók meggyőzően igazolták Oktyabrszkij és vonzáskörzete területén a vitatott és letagadott lágerek létezését.

A kérdés tisztázásában ***Borisz Hrisztov*** ufai újságíró is segíteni próbált, aki az oktyabrszkiji múzeum vezetőinek biztatására arra vállalkozott, hogy ismeretterjesztő cikksorozatot ír a Baskíriába hurcolt magyar és német hadifoglyok, civil internáltak és a Szovjetunió régióiból ide száműzött különböző nemzetiségű csoportok szenvedéseiről. Azonban, mint később kiderült, nemes kezdeményezése elakadt, mivel az ufai levéltárakban az általa keresett anyagok nagy része titkosított. Másrészt az NKVD által kezelt és őrzött, a lágerek ügyviteli okmányait, a foglyok kartonjait, a temetőkönyvek anyagait tartalmazó iratcsomókat a moszkvai levéltárakban lehet kutatni. Megjegyzendő, hogy ezután tőlünk kért a civil internáltakkal kapcsolatos visszaemlékezéseket, más fellelhető iratokat, de cikksorozata így sem született meg. További tényfeltáró tevékenységünk előmozdítását elsősorban Lapsinnak köszönhetjük, akinek a közvetítésével ***Kasapov Rail*** helytörténész rendelkezésünkre bocsájtotta a birtokában lévő NKVD-dokumentumok másolatait. A későbbiekben a város vezetőségének dacos tagadását csakis ezekkel az 1947–1952 között keletkezett dokumentumokkal tudtuk megtörni.

Vajon ezek a dokumentumok miről mesélnek? Lássuk sorjában!

1947. december 12-én *Oktyabrszkij* város népképviselői végrehajtó bizottságának elnöke *Igazolást*[101] adott ki arról, hogy az 1701. számú munkásszázad számára a folyó év december 12-én egy 30x30 méteres földterületet jelölt ki az elhunyt internált németek eltemetésére, amely Oktyabrszkij város észak-nyugati térségében, a városi polgári temetőtől 500 méterre található.

1949. május 25-én ***Kocsergin*** főhadnagy, az 1701. számú munkásszázad parancsnoka a hatáskörébe tartozó internáltak Oktyabrszkij városban létesített temetőiről hivatalos *Emlékeztetőt*[102] készített. Ebből megtudjuk, hogy az *1. számú temető* az oktyabrszkij városi polgári köztemető peremén létesült, és az eltelt időszak alatt itt 9 internált személyt hantoltak el. A sírokat a hivatalos előírások alapján ismertetőjelekkel látták el.

A munkásszázad *2. számú temetője* szintén Oktyabrszkij városban található, 700 méterre az északnyugati irányban lévő polgári temetőtől, illetve a 200 méterre lévő Fluding mellett van. Ide 7 internált személyt temettek el.

Az *Urussu* állomástól délkeletre 1 km-re és az erőműtől 800 méterre, délnyugatra lévő sírkertben 1 internált van eltemetve.

Az 1947. december 12. és 1949. május 25. közötti időszakban összesen 17 internált halt meg, valamennyien az 1701. sz. munkásszázad mobilizált munkásai voltak. A nevük sajnos mindmáig ismeretlen.

A *Feljegyzéshez* ***Kocsergin*** főhadnagy a munkásszázad 1. és 2. számú temetőiről készített helyszínrajza[103] hozzá tartozik.

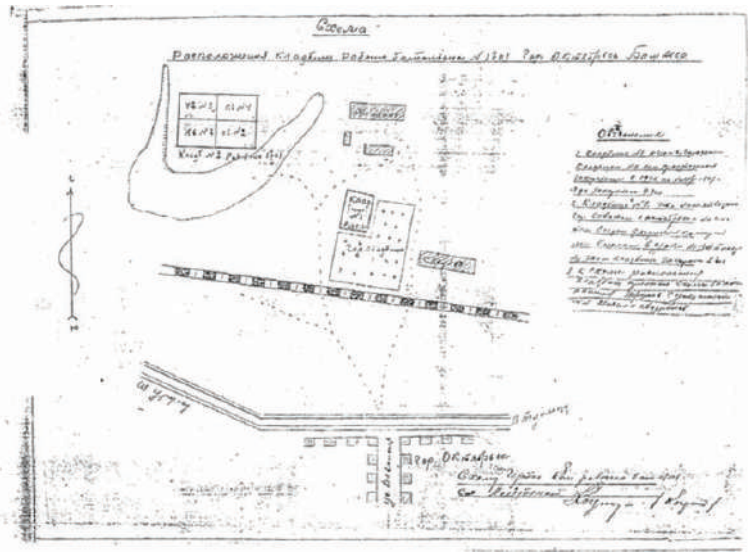
---

[101] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK Oktyabrszkiji város népképviselői végrehajtó bizottságának Igazolása az 1701. sz. munkásszázadnak temetkezési célból kijelölt földterületről, 1947. december 12., az 1. sz. gépirat másolata.

[102] Forrás: Kasapov-archívum, Feljegyzés az 1701. sz. munkásszázad 1., 2. sz. temetőiről, 1949. május 25., 12. sz. kézzel megfogalmazott irat másolata.

[103] Forrás: Kasapov-archívum, az 1701. számú munkásszázad 1., 2. számú temetőinek térképvázlata, 1949. május 25., a 14. sz. kézzel megrajzolt séma másolata.

Az itteni 1701. sz. munkásszázad 1. és a 2. számú, egymással szomszédos sírkertjét elhagyatott állapotban találtuk, a vasút mellett terül el, és az 1952-ben bezárt polgári temető veszi körül. Bejárat felőli részén már a sírokon elhelyezett garázsok és egyéb épített objektumok sorakoznak.

Forrás: Kasapov-archívum, az 1701. számú munkásszázad 1., 2. számú temetőinek térképvázlata, 1949. május 25-i keltezésű, a 14. számú kézzel megrajzolt séma másolata

2016 júliusában – hatósági engedély nélkül[104] – a helyi értelmiség és a volgai németek aktivistáinak támogatásával felavattuk ***Jurij***

[104] 2016 szeptemberében a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének elnökasszonya a Külgazdasági és Külügyminisztérium Oroszországi Főosztályától tájékoztató levelet kapott (iktatószám:4428/RUS/2016, ***Nagy Gábor Ferenc*** s.k. főosztályvezető) a baskíriai temetőben elhelyezett kereszt ügyében keletkezett orosz külügyi

Lapsin** Kereszt angyallal* nevű emlékjelét a Mullin-2 polgári temetőben, melyet kérésünkre ***Konstantin atya, a helyi pravoszláv pap felszentelt, és közösen imádkoztunk halottjaink lelki üdvéért, akiket ima nélkül temettek el. Az emlékjel épsége érdekében nem tartottuk célszerűnek, hogy az alábbi mondatot végül felvéssük rá:

„1944-TŐL MAGYARORSZÁG TERÜLETÉRŐL
INTERNÁLT POLGÁRI LAKOSOK EMLÉKÉRE.
ÁLLÍTATTA A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK
PÉCS-BARANYAI NEMZETISÉGI KÖRE A
SZOVJETUNIÓBA HURCOLT POLITIKAI FOGLYOK ÉS
KÉNYSZERMUNKÁSOK EMLÉKÉVE ALKALMÁBÓL
2016."

A koszorúra kötött nemzeti színű szalagon azonban mégis szerepelt ez a felirat.

A gyászszertartáson is elhangzott, hogy korábban ide lettek elhantolva a Magyarországról internált magyar és német rabok és a városba deportált, száműzött volgai németek.

A városi hatóság emberei távol maradtak, csupán a helyi televízió riportereit küldték ki, hogy a szertartás és a megemlékezés menetét felvegyék. Az emlékbeszédet tartó szónokokkal interjú is készült.

---

reakcióról. Konkrétan arról van szó, hogy *„az orosz Külügyminisztérium a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre delegációjának 2016. júniusi útja során a baskíriai Oktyábrszkij város pravoszláv temetőjében elhelyezett katolikus keresztje ügyében bekérette moszkvai nagykövetünket. A megbeszélés során az orosz fél értetlenségét fejezte ki és jelezte, hogy a kétoldalú kapcsolatainkat zavaró momentumként értékelik a történteket. Az orosz külügyminisztérium nyomatékosan felhívta a figyelmet, hogy az oroszországi temetkezési helyekkel és emlékművekkel kapcsolatos bárminemű tevékenységet csak a magyar-orosz kormányközi hadisír-megállapodás maradéktan betartásával lehet végezni. A Nemzetiségi Kör emlékművének megtartását esetleg a felállítás utólagos engedélyeztetésével lehetne megoldani, amelyben a „Vojennie Memoriáli" nevezetű, Nemzetközi Katonai Emlékmegőrző Együttműködés Társaság az illetékes." Forrás: a szerző archívumából.*
A Memorial honlapja: Associacia mezdunarodnogo sotrudničestva „Voennye memorialy" http://www.voennie-memorialy.ru

A felszámolásra ítélt Okyabrszkij város vasút melletti volt polgári temetőjében az 1701. sz. tábor 18 elhunyt rabja nyugszik, sírhelyüket eltüntették.
***Lapsin Jurij** alias **Arnold György** által készített emlékjelet **Konstantin** atya szentelte fel*

*A rendezvényen emlékbeszédet tartott: **dr. Szilágyi Péter Ferenc**,*
a Miniszterelnökség helyettes államtitkára,
***Matkovits-Kretz Eleonóra,** a pécsi Német Kör elnöke,*
***Voldomar Greb,** az Oktyabrszkiji Német Kör elnöke,*
***Jurij Lapsin** képzőművész, valamint e sorok írója*

A koszorúzással egybekötött közös megemlékezésre a helyi civilszervezetek képviselői is részt vettek: ***Greb Voldomar****, a helyi, a Volga-mentéről származó, de ide telepített német családokat összefogó egyesület elnöke,* ***Reinhold Haun*** *Berlinben élő történész, író,* ***Kasapov Rail*** *helytörténész, a Nyomkeresők helyi múzeumának igazgatója, valamint Oktyabrszkij város magyarbarát értelmiségének képviselői (****Szergej Telicsko*** *vállalkozó,* ***Ruszlán Kamaletgyinov*** *sportoló,* ***Vladimir Dobrin*** *oktató,* ***Oleg Nyikolajev*** *építész,* ***Ragyik Gabdulin*** *grafikus,* ***Albert Uszmanov****, az Alkotók Háza vezetőségi tagja,* ***Vjacseszlav Muhin****,* ***Ruszmán Uszmanov*** *és mások)*

Oktyabrszkij: a 9001/1. számú láger temetője

Lapsin Jurij barátjának, ***Kasapov Rail*** helytörténésznek, a *Zsivi Zemlja* nyomolvasó osztag vezetőjének köszönhetően újabb forrásanyagokkal tudjuk igazolni, hogy *Oktyabrszkij* területén a fentebb említett munkatáborokon (az 1852. sz. mobilizáltak munkalágeré-

re és az 1., 2. sz. lágerrészlegre, az 1701. sz. munkásszázadra gondolunk) kívül más lágerek is léteztek.[105]

A címemre is eljuttatott, 1949–1950 között keletkezett 14 levéltári iratmásolat áttanulmányozása során derült ki, hogy az 1947-ben felállított 9001/1. és 2. sz. német hadifogoly főláger lágerrészlegeivel együtt szintén *Oktyabrszkijban* működött, és a Baskír ASZSZK MVD OPVI táborrendszeréhez tartozott.

Az 1949. május 24-i keltezésű *Jegyzőkönyvben*[106] a láger felelős vezetőinek megállapítása szerint a 9001/1. számú láger temetője 1947. május 25-én került megnyitásra. 1947–1949 között összesen 42 sírhantot vettek számba. Ebből a 9001. sz. tábor 1. lágerrészlegének 34 elhunyt foglya közül 1947-ben 19, 1948-ban 14, 1949. május 24-ig 1 főt helyeztek örök nyugalomra. A 9001. sz. tábor Zaitovszki 2. sz. lágerrészlegéhez 8 sírhant tartozott.

A lágerközpontban a titkosított jelzésű iratokat (a halottakat orosz ábécé sorrendben nyilvántartott temetőkönyv, személyi kartotékok stb.) az előírások alapján szigorúan őrzik.

Az említett *Jegyzőkönyv* szerzői megállapítják, hogy a lágerhez közeli temető működtetésével és használatával kapcsolatban hivatalos hatósági engedéllyel nem rendelkeznek. A szemle idején több sírhantot erősen megrongálva találtak, sok helyen nincs feltüntetve az elhunytra utaló tábla és számozása, valamint a meglévők is több esetben eltérnek a temetőkönyvben lévő adatoktól.

A láger- és temetőkönyv ellenőrzése folytán az is kiderült, hogy 1947 folyamán négy hadifogoly másutt, nevezetesen a *Zaitovszki* te-

---

[105] Oktyabrszkij városban élő ***Jurij Lapsin*** közvetítésével a pécsi Német Kör birtokába került ***Kasapov Rail*** helytörténész, az oktyabrszkiji „Zsivi Zemlja" nyomolvasó osztag vezetőjétől származó 14 levéltári irat. 2016. június 27-én egy e-mail-csatolmányaként rajtam kívül még ***Piljajev Jevgen Anatolevics,*** az oroszországi Vojennije Memoriali Társaság vezetője is megkapta. A továbbiakban Kasapov-archívum.

[106] Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1., 2. sz. német hadifogolytábor 1949. május 24-i 2. sz. Jegyzőkönyvének gépirat másolata.

metőben lett minden ismertető jel nélkül eltemetve. *Ufa* város temetőjében 1948-ban 3 hadifoglyot helyeztek ottani sírba.

Az ellenőrző bizottság 1949 májusában 2 napos határidőt adott az illetékes lágervezetőknek, hogy küszöböljék ki a mulasztásokat: a hadifogoly-temetőket körbevevő kerítés megjavítása, a sírhantokon a temetőkönyv alapján helyezzék el az ismertető jeleket, táblákat, azon tüntessék fel az elhunyt nevét, hivatalosan regisztrálják be a temetőt a helyhatóságnál, ennek határozatát a Baskír ASZSZK MVD OPVI táborrendszer vetőségének címére juttassák el.

A *Jegyzőkönyvet* a következő tisztek írták alá: ***Grigorjev*** kapitány, a Baskír ASZSZK MVD OPVI táborrendszer meghatalmazottja, továbbá a 9001/1. sz. lágerrészleg képviseletében ***Liszenko*** kapitány, ***Petuhov*** kapitány, ***Pojarkov*** főhadnagy.

Az 1950. január 6-án keltezett 6. számú *Jegyzőkönyv*,[107] amelyet *„titkosított"* iratként jegyeztek, a már fentebb idézett, 1949. május 24-én keletkezett *Jegyzőkönyvhöz* szorosan kapcsolódik. Ebből megtudjuk, hogy az Oktyabrszkiji ORB 9001/1. és a Zaitovszki ORB 2. sz. láger temetőjében 1947–1950 közötti időszakban összesen 43 sírhantot vettek leltárba, egy fővel a korábbi 8-ról 9-re növekedett a *Zaitovszkban* eltemetett hadifoglyok száma. Megjegyzem, hogy az 1949. május 24-én keltezett *Jegyzőkönyv* adataihoz képest az 1950. január 6-án keltezett *Jegyzőkönyvben* tévesen felcserélték a 2. és az 1. sz. lágerrészlegek temetőinek adatait. A közölt számadatok azonban összességében megegyeznek. A hivatkozott *Jegyzőkönyvet* egyébként az ASZSZK MVD OPVI táborparancsnokság rendeletének értelmében, pontosabban a temetők átadásának (átadó: ***Batalov*** hadnagy, a 2. számú ORB képviselője) és a temetők átvételének (átvevő: ***Ogyinokov*** kapitány, Oktyabrszkij város MVD képviselője) esetét rögzítő irat, az 1949. december 3-i keltezésű N-2/0199 hivatkozási

[107] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1., 2. sz. német hadifogolytábor 1950. január 6-i Jegyzőkönyve, a 6. sz. gépirat másolata.

sz. parancs, 1. DSZD parancsnoki utasításra készült. Az irat 3. pontja külön kitér arra, hogy 4 hadifogoly holtteste Zaitov falu polgári temetőjében van eltemetve. A 4. pont szerint a hadifoglyok sírkertjét fakerítéssel körbekerítették, a rendbehozott sírhantokon számozott táblák vannak elhelyezve. Csatolják a temetők térképvázlatát is.

Az iratokból az is kiolvasható, hogy 1950-től *Oktyabrszkijban* a 9001/1. és a zaitovi 2. sz. lágerrészleget teljesen felszámolták, illetve máshová áttelepítették. A hadifogolytemetőket a város belügyi főosztályának hatáskörébe átadták. Ebből az is kikövetkeztethető, hogy a későbbi években a város vezetősége kegyelet nélküli döntést hozott, az úgynevezett *„fasiszta hadifoglyok"* rendezett temetőit sorra felszámolta, likvidálta. A kiadott építkezési engedélyek alapján a sírkertekre különböző ipari objektumokat emeltek.

A leírtakat alátámasztja az *Oktyabrszkij* város népképviselőinek végrehajtó bizottsága által 1950. január 7-én meghozott *Határozat*,[108] amely a Verhnye-Zaitov településtől délnyugati irányban 2 km-re lévő hadifogolysírkert bezárásáról rendelkezett, és a további temetkezések leállítása mellett döntött, valamint kötelezte a temetőért felelős 2841. számú katonai helyőrség parancsnokát, hogy zárókerítést helyezzen el folyó év április elsejéig. A kiadott *Határozat* hiteles aláírói: ***R. Zakirov***, Oktyabrszkij város népképviselői végrehajtó bizottságának elnöke és ***G. Bagramov***, Oktyabrszkij város népképviselői végrehajtó bizottságának titkára.

Visszatérek az időrendben keletkezett 3. számú irathoz,[109] amely az 1949. május 24-i *Jegyzőkönyvben* lefektetett hiányosságok kiküszöbölésével kapcsolatos. A kézzel írt feljegyzést ebben az okiratban említett el-

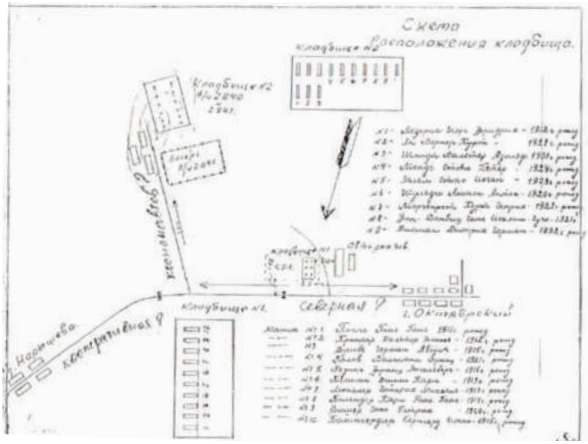
[108] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1., 2. sz. német hadifogolytábor 1950. január 6-i Jegyzőkönyve, a 6. sz. gépirat másolata.

[109] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK Oktyabrszkij városi népképviselői végrehajtó bizottságának határozata a 2841. sz. katonai helyőrség mellett, Verhnye Zaitov térségében létrehozott hadifogoly temető bezárásáról, 1950. január 7., az 1. sz. gépirat másolata.

lenőrző bizottság részére ***Pojarkov*** főhadnagy készítette. Beszámolt arról, hogy a 9001/1. sz. lágerrészlegtől 200 méterre délnyugati irányban, 2 km-re *Zaitov* településtől kialakított hadifogoly-temető kerítését megjavították, a sírhantokon nevesített, számozott táblákat helyeztek el.

A 4. sz. irat[110] részletes térkép, a város fontosabb objektumainak, temetőjének vázlatát ábrázolja, és bemutatja a város szélén elterülő központi polgári temetőt és a tőszomszédságában külön kialakított 9001/1. sz. lágerrészleg hadifogoly-temetőjének sémáját. A sírhantok a 40. sz. építkezési munkaterület peremén vannak bejelölve.

Az 5. sz. irat[111] a 2840. és a 2841. sz. katonai tábor 1. és 2. sz. hadifogoly-temetőjének térképvázlatát mutatja be.

A Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszíni rajza, a sírkert a városi polgári temető közvetlen szomszédságában van (Forrás: Kasapov-archívum)

[110] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszíni rajza, a sírkert a városi polgári temető közvetlen szomszédságában van.

[111] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszíni rajza, a sírkert a városi polgári temető közvetlen szomszédságában van.

Az 1. sz. temető térképvázlata szerint *Oktyabrszkij* város és a *Narisevo* lakótelepet összekötő *Kooperatív* és *Észak/Szevernaja* 2,5 km-es útszakasz mentén létesített tehergépkocsi-javító üzemtől 200 méterre, az 1. számú Építkezési Igazgatóságtól 100 méterre, illetve a két objektum között kialakított hadifogoly-temetőben – az 1947-1949-ben keletkezett iratok szerint – 10 főt hantoltak el. Oroszból történő átírás szerint közlöm a neveket:

az 1. számú sírban ***Poppe Hans Hans*** (1911)
a 2. számúban ***Karnker Walter Jamil*** (1912)
a 3. számúban ***Fribe Herman Aviust*** (1905)
a 4. számúban ***Galov Valentin Franc*** (1921)
az 5. számúban ***Rezing Franc Engelberg*** (1915)
a 6. számúban ***Bekman Villi Karl*** (1913)
a 7. számúban ***Müller Csajnriz Mihael*** (1913)
a 8. számúban ***Bolender Karl Hans*** (1914)
a 9. számúban ***Fiser Gans Ditrih*** (1920)
a 10. számúban ***Bosncerdser Bernhard Johan*** (1915) van eltemetve.

A 2. sz. temető térképvázlata Oktyabrszkij város és a *Narisevo* lakótelepet összekötő *Kooperatív* és *Észak/Szevernaja* 2,5 km-es útszakasznak 1 km-es bekötőútját is ábrázolja, amelynek végén feltüntették a 9001/1. sz. lágert és a mellette létesített 2840. és a 2841. számú katonai helyőrséget. Mögötte kb. 200 méterre alakították ki a 9001/1. sz. lágertemetőt. Itt 1947-1949 között összesen 9 főt temettek el.

Oroszból történő átírás szerinti nevek:

az 1. sz. sírban ***Lederla Georg Fridrih*** (1912)
a 2. sz. ***Jan Verner Kurt*** (1928)
a 3. sz. ***Smidt Walter Adolf*** (1901)
a 4. sz. ***Mende Ottó Péter*** (1921)
az 5. sz. ***Zelm Ottó Johan*** (1903)
a 6. sz. ***Suld Anton Anton*** (1920)

a 7. sz. ***Morgenrot Kurt Henrik*** (1923)
a 8. sz. ***Fon-Danvic Hans Joahim-Cugo*** (1921)
a 9. sz. ***Fiser Hans Ditrih*** (1920)
a 10. sz. ***Dikman Ditrih Herman*** (1892) nyugszik.

1949. december 14-én 55. regisztrációs szám alatt a város Kommunális Gazdasági Osztálya *Igazolást*[112]adott ki arról, hogy a 2840. sz. katonai helyőrség mellett létrehozott hadifogolytábor részére 1947. augusztus 5-én temetőterületet utalt ki. A parcella a 2,5 km-re lévő város észak-nyugati körzetében van, 200 méternyi távolságra az *Oktyabrszkij-Tujmazi* útvonaltól. Mivel a város területének bővítésére kijelölt területen a SzU-1 cég építkezése folyik, ezért a korábban kijelölt temető területét az itteni szervezetek elfoglalták. Így számolták fel három év után ezt a hadifogolytemetőt is.

Oktyabrszkij: ORB 9001. számú főláger, Moszkovka település 3. számú lágerrészlege

Szrjabkov főhadnagy, az itteni lágerek egyik törzsparancsnokának 1949. május 25-én írt *Feljegyzéséből*[113] szereztünk tudomást arról, hogy az ASZSZK MVD OPVI táborparancsnokság Oktyabrszkiji ORB 9001. sz. táborának volt egy Moszkovka település közeli 3. sz. lágerrészlege is. Ennek hadifogoly-temetője feltételezhetően a faluhoz közeli északnyugati domboldalon, a délkeleti irányba vezető *Oktyabrszkij–Urusszu* közúttól számítva 1000, az erdő szegélyétől pedig 400 méterre helyezkedett el. Az irat az 1949. május 24-én kel-

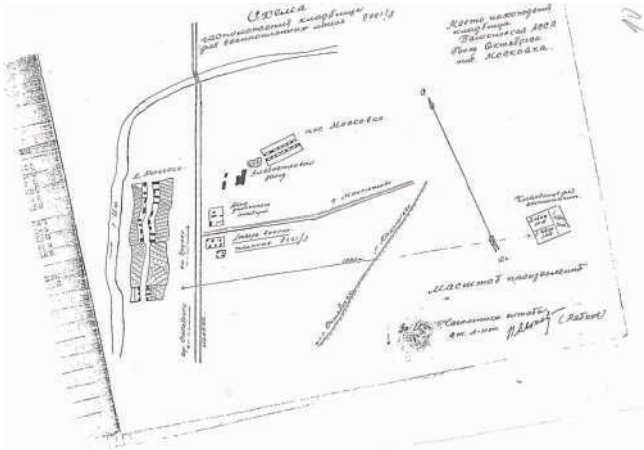
[112] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 2840. sz. katonai helyőrség mellett működő rabtemető sorsáról, 1949. december 14-i Igazolás, a 13. sz. gépirat másolata.

[113] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/3. sz. hadifogolytábor 1949. május 25-i 7. sz. feljegyzésének kézzel írt másolata.

tezett *Jegyzőkönyv* csatolmánya, amely a hadifogoly-temetők állapotát felmérő bizottság kérésére készült.

1949 októbere folyamán *Oktyabrszkijban* egy újabb *Jegyzőkönyvet*[114] állítottak össze, amelyben arról esik szó, hogy ***Parkin M. F.*** főhadnagy, a 2842. számú katonai helyőrség megbízott törzsparancsnoka a 9001/3. sz. táborrészleg hadifogoly-temetőjének a további felügyeletét ***Vaszilij*** őrnagynak, az MVD GO Oktyabrszkij Belügyi Főosztálya parancsnoka helyettesének átadja. Erre kötelezi a feleket az SZSZKSZ Belügyminisztériumának 1949. május 25-i, N-324. számú rendelete és a 2842. számú katonai helyőrség parancsnokának 1949. július 7-i N-3/SZO1173. számú parancsa.

A leírás szerint az említett hadifogoly-temető rendezett állapotban van, be van kerítve, a halmokon – a temetési könyvvel megegyező – ismertető jeleket, számokat helyeztek el. Területe délkeleti

A Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/3. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszíni rajza, a sírkert a városi polgári temető közvetlen szomszédságában van (Forrás: Kasapov-archívum)

[114] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/3. sz. hadifogolytábor 1949. októberi Jegyzőkönyve, a 8. sz. gépirat másolata.

irányban, az 1 km-re lévő *Oktyabrszkijhoz* tartozó *Moszkovka* település körzetében van.

A *Jegyzőkönyvhöz* a hadifogoly-temetőről készült kétféle térképvázlatot is csatoltak.

Az első *helyszínrajz*[115] szerzője ***Parkin M. F.*** főhadnagy, az SZSZKSZ MVD 2842. sz. katonai helyőrség megbízott törzsparancsnoka, aki a 9001/3. sz. *Moszkovka* település közeli láger hadifogoly-temetőjét személyes rajzával örökítette meg (az egyszerűsített temetővázlatot[116] ***Rjabkov*** főhadnagy, a láger törzsparancsnoka készítette).

A temető helyrajzán a következő fontosabb földrajzi pontok, objektumok kerültek feltüntetésre: az *Ik* folyó és az *Oktyabrszkij–Urusszu* közút menti területen Moszkovka település terül el. Az Ik folyón is átívelő főút északkeleti oldalán útelágazás vezet *Makszjutovo* település irányába. Az út torkolatánál az MVD 9001/3. számú lágerrészleg barakkjai kerültek felállításra. A tábor szálláshelyétől jobbra, kb. 1000 méterre, az erdőszegélytől kb. 400 méterre, a karsztdombok alján van bejelölve a hadifogoly-temető. Az előírások szerint a temetőt háromszor 25 sírnyi négyszögre osztották. Minden négyszögben van 5 sor, és minden sorban 5 sír. A sírok száma feltételezhetően kb. 75. Névsort nem mellékeltek.

A derékszöget képező utak fölött, az *Okgyabrszkij–Urusszu* főútszakasz és *Makszjutovo* település felé a főútból leágazó út északi oldalán, amely területet északon az *Ik* folyó határol, volt a hírhedt Alabastrom gyár, mellette az útépítők szerelőműhelye, a másik oldalán pedig a gyár lakótelepe. Tehát a hadifoglyokat a kőfejtőben és az alabástromot feldolgozó gyáregységben foglalkoztatták.

---

[115] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/3. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszínrajza, 9. sz. irat.

[116] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/3. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszínrajza, 10. sz. irat.

A helyi lakosok visszaemlékezése szerint a felsorolt munkatáborok rabjait *Oktyabrszkij* város 5-10 km-es körzetében lévő településeken is foglalkoztatták (*Moszkovka, Mullin-1, Mullin-2, Alekszandrovka, Bugulma, Pervomajszkoje* stb.).

A Szovjetunió összeomlását követően, 1991 decemberében a *Baskíria* c. napilap 5. számában *Az emberi maradványok nem jelentenek veszélyt* címmel vitasorozatot indított annak kapcsán, hogy *Oktyabrszkij* város vezetősége a helyi magyar, német hadifogoly-temetők kérdésével nem akar foglalkozni, miközben szemet hunynak afölött, hogy a rabtemetőkre új épületeket emelnek.

A cikksorozathoz hozzászólt ***Garipov M.***,[117]Oktyabrszkij város egykori főépítésze. Ő kategorikusan ellenzi a hadifogoly-temetők felszámolását, ám ha mégis elkerülhetetlen lenne, azt javasolta, hogy az emberi maradványokat exhumálni kell, ezt követően pedig meg kell szervezni az áttemetésüket olyan helyre, ahol senkinek sem lesz útjában, továbbá az itt számba vett halottak névsorát a sajtóban is le kell közölni, hogy a jövőben jelentkező hozzátartozók a tömegsírok fölött fejet hajtsanak, koszorúzzanak és gyertyát gyújtsanak.

Az újság ugyanebben a számában leközölte ***Haun R.***,[118] az oroszországi németek Újjászületés Szövetsége oktyabrszkiji alapszervezete elnökének cikkét is, aki a német–orosz megbékélés jegyében a hadifogoly-temetőkben, a városok parkjaiban emlékművek állítását sürgette. Mindkét cikkíró javaslata süket fülekre talált az eltelt 24 esztendőben.

Reinhold Haun helytörténész, író, a helyi német szervezet egykori elnöke jelenleg Berlinben él, onnan segíti anyagi és erkölcsi vonatkozásban itt maradt földijeit. A szervezet tagjai *Oktyabrszkijban* is köztiszteletnek örvendő ***Voldomar Alekszandrovics Greb*** elnökük-

---

[117] Garipov, M. *„Stroim na. kosztyah cselavecseszki."* (Az emberi csontokra építkezünk):" In: *„Baskírija"* N-7 (13). Aprely-maj 1992.

[118] Haun, R.: *„Kogda obretyem pamjaty?"* (Mikor állítunk emléket?) In: *„Baskírija"* N-7 (13). Aprely-maj 1992.

kel együtt úgy döntöttek, hogy nem vándorolnak ki, Oktyabrszkijban maradnak. A hagyományőrzés tekintetében is elszántak, a családtagjaikat, a fiatalokat is arra buzdítják, hogy ne adják fel nyelvüket, identitásukat, erről győződtünk meg, amikor több órás eszmecserét folytattunk a helyi német közösség aktivistáival, a klub vezetőivel.

Találkozó a Volga-mentéről kitelepített németek leszármazottjaival civilszervezetük székházában (Oktyabrszkij városban)

Az Oktyabrszkij Német Kör hagyományőrző énekkara

Közös kiállítást és értelmiségi fórumot szerveztünk a városi központi múzeumban

Az oktyabrszkiji központi múzeumban

Két akcióban is sorsközösséget vállaltak velünk. Ott voltak a *Mullin-2* temetőben, amikor közösen, polgári engedetlenséget gyakorolva felszenteltettük a magyar és német halottak tiszteletére állított emlékjelet.

A város vezetőinek tiltása ellenére is eljöttek a városi múzeumba, hogy kibeszéljük közös fájdalmainkat, és egy rögtönzött kiállítás keretében bemutassuk a magunkkal hozott malenkij robottal kapcsolatos tárgyi emlékeket, kiadványokat.

A világháborús és a „málenkij robot” emlékhelyei Tatárföldön

Az *Uráli* régió keleti, délkeleti részén elterülő *Baskíriát* – *Oktyabrszkij* térségében, két időzóna határában – a *Tatárföldtől* az *Ik* folyó választja el. Így a baskíriai időzónából az *Ik* folyó hídján áthala-

A baskíriai Oktyabrszkijt Tatárföldtől az Ik folyó választja el

dó mikrobuszunkkal a tatárföldi, hivatalosan a moszkvai időzónába (UTC-hez viszonyítva +3/MSK) kerültünk.

A 68 ezer km²-es *Tatárföld* összterülete a Kelet-európai-síkságon fekszik, ahol 3 868 537 ember él. A 2002–2016-os itteni népszámlálási adatok szerint ennek 52,92%-a tatár, 39,49%-a orosz, 3,35%-a csuvas. Több mint 160 ezer fő egyéb etnikai csoportokhoz tartozik (udmurtok, ukránok, mordvinok, marik, krjasen tatárok, baskírok, azeriek, fehéroroszok, örmények, üzbégek, tádzsikok, zsidók, németek, kazakok, grúzok, moldovák, romák, lezgek stb.) Megjegyzendő, hogy a 800 főnél kisebb csoportok között egykori magyar emigránsok, hadifoglyok, internáltak, főleg Kárpátaljáról elszármazottak asszimilálódott utódai is élnek.

A *Tatárföld* szomszédos területei északra a *Kirovi* terület, északkeletre *Udmurtföld*, délkeletre *Baskíria* és az *Orenburgi* terület, délre a *Szamarai* terület, délnyugatra az *Ujanovszki* terület, nyugatra és északnyugatra *Csuvasföld* és *Marifö*ld. A hatalmas méretű sztyeppék legmagasabb pontja 343 méter. *Tatárföld* átmérője észak-déli irányban 290 km, kelet-nyugati irányban 460 km. Főleg a *Volga* és a *Káma* folyók között helyezkedik el, síkságait ettől kisebb, nagyrészén hajózható folyók (*Ik, Belaja, Vjatka)* is átszabdalják. Legnagyobb tava a *Qabanka*. Ezen kívül a *Káma* mentén több, 40 kilométer szélességet is elérő, jól hajózható, halakban gazdag víztározó, például a híres *Kujbisevi-, Nyizsnyekamszki* víztározó van. Az utóbbin *Jelabuga* felé áthaladtunk, az itteni vízierőmű építésén – a levéltári adatok és visszaemlékezések szerint – magyar és német rabok is dolgoztak.

Egyébként Oroszország egyik leggazdagabb köztársasága *Tatárföld,* amely egy vallásilag toleráns muszlim terület. A két legnagyobb iparág az olajipar és a gépipar (Kamaz). Kőolajban, gázban, gipszben és még számos ásványi kincsben gazdag terület, amelyeknek 1944–1950 közötti kitermelésében, feldolgozásában ugyancsak

magyar hadifoglyok és civil internáltak ezreit is alkalmazták. A halálra hajszolt rabok egy része az itteni lágertemetőkben, sokfelé, jeltelen sírban nyugszik.

A nyugat-európai ember számára időjárása szeszélyes, változó, olykor kibírhatatlan, egészségromboló. Télen csípős hideg (meghaladja a mínusz 30 fokot), nyáron tikkasztó, száraz meleg van (eléri a 30 fokos forróságot is).

A túlélők emlékirataiból tudjuk, hogy sokan halálukig sem feledték el *Aznakajevo, Almetyjevszk, Bavli, Bugulma, Jelabuga, Zainszk, Zelenodolszk, Leninogorszk, Naberezsnije Cselni, Nyizsnyekamszk, Nurlat, Tyetyusi, Csisztopol* nagyobb városok és *Arszk, Urusszu, Mengyelejevszk, Bolgar* stb. járási székhelyek, kisebb települések neveit, amelyekhez lágerbeli szenvedéstörténetük kapcsolódik.

A Tatárföldön diszlokált NKVD/MVD, GUPVI hadifogolytáborok, lágerrészlegek temetőinek jegyzéke, amelyekbe magyar hadifoglyokat és internált civileket is temettek

№	**Település (temető) Tatarsztan/ Tatár ASZK**	**A láger működési ideje** (mettől meddig folytak temetések)	**Tábor és táborrészleg, hadifogoly-temető, táborparancsnokság**	**Magyar sírok száma**	**Német sírok száma**	**Összesen**
1.	Jelabuga/ Elabuga, Arszkij Arszk temető	1945. 06.– 1949. 03.	Jelabugai fő tábor száma: 97. 700 m északra Jelabugától. Jelabugai körzet. A városi köztemető területén található az elkülönített hadifogoly-temető, fennmaradt teljes egészében 2 parcella.	2	707	709

2.	Arszkij, Arszk	1940–1949	Arszki 3655. sz. kórház. Arszktól 1500 m-re keletre, a Kazany-gorkiji országúton, az úttól jobbra 50 méterre. Hadifogoly-temető. Teljes egészében fennmaradt, erdő nőtte be.	103	1810	1913
3.	Volzsszk	1945. 05.–1948. 03.	Volzsszk, 119. sz. fő tábor, 5. táborrészleg, Volzsszk, Volzsszki körzet (Mari ASZSZK),	2		2
4.	Kazany	1945. 05.–1948. 03.	Kazany, 119. sz. fő tábor, 3. táborrészleg, Kazany, Szverdlovszki kerület, Arhangelszki temető	18/2		20
5.	Zelenodolszk	1945–1948	Zelenodolszki 119. sz. fő tábor, 1. táborrészleg			
6.	Kukmor	1945–1948	Kukmor, 374. sz. fő tábor, 2. táborrészleg			
7.	Lubjanszkij	1945–1948	374. sz. fő tábor, 2. táborrészleg			
8.	Bjatszkie Pojan járás, Bjatszkie Pojan település	1945–1948	Bjatszkie Pojan, 374. sz. fő tábor, 4. táborrészleg			
9.	Buguljma	1945–1948	Buguljma, 373. sz. fő tábor, 3. táborrészleg			
10.	Kamszkij	1945–1948	Kamszkij, 373. sz. fő tábor, 2. táborrészleg			
11.	Buinszk	1945–1948	Buinszk, 375. sz. fő tábor, 1. táborrészleg			
12.	Zelenodolszk	1945–1948	Zelenodolszk, 119. sz. fő tábor 1. táborrészleg, Troickepolje út	22 h.f. 3 int.		25
13.	Zelenodolszk	1945–1948	Zelenodolszk, 3656. sz. kórház Zelenodolszk, Troickepolje út.	50/3		53
14.	Leninogorszk	1945–1948	Leninogorszk, 347. sz. fő tábor egyik táborrészlege			
15.	Nurlat	1945–1948	Nurlat, 375. sz. fő tábor egyik táborrészlege			

16.	Semordan	1945–1948	Semordab, 374. sz. fő tábor egyik táborrészlege			
				Összesen:	**205**	**2517**	**2722**

A baskírföldi *Oktyabrszkijtól* a *Tatárföld* fővárosa, *Kazany*[119] (alapítási éve: 1005, Kazany) 400 km-re, tőle pedig *Moszkva* 800 km-re van.

Kazanyban székel Magyarország főkonzulátusa,[120] amely 2016 körül nyílt meg. A főkonzul elfoglaltsága miatt nem tudott velünk találkozni. Azonban a pécsi Német Kör elnökasszonyával telefonon és e-mailben is tartotta a kapcsolatot, és emlékutunkhoz szakmai útbaigazítást, segítséget nyújtott. A hatóságokhoz intézett levelei azonban hatástalanok maradtak.

Jelabugában

A közel 80 ezer lakosú *Jelabugát* (*Elabuga, Yelabuga*),[121] amely egyben a mintegy 10 ezer lakosú járás központja is, régtől fogva az orosz kereskedők városának tartották. Műemlékeit télen és nyáron turisták százai csodálják. Idegenvezetői szerepkörben ***Jurij Lapsin*** tökéletesen összegzi a térség látnivalóit, szépségeit. Megtudjuk, a *Kama* folyó jobb partján elterülő várost 1007-ben alapították, 1780-ban pedig ***II. Katalin*** orosz cárnőtől megyeszékhelyi rangot kapott. Kazanytól 200 km-re fekszik, és ma a térség második legnagyobb városa.

---

[119] *Kazany* 1919-től a Tatár Autonóm Köztársaság és 1990-től a Tatár Köztársaság (Tatárföld) fővárosa.

[120] Itt teljesít diplomáciai szolgálatot ***Kontra Ferenc,*** Magyarország Kazanyi Főkonzulátusának főkonzulja.

[121] Jelabuga népessége: 2010-ben 81 632 lakosa volt, melyből 42 233 orosz (51,7%), 34 750 tatár (42,6%), 958 mari (1,2%), 824 csuvas (1%), 692 udmurt, 517 baskír, 402 ukrán, 187 mordvin.

A városhoz kötődő híres személyiségek közül leginkább a festő ***Siskin***[122]a legismertebb. Itt született és nőtt fel továbbá a tudós, kutatóorvos ***V. M. Behtyerev***, akinek a nevét az Állami Pszichoneurológiai Tudományos Kutatóintézet is viseli.

A sztálinisták ebben a városban kergették öngyilkos halálba az ide kitelepített ***Marina Cvetajeva***[123] orosz költőt, akinek felkerestük emlékmúzeumát,[124] köztéri szobrát. Megszemléltük a városi temetőben gondosan rendben tartott sírhelyét. Itt a költő rajongói egymást váltják, akik közül többen a nyugat-európai országokból turistaként keresték fel a megbecsült emlékhelyét.

A helyi kiadványokat tanulmányozva a *Jelabuga*[125]c. orosz nyelven kiadott útikönyvből megtudtam, hogy a településen már több mint 300 évvel ezelőtt hadifogolytábort működtettek. ***I. Péter*** orosz cár idejében 1709-től itt raboskodtak az orosz seregekkel szemben *Poltava* (Jelenleg Ukrajna) alatt csatát vesztett svédek. 1812-től ***Napóleon*** francia császár megadásra kényszerített katonáinak (többségében francia, olasz, német, lengyel és portugál nemzetiségűek) adott hosszú ideig barátságtalan otthont. Az 1830-ban levert lengyel nemzeti felkelés elfogott és ide hurcolt résztvevőit is bilincsbe verve tartották itt fogságban. Az 1915–1918-as Nagy Há-

---

[122] ***Ivan Ivanovics Siskin*** (Oroszország, Jelabuga (ma Tatárföld) 1832. január 25.– Szentpétervár, 1898. március 20.) orosz tájképfestő, a XIX. századi realista orosz festészet kiemelkedő mestere, aki képeinek témájául is gyakran választotta szülőföldje vidékét.

[123] ***Marina Ivanovna Cvetajeva*** (Moszkva, 1892. szeptember 26.; a Gergely-naptár szerint: október 8.–Jelabuga, 1941. augusztus 31.) orosz költő és író, az orosz modernizmus egyik legnagyobb alakja, aki élete végén élt itt, és itt is halt meg. Amikor nagyobb lánya, majd férje is repatriált, 1939-ben Cvetajeva is erre kényszerült. Lányára a Gulág járt, férjére a börtön, őrá pedig 1941-ben a német seregek betörése nyomán a kitelepítés Moszkvából Tatárföldre. Nehézségekkel, nélkülözésekkel, csapásokkal teli életének 48 éves korában, 1941. augusztus 31-én önkezével vetett véget.

[124] A Cvetajeva Emlékmúzeum honlapja: http://elabuga.com/zvet/zvet.html

[125] Jelabuga. Putyevogyityely. Avtorszkij kollektyiv – G R. Rudenko, E. A. Kasapova, R.R. Bruszkova, T.I. Agisina, O. E. Eszipova, G. A. Frolova, P.M. Habibullina. Redaktor – M. V. Lebegyeva. Izdatyelsztvo MAMATOV, 2015.23-26.old. A továbbiakban *Jelabuga 2015...*

borúban az Osztrák–Magyar Monarchia és a császári Németország keleti fronton fogságba esett, begyűjtött katonái közül mintegy 4 ezren itt sínylődtek, többen meg is haltak. 2014-ben a Jelabugai Helytörténeti Múzeum és az osztrák Fekete Kereszt Salzburgi Jótékonysági Szervezet közös összefogásával felújították a sírkertet, ahol a 140 katona nevét márványtömbökre vésték. A sírkert bejáratánál orosz és német nyelvű felirat, rögtönzött fordításomban így hangzik: *„Itt nyugszik 140 hadifogoly, az osztrák császári és a magyar királyi hadsereg (1914–1918) katonái."* A nevekből ítélve magyar fiúk is itt alusszák örök álmukat.[126]

A baskíriai Oktyabrszkij városhoz viszonyítva a tatárföldi Jelabugában a város vezetősége „*A halott katona nem ellenség többé!*" világszerte ismert jelmondathoz tartja magát, és hogy így legyen, a

---

[126] A teljesség igénye nélkül átmásolt nevek: ***Ignacz Albert***, (1) ***Josep Andraska, Istvan Asztalos, Johann Ader, Josef Bajnstrot, Franz Bakomol, Peter Balicz,*** (2) ***Johann Boschlager, MilkoBosic, Josef Bozak, Karla Biderman, Franz Balmik, Josef Bobej, Viktor Briher,*** (3) ***Peter Bischal, Lepold Brenner, Johann Brenner, Ivan Bokotej, Johan Dorf, Vasili Dogan, Nandor Eizenger (Schezinger),*** (4) ***Hermann Fabik, Jans Fabi, Istvan Fekete, Josef Figura, Janz Flitner, Endre Gaspar, Francz Gelir***, (5) ***Johann Gester, Janos Gerbert, Johann Gezenkt, Alfons Gilwatner, Jans Grot, Johann Grinko, Ilko Grizan,*** (6) Josef ***Gruber, Emil Holan, Engerbert Havel, Peter Höfelmaier, Richard Höpner, Stefan Horvat, Istvan Horvat***, (7) ***Koprijak Likic, Martin Ilis, Janos Jakobek, Jakob Janosik, Nandor Jednits, Teodor Kaiser, Anton Kalman,*** (8) ***Ferencz Kardi, Frencesko Kaspro, Jan Kelen, Tomas Kilcher, Ferencz Kis, Sandor Kis, Ferencz Klaman*** (9).
A félkörben: (1) ***Filip Lajos, Poscman Lajos, Josef Litkoj, Miljan Ljahc, Djura Lapotic, Brinza Lukacs, Janos Maiton,*** (2.) ***Stefan Mariel, Josef Marton, Filip Matias, Andras Moto, Sandor Meisjaros, Angelo Micheloni, Josef Mihály,*** (3) ***Seres Mihaly, Johann Nedelko, Dusan Nedelkovits, Istvan Nemet, Franz Nepuzanka, Balazc Novak, Michae Novak***, (4) ***Michaly Nüniüsz, Tedoko Oreksin, Adolf Otmazel, Jan Ozegal, Janos Pal, Mihaly Polatinus, Istvan Pop,*** (5) ***Georg Pavlovits, Johan Perner, Ferencz Petrovits, Ilja Pol, Friedrich Pop, Vasili Pop***, (6) ***Johann Pristovec, Mathias Pushanits, Georg Reindler, Hekke Rudolf, Leopold Galaeger, Leopold Schreiber, Herman Spinger,*** (7) ***Vaso Stefanosa, Alois Steigelberger, Edwald Stilfelder, Heinrich Stiller, Mari Stoja, Emil Strecher, Marton Szaroüsz***, (8) ***Josef San, Dimitrij Szelezsan, Johann Togesberger, Ion Taud, Josef Teol, Frencs Teretanek, Ivan Todor,*** (9) ***Djuric Tokic, Josef Tot, Jan Trojan, Dimitrij Tsemanz, Janos Turi, Frantos Uwert, Franz Vidic***, (10) ***Wilhelm, Michel, Ferencz, Karl Z., Michel Z., Sandor Z., Josef M.***

Az I. világháborús magyar-osztrák hadifoglyok rendezett sírkertje Jelabugában

város és temetőkerti emlékhelyek civilizált környezetének fenntartását fontosnak tartják.

Visszakanyarodva az I. világháborús sírkertre, érdeklődve fedeztük fel és jegyzeteltem le egy magányos sírkő magyar feliratát*: „**Petrovácz Ferenc** m. kir. 16. honv. ezredbeli hadapródjelölt meghalt 22 éves korában, 1917 évi június 19-én hadifogságban."*

A szomorú életútról árulkodó felirat keltette hangulatot barátaim körében egy érdekes I. világháborús, ám magyar vonatkozású történettel oldottam fel, amely egy igen bátor, 19 éves magyar hadifogolyról szól, aki innen megszökött és a több mint 3 ezer km-re lévő szülőföldjére sikeresen hazatért. Ez a történet valóban *Jelabugához* kötődik, főhősei: egy magyar hadifogoly és egy helyi orosz leányzó, akik elválaszthatatlanul egymásba szerettek. Korábban erről olvastam ***Bekő Tamás***, a Zala Megyei Levéltár munkatársa egyik cikkében. Az általa leírt történet kulcsfigurája a tanulmányait félbesza-

kító ***Molnár László*** (Budapest, 1897), egyévi önkéntes tizedes, aki 1916 júniusában *„a budapesti 30. honvéd gyalogezred kötelékében jutott ki a magyar honvédek egyik leghírhedtebb vesztőhelyére, a bukovinai arcvonalra”*, ahol nem sokkal később orosz fogságba került hadapród őrmesteri fokozattal. Egy ideig *Penzában*, majd 1916 telén *Jelabugában* raboskodott. Ő is ama tisztek sorába került, akiket nem kényszeríthettek munkára, havi zsoldot kapott, szállása emberségesebb volt *„a földalatti barakkokban összezsúfolt sorállományú közkatonákhoz”* képest. Tehát rangjának köszönhetően humánusabb elbánásban részesült, kijárt a városba, és többek között ***Licivel***, azaz ***Lídia Tunguszkova*** 17 esztendős gimnazista lánnyal is megismerkedett. A francia, orosz, magyar nyelvű levélváltások, egymás nyelvének megtanulása, a titkos találkák folytán önzetlen szerelem szövődött a két fiatal között. A lány közben pedagógus lett, azonban a fogolyéletnek is vége szakadt. ***Benkő Tamást*** idézem *„Molnár 1918 nyarán szerencsésen megszökött börtönéből, ám kedvesét Tatárföldön*

Lici és Laci Jelabugában
(Forrás: http://zaol.hu/hetvege/egy-hadifogoly-magyar-altiszt-es-egy-orosz-diaklany-szenvedelyes-romanca-1662893)

hagyta. Háborúkon, forradalmakon és országhatárokon átívelő szerelmük azonban kibírt minden megpróbáltatást. Lici névházasságot kötve először Csehszlovákiába emigrált, majd a hosszú és kalandos út végén a magyar fővárosba érkezett, ahol további életük folyását 1922-ben házasságkötéssel pecsételték meg."[127]

Még a II. világháború alatt, 1941-ben *Jelabugában,* az itteni női kolostorban[128] hozták létre a leghírhedtebb, az NKVD felügyelete alá tartozó 97. sz. lágert. A frontokon fogságba esett német, osztrák, olasz, magyar, román és horvát nemzetiségű hadifoglyok voltak az első lakói. Majd Sztálingrád (ma: Volgográd) ostroma idején a

Jelabugában, az itteni női kolostorban működött az NKVD 97. sz. hadifolytábor

[127] Benkő Tamás: *Egy hadifogoly magyar altiszt és egy orosz diáklány szenvedélyes románca*. In: *Zalai Hírlap Online*. 2014. november 29., http://zaol.hu/hetvege/egy-hadifogoly-magyar-altiszt-es-egy-orosz-diaklany-szenvedelyes-romanca-1662893

[128] A jelabugai női kolostort 1928-29 között a bolsevik hatalom bezártatta, központi templomát 1930-ban felrobbantották. A többi helyiségben úgynevezett gyermekvárost szerveztek, ahol 400 kiskorú fiatalt helyeztek el. A II. világháború idején az NKVD 97. sz. hadifogolytábort állított fel az egykori női kolostorban.

Paulus tábornok vezette 6. német hadsereg[129] 1943. áprilisában foglyul ejtett tisztjeinek, katonáinak egy jelentősebb kontingensét szállították vasúton *Kizner* állomásig. Onnan a leépült, beteg foglyokat gyalog hajtották *Jelabugáig.* A 97. sz. lágerbe csak egy részük érkezett meg, sok százan útközben lelték halálukat. Az első német-magyar hadifogolysírok adatai 1943. március 19-én kerültek a temetőkönyvbe.

A sztálingrádi csoportot a női monostorban az úgynevezett beszszarábiai és tiraspoli németbarát román kontingensek követték.

Az eddig ismert adatok szerint 1943–1948 között 623 főleg német, magyar és más nemzetiségű hadifogoly van eltemetve 207 számozott sírban. A német halottak névsorát két embermagasságú márványtáblára is felvésték. A németországi hozzátartozók előtt ez a városszéli sírkert igen ismertté vált. A sírlátogató német turisták is egyre gyakrabban keresik fel, akik gyertyát gyújtanak, kegyeletteljesen emlékeznek szeretteikre.

Az örökre itt nyugvó ismertebb német foglyok közé sorolják ***Kurt Reuber***[130] orvos kapitányt (mások szerint főhadnagy), a szakma által is számontartott ikonfestőt, aki 1942 decemberében a sztálingrádi romok között fogságba esése előtt festette meg a *Sztálingrádi Madonna* (*„Stalingradmadonna”*[131]) c. ikonját. A jelabugai

---

[129] A hadtörténészek szerint is Sztálingrádnál fogságba esett 91 000 német hadifogolyból csak kb. 6 000 élte túl a fogolytábort és került haza a háború után. Sok ezer magyar katona halt, sebesült meg vagy esett fogságba. A legyengült hadifoglyok többsége el is pusztult az 1943-tól 1955-ig tartó rabság alatt.

[130] *Jelabuga, 2015, 25. o.*

[131] A *Sztálingrádi Madonna* Szűz Mária híres képe, amelyet egy német katona, ***Kurt Reuber*** orvos hadnagy rajzolt Sztálingrádban (a mai Volgográd) 1942-ben, a sztálingrádi csata idején. A *Madonnát* a 16. páncélos zászlóalj parancsnoka menekítette ki az ostromgyűrűből, az utolsó géppel, amely elhagyta a körülkerített 6. hadsereg ellenőrizte területeket. Reuber maga nem volt ilyen szerencsés. Amikor a 6. hadsereg végül megadta magát, fogságba esett. Eredetije Berlinben, a Vilmos császár emléktemplomban látható, másolatait a berlini katedrálisban, a coventryi katedrálisban és a volgográdi katedrálisban állították ki, mint a II. világháborút egymás ellen vívók megbékélésének jelképét.
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Sztálingrádi_Madonna

hadifogságban ***Kurt Reuber*** 1942 karácsonya körül festett egy második Szűzanyát ábrázoló képet *A foglyok Madonnája* címmel a hadifogoly-újság számára. A következő karácsonyt a festő már nem érte meg, néhány héttel később, 1944. január 20-án meghalt.

1945–1949 között a *Kvantung*-hadsereg 8 ezer foglyul ejtett japán katonájával bővítették az itteni rabok állományát, akik közül 85-en haltak meg. Összességében a láger fennállástól számítva a kolostor falai közt mintegy 10 000 hadifoglyot őriztek.

Feljegyezték a krónikások azt is, hogy ***Szunicsin Kacujami*** japán fogoly a lágerélet napjait rajzsorozatban örökítette meg.

A kolostor falai között csodák is történtek, ***Otto Rule*** hadifogoly visszaemlékezése szerint az idekerült súlyosan megsebesült foglyok – a

Kurt Reuber
Sztalingrádi Madonna című
ikonjának eredetijét Berlinben,
a Vilmos császár emléktemplomban őrizik

szent helyen Istenhez fohászkodva – néhány nap elteltéve felgyógyultak.[132] A német olvasók körében is jól ismert Rule-emlékiratot *Iszcelenije v Jelabuge* címmel 1969-ben oroszul is kiadták. Könyvében név szerint említi és dicséri ***T. A. Necsajev***, ***I. M. Malevickij*** orvosokat és ***T. M. Grebenscsikov*** tolmácsot, akik emberi életek százait mentették meg a jelabugai hadikórházban. Itt indult a világszerte ismertté vált ***Otfried Preubler (Preussler)*** német gyermekkönyvíró és illusztrátor pályafutása, a 21 éves hadnagy első meséit fogságában fogalmazta meg.[133]

A magyar hadifoglyok életéről tudósít az itt raboskodott jászberényi ***Novotni János*** *„Még ebben a hónapban Jelabugába költöztünk. Ez a helység régen püspöki székhely volt, sok szép egyházi épülettel, templommal. Mi már csak raktárakat, istállókat és hadifogolytáborokat találtunk bennük. Itt leginkább a mezőgazdaságban foglalkoztattak bennünket. Rossz ásókkal napi 100 m² földet kellett felásnunk fejenként. Itt láttam német tiszteket ekét húzni, német tisztet agyonlőni, mert a kijelölt zónahatárt átlépte egy-két zöldellő falevélért.*

Japánokkal is találkoztunk. Az ő tisztjeiket is ekehúzásra akarták kényszeríteni, de ők ezt megtagadták. Az őrség lövöldözésére a japánok parancsnoka sorakoztatta embereit, és bevonultatta a táborba. Többet nem küldték ki őket mezőgazdasági munkára."[134]

---

[132] *Kazanszka-Bogorodnyickij Zsenszkij Monasztir*. Szosztavityel: glavnij redaktor – Ilja Krivov. Jelabuga, 2014, 14.o.

[133] ***Otfried Preussler*** (Liberec, 1923.10.20.–2013.02.18.) meseíróa jelabugai hadifogság után Németországban 1953 és 1970 között tanárként dolgozott. Ekkor bontakoztatta ki tehetségét meseíróként és illusztrátorként.1972-ben megnyerte a német gyermekirodalmi díjat (Deutscher Jugendliteraturpreis) *Krabat* című könyvéért, de a német nyelvterületen számos más díjazásban is részesült. Műveit 55 nyelvre fordították le, és világszerte több mint 50 millió könyvet adtak el belőlük. Szintén ismert világszerte a Der Räuber Hotzenplotz című könyvsorozata. Magyarul megjelent könyvei: *Málévári ribillió, A kis boszorkány, Krabat a Fekete Malomban* stb.

[134] Novotni János: *Hadifogság Baskíriában, ahol őseink is jártak*. In: HH 199.: *Hadifoglyok írják*. Hadifogolysors a második világháborúban. Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Sine praeteritis futura nulla – *Múlt nélkül nincs jövő*. Sorozatszerkesztő: dr. Szijj Jolán. http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm

Az egykori lágerként működtetett épületkomplexum 1993-ban visszakerült jogos tulajdonosához, azóta újra női kolostorként funkcionál. Bejártuk a felújítás alatt lévő területet. A felrobbantott templomot újjáépítették, a lágeréletre emlékeztető nyomokat rég eltüntették.

1993-tól a női kolostor területén újjáépítették a felrobbantott templomot

Az NKVD 97. sz. lágeréből csak a város szélén lévő rendezett német-magyar és a külön elkerített japán hadifogoly-temető maradt meg, amelyeket 1989-ben a sírlátogató német és magyar turisták, hozzátartozók nagy megelégedésére a város vezetősége a német és a magyar hadisírgondozó irodák közreműködésével teljesen felújított, azóta a fenntartók a sírkertet folyamatosan gondozzák.

2002-ben a japán hadisírgondozók a Jelabugai Helytörténeti Múzeummal közösen exhumálták a volt japán hadifoglyok marad-

ványait és hazaszállították a szigetországba, a kiüresített sírkertben figyelemre méltó emlékművet állítottak.

II. világháborús német-magyar hadifoglyok rendezett sírkertje

1943-1948 között 623, főleg német, magyar és más nemzetiségű hadifogoly, köztük tiszt van eltemetve 207 számozott sírban

A jelabugai sírkert emléktáblájának magyar és orosz felirata:
A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok nyugszanak itt

A tatárföldi utazásunk során *Urussu, Jutaza, Bakirova, Bugulma, Almetyevszk* településeket érintve eljutottunk Jelebuga és más helységekbe, ahol egykori kényszermunkatáborokat, hadifogoly-temetőket azonosítottunk, dokumentáltunk. Azonban a legemlékezetesebb kegyeleti főhajtásunk színhelye *Jelabuga* város (Káma folyó völgyében) magyar-német hadifogoly-temetőjében és a 97. sz. szigorított NKVD-láger helyéül szolgáló női kolostorban volt.

A politikai elítélteket a jelabugai GULÁG átnevelő-kényszermunkatáborban a KAMAZ autógyár építkezésén dolgoztatták, a 92. sz. láger lakóival nem érintkezhettek. A lázadozó rabok közül egyeseket *Kazany* egyik börtönszerű elmegyógyintézetbe (pszihuska) zárták.

A feledésbe kényszerített halottak emlékének tatár és magyar megörökítői

A népgyilkos rendszer sztálinistái az itteni tatár értelmiség százait is a Gulág-táborokba hurcolták, megtizedelték. A megalázó, gyalázatos rendszerben a *„feledésbe kényszerített halottaknak”* és ifjúkori éveinek a

tatár ***Ajaz Giljzanov*** író *Imádkozzunk!* c. memoárregényében állított méltó és kegyeletteljes emléket, aki a magyarországi ***Galgóczy Árpáddal*** (Szamosangyalos, 1928. nov. 8.) a későbbiekben József Attila-díjas költővel, műfordítóval együtt raboskodott 1953–1954-ben a *Karaganda* környéki *Volinka* lágerében, ahol a helyi bányában együtt követ fejtettek.

Gesztus értékű cselekedetnek tartom, hogy a 2017-ben megjelent memoárregény magyar kiadásához előszó levelet írt egykori Gulág-rabtársának ***Galgóczy Árpád***, aki 2011-ben Budapesten is bemutatta saját életrajzi trilógiáját. Ő szovjetellenes ellenállóként került a Gulágra, és ott olyan jól megtanult oroszul, hogy hazatérése után az egyik legjobb magyar műfordító lett. Egykori fogolytársát ekképpen idézte, szólította meg: *„Aztán elváltunk, én kiszabadultam a lágerből, és nyilván ez történt veled is, de akkor már kikerültünk egymás látóköréből. Nekem hat évet kellett várnom, míg végül hazatérhettem, Neked több szerencséd volt.*

Aztán megbukott a rendszer. Bekövetkezett az, amit már remélni sem mertünk. Hallom, mekkora örömmel fogadtad gyönyörű szép 1956-os forradalmunkat és szabadságharcunkat, amely elbukott ugyan, de az első olyan léket ütötte a leninizmus-sztálinizmus hajóján, amelyet eltömni, betapasztani többé már nem lehetett.

A rendszerváltás után emberebb lett az ember, Te felhágtál az irodalom legmagasabb csúcsaira, néped büszkesége lettél. A sors nem adta meg, hogy sikeres szabad emberekként találkozzunk, Te itt hagytál bennünket, de kifogtál a sorson, 63 év után is megszólítottál, s most műveid új kiadásához én írom az előszót. Lassan betöltöm 90. életévemet, és idővel szépen elballagok utánad. Mekkorákat fogunk beszélgetni! Addig viszont légy türelemmel, várj rám, s én megígérem, hogy megkereslek.

Ajaz, drága barátom, a viszontlátásra – odaát!”[135]

---

[135] Giljazov, Ajaz: *Imádkozzunk!* Memoárregény. (Ajaz Giljazov *Davaj, pomolimszja!* Nauil Ismuhametov orosz fordítása alapján magyarra fordította VÉRTES Judit (9–167. o.) és Soproni András (167–413. o.). Előszó: Galgóczy Árpád. A GULÁG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány, Budapest, 2017, 7–8. o.

A baskír- és tatárföldi expedíció után a sajtóból értesültem, hogy ***Galgóczy Árpád*** neves magyar műfordító és költő volt a díszvendége a Kazanyi Szövetségi Egyetem tatár nyelv és irodalom kara 2016. október 19-i rendezvényének. Az akkor 88 éves alkotót a rendezvény szervezői annak kapcsán hívták meg, hogy a Tatár Köztársaságban kezdeményezték az egyik legkiemelkedőbb kortárs tatár író, ***Ajaz Giljazov*** *Imádkozzunk!* című regényének orosz nyelvű kiadását, melynek egyik szereplője volt rabtársa, ***Galgóczy Árpád.***

Az 1947-ben húsz évre elítélt ***Galgóczy Árpád*** politikai fogolyként 13 évet töltött az egykori Szovjetunió területén található GULAG-táborokban, ahol megtanult oroszul. Egy Karaganda melletti táborban ismerkedett és barátkozott meg az 1950-ben a hírhedt 58-as paragrafus alapján szintén politikai nézetei miatt elítélt ***Ajaz Giljazovval*** (1928–2002), a későbbi híres íróval, akinek *Zsezkazgan, Kengir, Balkas, Aktasz, Volinka* jelentette lágeri pályafutását.

Magyarországra történő visszatérését követően ***Galgóczy Árpád*** – aki az idők során Puskin és Lermontov egyik legautentikusabb magyarországi műfordítójaként szerzett szakmai elismertséget – elvesztette a kapcsolatot a mintegy húsz regényt jegyző tatár népi íróval, aki haláláig már nem is találkozhatott egykori fogolytársával.

A tatár író vallomásszerű önéletrajzi regényének orosz nyelvű változata készülő kiadása kapcsán a kazáni egyetem illetékesei újabb próbálkozást tettek ***Galgóczy Árpád*** felkutatására, ami – főkonzulátusunk segítségével – sikeresnek bizonyult, s az idős magyar alkotó a meghívást elfogadva személyesen vett részt a kazáni rendezvényeken.

A Kazanyi Szövetségi Egyetemen megtartott ünnepélyes eseményen részt vett a tatár író özvegye, három gyereke, a helyi politikai és kulturális élet számos jeles képviselője, valamint a 2015-ben megnyílt Magyarország Kazáni Főkonzulátusa élére kinevezett ***Kontra Ferenc*** főkonzul és a külképviselet több munkatársa. Az író özvegye, ***Rita Haszanova*** *A büszke magyar Galgóczynak* felirattal el-

látott emléktárgyat adott át a vendégnek, akit a zsúfolásig megtöltött terem hallgatósága felállva, tapssal köszöntött. Figyelemreméltó volt, hogy a rendezvényen olyan idézetet is felolvastak a hazájában hosszú ideig mellőzött tatár író művéből, amely az 1956-os budapesti forradalom után bekövetkezett elnyomásról, a szovjet tankok dicstelen szerepéről tett említést.[136]

Gulyás Gyula filmrendezőt idézem, aki a túlélőről filmet is készített:[137] *„Sok történetet ismerhetünk a Gulág szigetvilágról – magyarul is, magyarokról is. Ám a mi Árkásánk (Árpádunk) párját ritkító Odüsszeiát teljesített, valódi hungarikumot hozott létre. Szinte akaratlanul. Csak megérezte már igen korán, hogy a legszörnyűbb ideológia mentén prosperáló kultusz és terror árnyékában is él és létezik valamiféle kultúra."*[138] Az elmondottak kapcsán ***Galgóczy Árpád*** egyik írásában talált útravaló gondolatai megszívlelendő bölcsességről tanúskodnak: *„...egyetlen nép szellemiségét, lelkiségét, művészetét sem szabad azonosítani az Őt megnyomorító és elaljasító politikai rendszerrel. Az ilyen esetekben egyenlőségjelnek nincs helye, és nem is lesz soha."*

Galgóczy Árpád méltatása nem vált egyedi esetté a magyar külképviselet[139] által újraélesztett tatár-magyar kapcsolatokban. A Kazanyi Szövetségi Egyetemen Kulturális Tájékoztató Központ nyílt, valamint kiállítások, dokumentumfilmek, könyvbemutatók,

---

[136] A rendezvényről megjelent tudósításokat az alábbi linkeken lehet megtekinteni: http://www.business-gazeta.ru/article/326095, http://kpfu.ru/philology-culture/ego-pravda-ego-molitva-252052.html

[137] A Gulag Emlékbizottság támogatásával, a GULÁG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány (***Pintér Jolán*** elnök) közreműködésével ***Galgóczy Árpád*** túlélőről *Kifutás* címmel ***Gulyás Gyula*** dokumentumfilmet készített, amely a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapja alkalmából 2018. február 26-án a budapesti Uránia filmszínházban került bemutatásra.

[138] Lásd az Uránia Nemzeti Filmszínház honlapját: http://www.urania-nf.hu/esemenyek/1153/2018/02/26/kifutas-gulyas-gyula-dokumentumfilmje

[139] Lásd bővebben: Magyarország Főkonzulátusa Kazany honlapját: https://kazany.mfa.gov.hu/nodes/nodes/term/page:4/slug:all/type:news

konferenciák, üzleti fórumok stb. keretében folyamatos kultúrprogramok megvalósítására kerül sor a tatárok székesfővárosában és a vidék nagyobb településein.

„Magna Hungária" kapujában

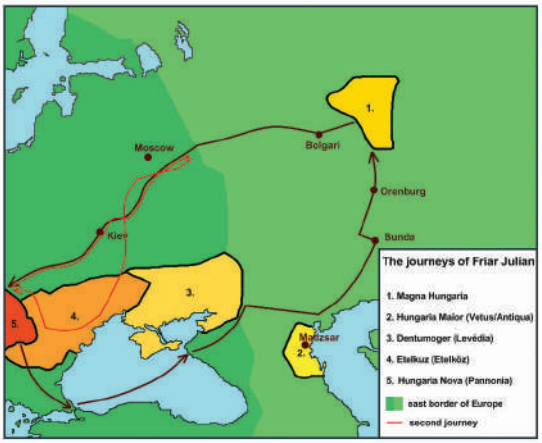
Mikrobusszal a délutáni órákban hagytuk el *Jelabugát,* és a mintegy 200 km-re lévő Oktyabrszkijba, szálláshelyünkre vettük utunkat.

Jurij Lapsin barátunk kalauzolásával *Tatárföldön* és *Baskíriában* felkerestünk több olyan települést, kurgánt, ahol állítása szerint ősmagyarok temetkezési helyei voltak. Az *Ik/Ék* folyó völgyében, ahol az *Uszeny* patak partján terül el *Musztafino* és *Tukajevo* tatárok lakta kis falu, az egyik kurgán (mások szerint domb) tetején megszemléltünk egy ősi oltárkövet és a temetkezések helyszínét is.

Tukajevo egyik kurgánjának tetején
a helyi népemlékezet szerint egy ősi oltárkő van

Ez a természeti kincsekben rendkívül gazdag vidék több mint másfélezer esztendővel ezelőtt a keleten maradt magyarság és a bolgárság valamikori szállásterülete, az ismert magyar vándorló, ***Julianus*** barát szavait idézve a *Magna Hungária*[140] és *Magna Bulgária* volt, ahol az orosz, baskír, tatár és magyar régészek az ősmagyarok nyomára bukkantak, eddig 3 igazolt temetőt, 15 kurgánt, 5 várost, 4 kistelepülést tártak fel.[141]

Julianus útjai
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Julianus_barát

---

[140] *Magna Hungaria* a régebben feltételezett nagy vagy régi Magyarország latin neve az Urál délnyugati oldalán. Mint őshazát, ma vitatják, de egy időben éltek ott magyarok. Létezéséről ***Julianus*** barát tudósított 1236-ban. Őt megerősítette ***Giovanni da Piandel Carpine*** is. Lásd bővebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Magna_Hungaria. Továbbá: ***Thury József*** (1861-1906) történész-turkológus a magyar nép eredetéről írt háromrészes tanulmányában a korabeli keleti kútfők alapján kimutatta, hogy a késő ókori és a középkori forrásokban egyáltalán nem szerepel *Magna Hungaria*, mind földrajzi fogalom. Julianus írta le először azt, hogy *Nagy-Magyarország,* vagy *Magna Hungaria* északon található. A kelet európai tatárjárást követően keletre merészkedő pápai követ, ***Plano Carpini,*** majd a francia király küldötte, ***Wilhelmus Rubruk*** a magyar szerzetes nyomán már úgy emlegetik a Volga-menti vidéket, mintha annak valóban *Magna Hungaria* lett volna a neve.

[141] Lásd: Ivanov, V. A. *Putyami sztyepnih kocsevij* (A sztyeppi nomádok Nyomában), Tanulmánygyűjtemény. Ufa, 1982.

Az egyik baskír kisenciklopédiában a következő címszót találtam: *Magyar hipotézis a baskírok származásáról* (*Magyarszkaja gipoteza proiszhozsgyenyije Baskir*).[142] A teória szerint az időszámításunk első évezredében az *Elő-Urálban* megjelent ősmagyarok, finnugor törzsek és az itt élő ősbaskír törzsek közötti érintkezésben a kultúra és a nyelv területén sok közös vonást fedeztek fel. Egyes kutatók szerint *Ómagyarország,* illetve *Magna Hungária* a kusnarenkovói és a karajankupovói/kajakupovói kultúra[143] hordozói az ősmagyarok voltak. Például a baskír-magyar lingvisztikai párhuzamokat is lényegesnek tartják. A mai magyar toponímiák, illetve helynevek között előforduló baskír szavak: *Szakmar, Urial, Tokszaba, Dima*, az etnonímiák vonatkozásában ismert a *Jenő, tarkan, kaszi/keszi* és más szavak. Forrásalapnak tekintik ***Julianus,***[144] ***Plano-Carpini,***[145]

Rubruk[146] nyugat-európai szerzők szövegeit, akik munkáikban a baskír vidéket, mint *Nagy-Magyarországot* írják le, az ősmagyaro-

---

[142] Forrás: Garilov T. M., Kuzejev R. G., *Baskiro-magyarszkaja problema* //Arheologija i etnografija Baskiriji. -T.1. – Ufa, 1962.

[143] A *kusnarenkovói kultúra* az Urál hegységtől (Dél-Urál) nyugatra fekvő területeken elterjedt, VI-VIII. századi régészeti műveltség. A lelőhelyek többsége a mai Baskíria területén található, a temetők főleg a *Belaja* folyó mentén csoportosulnak, de két lelőhely található a *Káma* jobb partján. Lásd bővebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kusnarenkovói_kultúra

[144] ***Julianus*** barát egy magyar Domonkos-rendi szerzetes volt, aki ***Gerhardusszal*** és még néhány szerzetestársával két utazást tett, hogy megkeresse a magyarok őshazáját keleten. A ***Julianus*** barát két útjáról készült feljegyzéseket a vatikáni levéltár őrzi. Az első útról (1235–1236) ***Pater Richardus*** – valószínűleg ***Julianus*** felettese – írt jelentést a pápai kúria számára, a második útról (1237–1238) maga ***Julianus*** írt feljegyzést (*Levél a tatárok életéről*). A kéziratokat ***Cseles Márton*** magyar jezsuita fedezte fel újra a vatikáni levéltárban 1695-ben, de felfedezése kiadatlan maradt. Ötven évvel később, 1745-ben ***Desericzky Ince*** piarista szerzetes újból rábukkant a kéziratokra és 1748-ban kiadta azokat *De initiis ac majoribus Ungarorum* c. művének második kötetében. Lásd bővebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Julianus_barát

[145] ***Giovanni da Piandel Carpine*** latinul ***Plano Carpini Johannes*** (1180 k.–1252) ferences rendi szerzetes, tartományfőnök, pápai legátus, érsek. A ferences szerzetesrend egyik első buzgóterjesztője. Lásd bővebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Giovanni_da_Pian_del_Carpine

[146] Lásd bővebben: XIII. századi szerzetes utazók (***Julianus, Plano Carpini*** és társai, ***Rubruk***) http://finnugor.elte.hu/?q=szerzetesek

kat pedig a baskírok fölé helyezik. A keleti szerzők közül a hasonlóan megnyilatkozó ***Ibn-Ruszta*** (X. sz.) a baskírokról írt jellemzését is forrásnak tekintik, aki leírja: *„Sátrakban élnek, egyik helyről a másikra vándorolnak és megfelelő fűben gazdag legelőket keresnek."* Szerinte a *„baskírok (magyarok) a pecsenyeg és a bolgárföldek közötti térségben éltek."*[147]

Meg kell jegyeznem, hogy az ősmagyar-ősbaskír kapcsolatok kérdése erősen megosztja a mai baskír, orosz és magyar történészeket, nincs egybehangzó vélemény, egyesek tagadják, mások viszont az eddigi régészeti oldalról feltárt és elemzett leletek alapján bizonyítani tudják, hogy az *„ősmagyarok és ősbaskírok valamikor erősen részt vettek egymás néppé válásában."*[148] Egy harmadik csoport mindezt felülírja az őshun-ősbaskír kapcsolatokkal, származási gyökereiket az V. században az Urál déli térségében előre tört ***Attila*** vezér hun népéhez vezetik vissza.[149]A további elméletek felsorolásától eltekintek.

A szakirodalom szerint meglepően gazdagok az *Oktyabrszkij*-ban 1957-ben letelepedett és rajztanárként, helytörténészként tevékenykedő ***Aniszin Pavlovics Sokurov*** (1912–1990) régész kutatási eredményei, akinek a nevével fémjelzett régészeti térképén több mint 400 archeológiai emlékhely, illetve régészeti forráshely van feltüntetve. A *Baskírföldön* és *Tatárföldön* végzett feltárások zöme a középkori IX–XIV. századból való. Ebből az *Ik* folyó középső szakaszának völgyében 97 temetőt, kurgánt, ősi lakhelyet találtak.[150] ***Sokurov*** a magyarországi ***Erdélyi István***[151] (1931-2020) nemzetközi

---

[147] *Kultúra Narodov Baskortosztana.* Szlovar-szpravocsnik... Avtor-szoszt. SZ. G. Szinenko, podobscsijred. prof. M.V. Zajnulin. Ufa, 2003.98. o.

[148] Zegernyei: *Közös őshaza? Baskírok és magyarok: közelítés a régészet felől.* In: Nyelv és tudomány, 2010. október 22. https://www.nyest.hu/renhirek/baskirok-es-magyarok-kozelites-a-regeszet-felol?comments

[149] Movletov, V. Sz. *Isztorija i kulytura Baskorstosztana.* Ufa, 2008. 12. o.

[150] Sokurov A. P. *Materiali k arheologicseszkoj karte nyizsnyeho tecsenyije r. Beloj i szrednyego tecsenyije r. Ik //Drevnosztyi Baskiriji.* M., 1970.

[151] Lásd: ***Erdélyi István*** (régész) -https://hu.wikipedia.org/wiki/Erdélyi_István_(régész)

szinten számontartott kiváló régész munkáit is ismerte,[152] aki 1955–1959 között aspiráns volt a Leningrádi Állami Egyetem Régészeti Tanszékén (Szentpétervár) és 1959-ben szerezte meg a kandidátusi fokozatot *A magyarok Levédiában* című dolgozatával.

1957–1958-ban a baskíriai Djurtulinszki járás *Kusulevo* településen, ***A. P. Sokurov***, ***V. A. Ivanov***[153] és mások segítő közreműködésével végzett eredményes feltárásokat, a leletek a IX. sz. végéről és a X. sz. kezdeti időszakából származnak, amelyeknek egy része az 1957-ben ***Sokurov*** által létrehozott múzeum gyűjteményébe került. Mellesleg ***Erdélyi*** kollégája, ***Ivanov*** professzor az ősmagyarok és a kipcsakok (kunok/hunok) sajátos keveredéséből eredezteti a baskír nép kialakulását.

A Sokurov-kultuszt az is élteti, hogy az Oktyabrszkij tájtörténeti múzeum[154] 1990-ben felvette a nevét. A városban élt régész, muzeológus tevékenységéről csoportunknak ***Medvegyeva Irina Venyiaminovna***, a városi múzeum igazgatója számolt be, amikor a malenkij robotról szóló konferenciánkat a város vezetőinek tiltása ellenére megtartottuk.

„Két esztendőnyi járás" után ***Julianus*** barát *Nagy Bolgárországba* érkezve, ezen a földön találkozott először egy *„madzsar asszonynyal"*, aki *„megmagyarázta a barátnak az utat, hogy merre menjen, s azt állította, hogy kétnapi járóföldre biztosan megtalálhatja azokat a*

---

[152] Erdeji I. *Bolsaja Vengrija*// Acta Archaeologica Akademiae Scientiarum Hungaricae.13. Budapest, 1961.

[153] Lásd: Ivanov, V. A. *Putyami sztyepnih kocsevij* (A sztyeppei nomádok nyomában) című tanulmányában (Ufa, 1982) többek között a baskírföldi ősmagyarokról, a feltárt ősmagyar sírokról, kurgánokról is ír. Ő az ősmagyarokat nem sorolja a finnugorok közzé, mivel ezek a csoportok jóval északabbra éltek. A tanulmánygyűjtemény bemutatásának forráshelye: Dupka György: „Hova tűnt a sok virág..." Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941–1955) nyomában. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2013, 195. o.
Tárolt változat: http://mek.oszk.hu/11300/11392/

[154] http://www.museum.ru/M1173

magyarokat, akiket keresett. Így történt. Megtalálta pedig őket a nagy Etil[155] *folyó mellett…"*[156]

Julianus észak felé a *Belaja* és az *Ufa* folyók összefolyásáig jutott el, azaz a mai *Ufa* városáig. Innen nyugatnak, délnyugatnak tartva érkezett haza első útjáról 1236-ban. Útvonalának egy részét mi is bejártuk, a *Volga, Káma, Belaja, Ik* folyókon átkeltünk párszor.

Elképzeltük és felidéztük, hogy 781 esztendővel ezelőtt ***Julianus*** barát hosszú hónapokon át gyalog vagy lóháton miként juthatott el *Ufáig* és vissza *Budáig.* Megértette az itt talált magyarok nyelvét, tőlük olyan híreket szerzett, hogy a keleten lakó mongolok megtámadni készülnek Európát. Hazatérve beszámolt tapasztalatairól ***IV. Béla*** királynak is.

A millecentenárium évében előttünk járt ***Petraskó Tamás*** tanár, lovas hagyományőrző is, akinek az első nagy szervezése nyomán jött létre a 13 tagú *Magna Hungaria Expedíció*[157] 1996-ban, amikor nyolc lovas élén indult el *az Őshazából* az *Ural* hegység lábától, eleink útját követve, „hont foglalt" itt, a Kárpát-medencében. A 4200 kilométeres utat mindannyian sikeresen teljesítették négy hónap, pontosabban 130 nap alatt. Emlékszem, a *Vereckei-hágón* népes csapattal fogadtuk és üdvözöltük őket, Budapestre, a Hősök terére igyekeztek. A feledhetetlen esemény óta 20 esztendő telt el. A nyugdíjas tanár[158] 2013-ban Gömörszőlősön telepedett le, ahol a Gömöri Lovasudvar[159] szellemi vezetőjeként élő történelemórákat vezetett, íjász-, lovasíjász-, lovas harci edzéseket, oktatást tartott.

---

[155] *Volga* folyó neve.

[156] Részlet ***Pater Richardus*** (német szerzetes, pápai megbízott) úti jelentéséből (1236-ban). Tárolt változata: http://www.ehumana.hu/arpad/szoveg/to16.htm

[157] Lásd az emlékútról készült dokumentumfilmet. I. rész: https://www.youtube.com/watch?v=9NGX-JwiofY&feature=youtu.be

[158] 2013.02.09-én a *Magyar Kultúra Lovagja* címet kapta ***Petraskó Tamás***. A kisrozvágyi polgármester a magyar kulturális örökség ápolásáért kapta az elismerést. A kitüntetéssel járó láncot, oklevelet és ezüst kitűzőt Budapesten vette át.

[159] Lásd bővebben: www.gomorilovasudvar.hu

Csoportunk a *Magna Hungaria Expedíció* által is követett útvonalon – segítő társainktól elbúcsúzva – sajnos nem lóháton, hanem mikrobusszal indult vissza *Ufába*. A mintegy kétszáz kilométeres távolságot közel 3 óra alatt, ráérősen tettük meg. Közben dúdolgattam, mondogattam én is magamban ***Kodolányi János***[160] *Julianus barát*[161] című történetét lezáró, ám fülbemászó versikéjét, amelyet a barát a *Káma* folyón átkelve *„Magna Hungaria kapujában"* találkozva vélt hallani a nótázó előmagyaroktól, és az én fülemben is fölharsant *„a lovakon poroszkáló vidám férfiak harsány éneke:*

Sűrű a lovam sörénye,
Feketével ki fonta be..."[162]

A Baskír-Magyar Baráti Társaság úttörői

Ufában újra az *Agidel* Hotelben szálltunk meg, 2012 nyarán már a falai közt töltöttünk néhány élménydús éjszakát, szállásadóink akkor és most is barátságosan fogadtak minket.

Örömmel olvastuk azt a hírt is, hogy magyar részvétellel turkológiai tanácskozásra került sor Baskírföld székhelyén, és *Magyar Információs Pont nyílt* Ufában,[163] ahol az Orosz Tudományos Akadémiának a második legnagyobb tudományos központja található. Ennek az intézménynek a történelmi, nyelvi és irodalmi intézetében adták át az úgynevezett magyar pontot. Az eseményen jelen volt ***Baranyi***

---

[160] Lásd: ***Kodolányi János*** (Telki, 1899. március 13.–Budapest, 1969. augusztus 10.) Kossuth-díjas magyar író, újságíró, az úgynevezett népi írók kiemelkedő képviselője.

[161] Lásd tárolt változatát: Kodolányi János: Julianus barát (regény), http://mek.oszk.hu/01100/01140/html/index.htm

[162] Kodolányi János: *Julianus barát*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971. 876. o.

[163] Forrás: http://oroszhirek.hu/2016/06/28/magyar-informacios-pont-nyilt-ufaban/

András,[164] a Balassi Intézet Moszkvai Magyar Kulturális Központjának igazgatója is, akinek nyilatkozatából értesültünk arról, hogy az ufai a 11. magyar tájékoztatási pont Oroszországban. Moszkvában, Szentpéterváron, Jekatyerinburgban és hét finnugor régióban működik ilyen, ez az első, amelyet türk nyelvű orosz régióban hoztak létre.

A megnyitót, amelyen ***Gumerova Lilija***, a Baskír Köztársaság miniszterelnök-helyettese is részt vett, az *Oroszországi népek nyelvjárásainak aktuális problémái* című tudományos konferencia keretében tartották. A tanácskozást a baskírföldi akadémiai intézet és a Moszkvai Magyar Kulturális és Tudományos Központ közösen szervezte ***Torma József*** magyar turkológus, néprajztudós (1943–2000) születésének 70. évfordulója alkalmából. A szakember az Ufában lévő baskíriai akadémiai intézetben is tevékenykedett. Közleményeinek jelentős részében a baskírok között végzett helyszíni gyűjtéseinek eredményeit tette közzé. 1998-ig Magyarország almati nagykövete volt. Négy magyar résztvevője is van a konferenciának. ***Torma Tamás***, a magyar néprajztudós fia, valamint három magyar turkológus: ***Somfai Kara Dávid***, ***V. Szalontai Judit*** és ***Dallos Edina***. ***Baranyi András*** elmondta, hogy a Baskír Köztársaság kultúráért is felelős miniszterelnök-helyettesével konkrét magyar-baskír együttműködési programokról állapodtak meg.

A baskír-magyar kapcsolatoknak fontos mérföldköve lett a *Nagy-Kurultáj,* vagy röviden *Kurultáj*[165] magyar hagyományőrző rendezvény, amelyre kétévenként kerül sor *Bugacon* a Magyar Turán Alapítvány szervezésében.[166] A sztyeppei lovas nomád kultúra és a keleti eredet hagyományának ápolásába, a hun–türk-tudatú népcsoportok képviselőinek fórumtevékenységébe 2010-től Baskírföld

[164] A későbbiekben Magyarország Asztanai nagykövete

[165] A Kurultáj elindítója, főszervezője ***Bíró András Zsolt*** humánbiológus-antropológus.

[166] ***Lezsák Sándor,*** mint az országgyűlés alelnöke, elvállalta a Kurultáj védnöki tisztét.

hagyományőrző csoportjai is bekapcsolódtak. Már 2010-ben ***Bíró András Zsolt*** humánbiológus-antropológus által vezetett magyar küldöttség is jelen volt a Baskír Kurultáj ufai rendezvényein. Megjegyzendő, hogy a Baskíriával szomszédos Tatárszán is csatlakozott a Kurultájhoz.

Ezekről és más kérdésekről is elbeszélgettünk baskíriai barátainkkal, akik számunkra turisztikai látványosságokat megtekintő buszos-gyalogos programot szerveztek, a városnézés késő délutánig eltartott.

A szállodánkhoz közeli kávézóban ***Farit Számigullin*** régi barátunk meghívását elfogadva búcsúestre gyülekeztünk, ahol a csoport minden tagja által támogatott indítványomra megalakítottuk a *Baskír–Magyar Baráti Társaságot*, elnökévé egyhangúan választottuk meg régi barátunkat, ***Farit Számigullin*** ufai mérnököt.

Az alakuló ülésen 15-en vettek részt, köztük történészek, civilszervezetek képviselői, a baskíriai értelmiség képviselői (turisztikai

Ufában megalakítottuk a Baskir-Magyar Baráti Társaságot

szakemberek, kutatók, vállalkozók, egyetemisták, grafikusok), illetve a pécsi Német Kör által szervezett kutatócsoport tagjai.

Elnökségi tag lett továbbá:

Lapsin Jurij, alias ***Arnold György*** képzőművész,

dr. Bognár Zalán GULÁG-GUPVI-kutató,

Matkovits-Kretz Eleonóra, a pécsi Német Kör elnöke,

Árvay Attila, a Szerencsi Német Önkormányzat elnöke,

Szenácz Mihályné (az Oktyabrszkiji 1701-es munkatáborban robotoló magyar szülők itt született leánygyermeke),

Harsányi Zoltánné (Jurij Lapsin magyarországi unokatestvére, nyugdíjas tanár), ***Dmitrienko (Belasic) Anna*** idegenvezető és mások.

A Baskír-Magyar Baráti Társaság megalakulását, létrehozását üdvözölte ***Kontra Ferenc***, Magyarország kazanyi főkonzulja is.

A magyarokat testvérnépként fogadó ***Farit Szamigullin*** elnök az alakuló ülésen az MTVA-t az utunkról tudósító szerkesztőriporternek (***Noll Katalinnak***) is nyilatkozott. Szavai szerint a létrehozott civil szervezet célja, hogy a népi diplomácia eszközeivel hatékony segítséget nyújtson a baskíriai kormányzati szerveknek és az önkormányzatoknak kiszélesíteni Magyarországgal és annak önkormányzataival, intézményeivel és civilszervezeteivel a kétoldalú kapcsolatokat gazdasági, kereskedelmi, humanitárius, kulturális és tudományos területen.

Az kutatóút egyik legnagyobb negatívuma, hogy Oktyabrszkij város kommunista, ortodox szemléletű vezetői nem kívántak velünk találkozni és megakadályozták a központi emlékmű felállítását. Tervünkről azonban nem mondtunk le. Erre köteleznek minket azok az ezrek, akiknek nevében a Gyomaendrődről származó, fogságának itteni éveit megéneklő ***Tímár Máté*** (1922–1999) hadifogoly – aki a Margitszigeten esett fogságba és fogolyvonata az Urálig meg sem állt – *Baskírföldön* című versében ekképpen szólt:

„Baskírföldön, negyvenfokos
farkasfogú télben,
összetépett imakönyvlap
száll orkánló szélben,
olvasni sem lehetne tán,
azt, mi rá van írva,
de mintha a vihar nyelvén
a Kisjézus sírna...

Nézem, nézem, az enyém volt,
Édesanyám adta,
s barakkzabrán a GPU-s
zsákmányául marta,
elkobozta, és véle még
néhány sánta versem,
s mint papír a szélviharban,
úgy zokog a lelkem...
Ural, 1946"[167]

[167] TÍMÁR Máté: *Lélekváltság,* 1996. http://hgyvk.hu/index.php/a-konyvtarunk/nevadok/timar-mate/timar-mate-versei/58-baskirfoldon

NEGYEDIK EMLÉKÚT
(2017)

„Ezer fogoly küldi imáját az égbe,
Hallgasd meg hát, Uram, kérésünket végre.
Könyörögve kérünk, segíts haza minket,
Bűneiben szenvedő fogoly népeidet.
Mi atyánk, Úr Isten, ki fenn vagy az égben,
Hallgasd meg hát sok-sok kérésünket végre...”

(Ismeretlen szerző, *Ezer fogoly...,* 1944)

A KAUKÁZUS LÁBÁNÁL CSECSENFÖLDÖN

A kaukázusi térség országait felkereső kutatócsoportunk első állomáshelyére, a *Csecsen Köztársaságba*, amely az *Oroszországi Föderáció* tagállama az ország déli határán, a *Kaukázus* északi részén, a Budapest–Moszkva (átszállás Vnukovón)–Groznij légi útvonalon repülőgépjárattal érkezett.

Groznijban a *Gorodok Hotelben* laktunk, és a város vezetősége által kijelölt ***Larszanov Hamzat*** helytörténész és újságíró volt a kalauzunk, akitől bőséges információt kaptunk *Csecsenföld*, másnéven *Icskéria* múltjáról és jelenéről.

Sokat mesélt őseiről, a bátor és harcias csecsen népről, akik a *Dagesztánban* élő népcsoportokkal vannak közelebbi rokonságban, azonban minket, magyarokat is egykori kaukázusi testvérnépként üdvözölt.

Mint elmondta, a csecsenek klasszikus értelemben vett néppé egészen az 1800-as évekig nem szerveződtek, hanem úgynevezett *aul-közösségekre* oszlottak, ami egyfajta nemzetségi jellegű tagolódás (települési egységekbe tömörültek). Patriarchális nemzetségeiket *tejpeknek* nevezték, szigorú származási rend alapján működtek (szigorúan szabályozott exogámia). A nemzetségi szervezet intézményei, mint a vérbosszú, a nemzetségi tanács, a nőrablás, a vendégbarátság stb. mind a mai napig fennmaradtak. Ezek a nemzetségek kö-

rülbelül 40-50 fős nagycsaládokból álltak, a család feje a nemzetségi tanács tagja és a vallási teendők ellátója volt.

A XVI. században az *Icskeri* hegyekből a síkvidékre vándoroltak. A XVIII. században felvették az iszlám vallás szunnita ágát, de továbbra is megmaradt ősi mitológiájuk, valamint rítusaik.

1845-ben az oroszok rátámadtak *Csecsenföldre*, de a nagy veszteségek miatt végül feladták a megszállásra vonatkozó terveiket. Bár az oroszok az offenzívával felhagytak, ***Samilimám*** kényszerhelyzetbe került, és a harcok pénzelésére adót kezdett szedni, ami azt eredményezte, hogy a nép ellene fordult. 1859 után az oroszok telepeseket küldtek Csecsenföldre, és az ellenállást 1864-re sikerült megtörniük. Ezután az egész Kaukázussal együtt az Orosz birodalomhoz csatolták. Később Szovjet-Oroszország is igényt tartott *Csecsenföldre*.

A II. világháború alatt, amikor híre ment, hogy a németek a Kaukázus felé törnek, több helyen felkelések robbantak ki. Sztálin megtorlásképpen 1944-ben a csecsenek, ingusok java részét, körülbelül 400 000 embert *Kazahsztánba* és *Kirgíziába* deportáltatta. *„A mai napon, február 23-án hajnaltájt megkezdtük a csecsenek és ingusok kitelepítését. Az akció különösebb zavaró események nélkül, normálisan folyik. Csupán hat személy kísérelt meg ellenállni, aminek fegyveres úton véget vetettünk. Letartóztatásokra is sor került. Azok közül, akiket eleve ki akartunk vonni a forgalomból, 842 embert őrizetbe vettünk. Délelőtt 11 órára már 94 ezer 741 embert szállítottunk el lakóhelyéről"* – írta ***Lavrentyij Berija***, a szovjet titkosrendőrség vezetője 1944. február 23-án.[168] ***Larszanov Hamzat*** hátborzongató történeteket mesélt az NKVD megtorló akcióiról. Többek között ***Berija*** pribékjei a kitelepítésnek ellenszegülőket, a hegyekbe menekülő szö-

[168] *A sztálini terror elfelejtett epizódja*. Múlt-kor, 2014. február 26. 14:21. http://mult-kor.hu/20140226_a_sztalini_terror_elfeledett_epizodja

kevényeket a helyszínen agyonlőtték, a településeket lerombolták, házukat is rájuk gyújtották, sokan elevenen égtek el a lángok között.

A Kazahföldre kitelepített csecsenek egy része ***Sztálin*** halála, másik részük csak a Szovjetunió összeomlása után települt vissza. A csecsenek szerint 1944-ben genocídium zajlott a csecsen nép ellen, majd 2004-ben az Európai Parlament is úgy határozott, hogy a deportálás kimerítette a népirtás fogalmát.

A Szovjetunió felbomlásakor a csecsenek ***Dzsohar Dudajevet*** választották meg elnöküknek, aki kinyilvánította a Csecsen Köztársaság függetlenségét, bár ezt egyetlen állam sem ismerte el. 1993 áprilisában erőszakkal átvette a hatalmat, amire válaszként az oroszbarát csecsen fegyveresek támadásokat intéztek a kormányzat ellen (1994). Az orosz csapatok még ez évben, 1994. december 11-én ismét bevonultak Csecsenföldre.

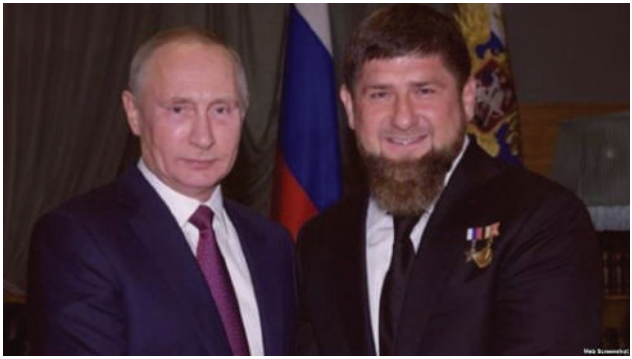

A felvételen Dzsohar Dudajev Aszlan Maszhadov és Samil Baszajev társaságában, kihirdeti a Csecsen Köztársaság függetlenségét
Forrás: Historicana.ru

A több mint 60 000 fős orosz seregnek közel fél évébe telt a főváros, *Groznij* elfoglalása (1995 márciusa). A csecsenek ezután gerilla-

harcokban igyekeztek megsemmisíteni az orosz csapatokat. Ebben a helyi maffia által „befektetett" olajpénzeknek is nagy szerepe volt.

1997. januárjában ***Aszlan Maszhadov*** személyében új elnöke lett *Csecsenföldnek*, azonban a háború megdöntötte hatalmát, és helyére az oroszok 2003-ban ***Ahmad Kadirovot*** tették. 2004 májusában terroristák megölték az elnököt. Ottjártunkkor az új elnök az oroszbarát ***Ramzan Kadirov***, a korábbi elnök fia lett. Azóta a jelenlegi elnök számos politikai ellenfelét ölték meg ismeretlen merénylők. Időközben Oroszország – **Putyin** orosz elnök vezetésével – megkezdte a porig rombolt *Groznij* újjáépítését.

Vladimir Putyin és Ramzan Kadirov
Forrás: Historicana.ru

A teljes népesség 1 394 833 fő. Etnikai csoportok: csecsenek, oroszok. Összterület: 17 647 km². Csecsenföldön (a 2010. évi népszámláláskor) 5 város és 359 falusi település található, mely utóbbiak közül 29 lakatlan.

A 2010. évi népszámlálás adatai szerint Csecsenföldön csupán 35% a városi lakosság aránya. A legnagyobb települések népessége meghaladja a 22 ezer főt, és összesen 87 falué éri el a háromezret, melyek együttesen a köztársaság lakosainak 50%-a számára nyújta-

nak otthont. Más orosz régiókhoz képest a városok és az aprófalvak súlya kisebb, a nagy- és óriásfalvaké viszont sokkal nagyobb Csecsenföld településhálózatában.

Az egész köztársaságot visszafogott iszlám szellem lengi be. A nők fején kendő, bokáig érő szoknyát hordanak. Most is eszembe jut kísérőnk figyelmeztetése: a csecsen nőkkel kezet fogni, kézcsókkal illetni őket szigorúan tilos.

A férfiak nyáridőben is hosszú ujjú ingben járnak. A szállodai szobában nyíl jelzi, merre van Mekka. Külön korcsolyapályát tartanak fenn a nőknek és a férfiaknak.

Hadifoglyok és internáltak táborai, temetői

A város külterületén lévő *Sztaropromiszlovszki* kerületben (az egykori, ma már nem működő konzervgyár területén) terepszemlét tartottunk. A grozniji polgármesteri hivatal által kirendelt ***Larszanov Hamzat*** helytörténész, újságíró kalauzolásával az egykori 1701, 1702 (r/b-rabocsij batalion, 'munkászászlóalj') civil munkatáborok lehetséges helyszínein, majd felkerestük az Andrejevszki-völgyet, ahol a hírhedt 237. sz. hadifogolytábor lágerrészlegei voltak.

Tudatosult bennünk, hogy az eltelt 70 év és az utóbbi két, egymást követő csecsen-orosz háború után gyökeresen megváltozott a táj. A majdnem földig lerombolt *Groznij* városa is csak az utóbbi öt évben épült újjá.

A lágertemetőkkel együtt a csecsen polgári temetők is megsemmisültek 1945–1950 között. Az utóbbit a csecsenek erőszakos kitelepítése következtében vandál módon ledózerolták.

Ugyanerre a sorsra jutottak a későbbiekben a magyar, német hadifoglyok lágerei és temetkezési helyei is. Csupán az *Andrejevszki-völgyben* lévő városhoz csatolt, azonos nevű településen maradtak

meg az egykori téglából épült barakkok, a lágerközponthoz és részlegeihez tartozó gazdasági és adminisztrációs épületek (jelentős részét átépítették, lakóházakká átalakították), amelyeket a helyi lakosok emlékezete szerint magyar és német hadifoglyok, Magyarország térségeiből ide internált sváb-magyar férfiak és nők építettek fel. A mindkét lágerhelyhez közeli, de teljesen felszámolt temetők helyén megemlékeztünk arról a 136 magyar hadifogolyról és internáltról, akik csecsen földben nyugszanak.

*A **Csecsenföldön** diszlokált NKVD/MVD, GUPVI hadifogolytáborok, lágerrészlegek temetőinek jegyzéke, ahová hadifoglyokat és internált civileket temettek*

№	Település (temető)	A láger működési ideje (mikortól meddig folytak temetések)	Tábor és táborrészleg, hadifogolytemető	Eltemetett hadifoglyok, internáltak
1	Groznij, Andrejevszki-völgy, likvidált temető	1945–1946	237/1. sz. hadifogoly táborrészleg. Groznij, Andrejevszki-völgy (237. sz. tábor, 1. részleg 1. sz. temető	84
2	Groznij, Andrejevszki-völgy, likvidált temető	1946–1947	237/1. sz. hadifogoly táborrészleg. Groznij, Andrejevszki-völgy (237. sz. tábor, 1. részleg 2. sz. temető	49
3	Groznij, Andrejevszki-völgy, likvidált temető	1947–1948	237/1. sz. hadifogoly táborrészleg. Groznij, Andrejevszki-völgy (237. sz. tábor, 1. részleg 3 sz. temető)	15
4	Gora, Gorai körzet likvidált temető	1945.06.–1949.03.	237/2.sz. hadifogoly táborrészleg. Gora, gorai körzet: 237. sz. tábor 2. részleg 1. sz. temetőrészleg	15

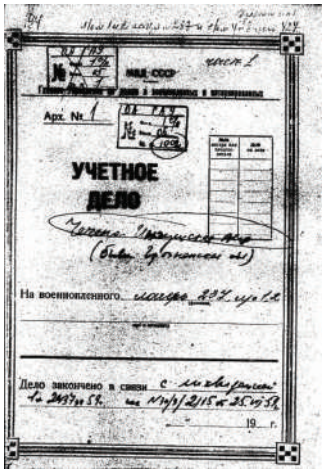
	Groznij, Andrejevszki-völgy, likvidált temető	1945–1949	237/1. sz. hadifogly táborrészleg. – Groznij, Andrejevszki-völgy (237. sz. tábor, 1. részleg)	30
5	Groznij, Andrejevszki-völgy, likvidált temető	1945–1946	424/4., 8. sz. hadifogoly táborrészlegek. A Sztavropoli tartomány Pjatyigorszki 424. sz. lágerhez tartozó grozniji 4., 8. sz. táborrészleghez tartozó temető	45
6	Groznij, Sztaropromiszlovszki kerület, likvidált temető	1945.06.–1949.03	1702. sz. R/b (munkazászlóalj), civil internáltak tábora. Groznij, Sztaropromiszlovszki tábor száma: 1702 sz. r/b, temetője	70
7	Groznij, Sztaro-promiszlovszki kerület, likvidált temető	1945–1946	1701. sz. R/b (munkászászlóalj), civil internáltak tábora. Groznij, Sztaropromiszlovszki főtábor száma: a 1701. sz. r/b temetője	50
			Összesen:	**358**

A táblázat adatait ***E. Piljájev***, a Vojennij Memorial Társaság vezérigazgatója a pécsi Német Körnek címzett leveléből vettük át. Tudomásunkra hozta, hogy az eltemetett személyek listájával, a temetők helyrajzával is rendelkeznek. A temetők feltárásával eddig nem foglalkoztak. A vezérigazgató felajánlotta közreműködését a Groznijba tervezett emléktábla felállítása ügyében: elküldte a táblára vésendő orosz nyelvű szöveget is, amely így hangzik: *„A második világháború áldozatainak és az internált magyar állampolgárok emlékére, akik 1945–1947-ben haltak meg."* Az emléktáblaállítási-terv ügyében ***R. A. Kadirovnak***, a Csecsen Köztársaság államfőjének is megküldte levelét. Ebben többek között említést tesz arról, hogy *Groznij* területén az NKVD GUPVI által felügyelt munkatáborokhoz tartozó öt temetőből kettőben hadifoglyok és háromban internáltak nyugszanak.

A 237. sz. tábor 1. és 2. sz. részlegének temetője

A 237. sz. tábor 1. és 2. sz. részlegének temetője a *Groznijtól* délnyugatra lévő *Andrejevszki-völgyben* található, ahol 194 hadifogoly nyugszik. Nemzetiségi megoszlásuk: 1 internált, 5 osztrák hadifogoly, 135 magyar, ebből egy internált, 50 német hadifogoly, 1 román, 1 szerb, 1 szlovák hadifogoly.

Birtokunkba került az 1. sz. irat a Csecsen-Ingus Autonóm Köztársaság, más néven a Grozniji területi Andrejevszki-völgyben diszlokált 237. sz. katonai láger 1. és 2. sz. részlege temetőjéről szóló 1002. sz. dosszié borítójának (ucsotnoje gyelo) a másolata. Lezárva 1952. augusztus 25-én.

Az andrejevszki-völgyi 237. sz. katonai láger 1. és 2. sz. részleg temetőjének 1002. sz. dossziéjának borítója

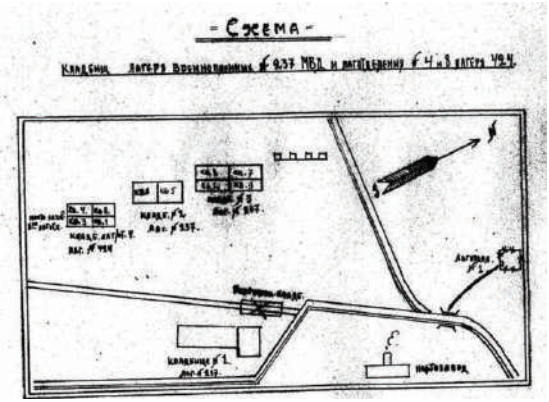
A 2. számú irat a Groznij városi népképviselői tanács végrehajtó bizottságának 10. sz. 1947. december 12-én kelt határozata, melynek értelmében a temetkezéshez további 2100 m² földterület jelölnek ki a város délnyugati részén (az Andrejevszki-völgyben), a *Dzaudzsika*

felé vezető régi főút mentén lévő 237. sz. láger részére. Egyben arra kötelezik a láger vezetőségét, hogy a *Dzaudzsika* felé vezető régi főút jobb oldalán elterülő régi temetőt telepítsék át az újonnan kijelölt földterületre. Aláírók: ***V.Misin*** vb-elnök, ***A. Jegorov*** vb-titkár, ***Kozorjev*** a protokollrészleg vezetője.

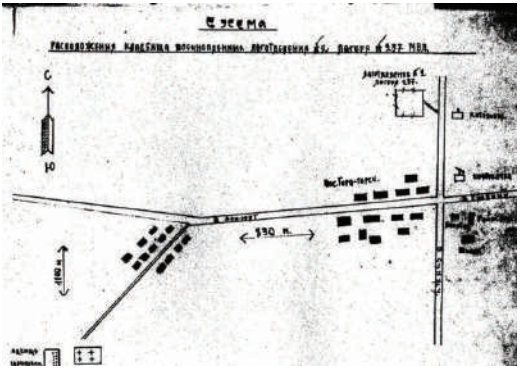
A 3. sz. irat egy 1949. május 25-én Groznijban keltezett *Jegyzőkönyv* az *Andrejevszki-völgyi* 237. sz. láger 8. részleghez tartozó temetőben tartott szemle során tapasztalt állapotokról. Megállapították, hogy a lágerrészlegnek 3 temetője van, az 1. sz. részleg Groznij *Sztálin* kerületében van, a 2. és a 3. sz. részleg az *Andrejevszki-völgyben* lévő munkástelepüléstől másfél kilométerre az északi körzet halmain terül el. Innen 300 méterre húzódik az akkor épült *Groznij–Dzaudzsika* út. A 85 sírt magába foglaló 1. sz. temetőrészlegen 1945 tavaszán kezdték el és 1946 őszén fejezték be a temetkezéseket. A 2. sz. részleget 1946. március 22. és 1947. augusztus 31. között tartották fenn, ahol 49 hadifoglyot földeltek el. Szomszédságában van a 3. sz. részleg, ide 15 főt temettek. A szemle résztvevői a halasztthatatlan tennivalók közé sorolták a sírokról hiányzó ismertetőjelek felállítást, és a temetőrészlegek szögesdróttal való körbekerítését. A jegyzőkönyv aláírói: ***Fedulov*** főhadnagy, az UMVD Groznij területi belügyi szervek megbízottja, ***Mezencev*** őrmester, a 8. sz. lágerrészleg nyilvántartási fő inspektora. Megjegyzendő, hogy az említett 3 temető körzetében nyitották meg a 424. sz. tábor 4. és 8. sz. lágerrészlegének a temetőjét is.

A 4. sz. irat a fentebb megnevezett temetők leírásával foglalkozik, amelynek a szerzője ***Fedulov*** főhadnagy, az UMVD Groznij területi belügyi szervek megbízottja. Többek között kitér a Groznijtól 70 km-re található *Gora* körzetében felállított 237. sz. fő tábor 2. sz. részlegéhez tartozó, a *Gora-Gorai Kalausz* útvonal melletti temető ismertetésére, amelyet a mellékelt temetőrajz szerint 1945. június 30-án nyitották meg és 1946. március 1-jén zárták le. Ennek parcel-

lájában 15 hadifogoly nyugszik, és szomszédos az itteni orosz polgári temetővel, ettől 2 km-re található a legközelebbi munkástelepülés. Az iratokhoz csatoltak 2 temetővázlatot és 4 sémát a négyszögek szerint számozott bontásáról, amelyen nyomon követhető 164 hadifogoly nyughelye, az elemzett ügyiratokból 30 halott nyilvántartása hiányzik, mivel a 237. sz. tábor 1. és 2. sz. részlegének veszteséglistáján 194 hadifogoly elhalálozását tüntették fel.

A 237. sz. hadifogolytábor és a 424. sz. láger 4. és 8. sz. részlege temetőjének sémája

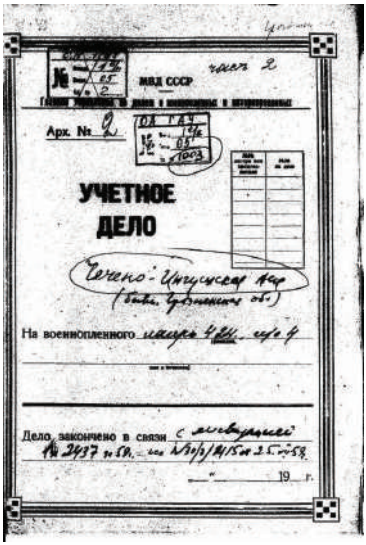

A 237. sz. hadifogolytábor 2. sz. részleg temetőjének sémája

A 424. sz. tábor grozniji 4. sz. részlegének sírkertje

A Sztavropoli tartomány Pjatyigorszki 424. sz. tábor grozniji 4. sz. részlegének sírkertje a 327. sz. láger temetője mellett terül el az *Andrejev* völgyben, ahol 45 főt hantoltak el: 1 osztrák, 38 német hadifogoly, 2 német, 3 lengyel internált és 1 román hadifogoly alussza itt álmát.

Az első irat a Csecsen-Ingus Autonóm Köztársaság, másnéven a Grozniji területen diszlokált 424. sz. láger 4. sz. részlegének temetőjével kapcsolatos 1003. sz. ügyirat borítója (ucsotnoje gyelo). Lezárva 1952. július 25-én.

МВД СССР

Арх. № 2

УЧЕТНОЕ ДЕЛО

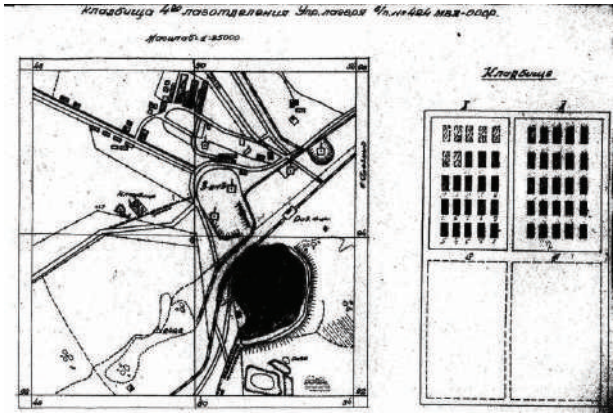
На военнопленного

Дело закончено в связи

19 г.

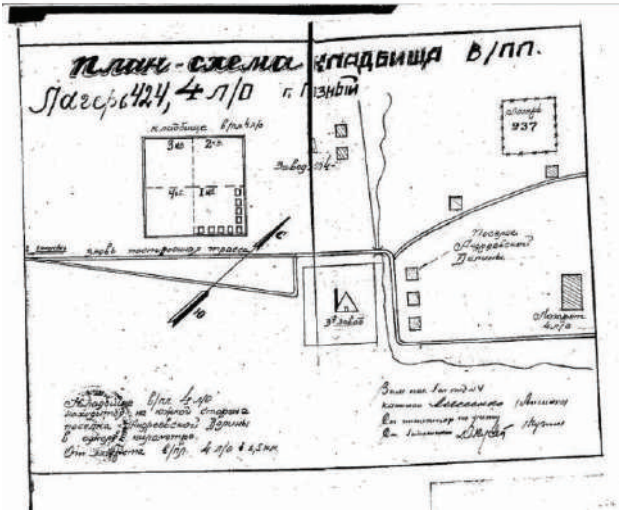
A 424. sz. láger 4 sz. részleg temetőjével kapcsolatos 1003 sz. ügyirat borítója

A 2. sz. irat a Grozniji Városi Népképviselői Tanács Végrehajtó Bizottsága 21. sz., 1946. május 6-án kiadott határozata értelmében a temetkezéshez további 2100 m² földterületet jelölt ki a város dél-

A 424. sz. hadifogolytábor 4. sz. részleg temetőjének sémája

nyugati részén (az Andrejevszki völgyben), a Dzaudzsika felé vezető régi főút mentén lévő 424. sz. láger 4. sz. részlege részére. Korábban

A 424. sz. hadifogolytábor 4. sz. részleg temetőjének sémája Groznij területén (a 237. sz. láger szomszédságában)

itt nyitották meg a 237. sz. tábor 1., 2. és 3. sz. temetőjét is. Aláírók: ***V.Misin*** vb-elnök, ***A. Jegorov*** vb-titkár, ***Kozorjev*** a protokoll részleg vezetője

A 3. sz. irat: Groznijban 1949. május 25-én keltezett *Jegyzőkönyv* az *Andrejevszki* völgyben létesített temetőben megtartott szemle során tapasztalt állapotokról. Megállapították, hogy mivel a 424. sz. tábor 8. sz. lágerrészlege nem rendelkezett saját temetővel, az elhunyt hadifoglyokat 1949 januárja és áprilisa folyamán ide temették.

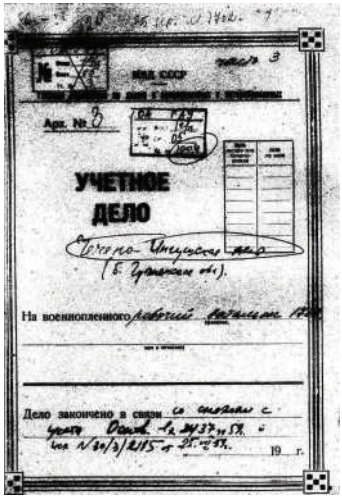
Egy másik, 1949. december 30-án keltezett okiratban megnevezik, hogy 424. sz. tábor 4. sz. lágerrészlegének temetőjében összesen 50 sírt tartanak nyilván. A parcella körbe van kerítve, minden halmon van ismertetőjel, amelyre felírták az elhunyt hadifoglyok legfontosabb adatait.

Az 1702. sz. és az 1701. sz. r/b (munkazászlóalj) temetőjének leírása

Az 1702. sz. munkászászlóalj temetőjét Groznij Sztaropromislovi kerületében hozták létre. Ennek négyszögében 120 (122?) internált sírja van, ahol egy magyar és 119 német nemzetiségű magyar állampolgárt földeltek el. A Vojennij Memorial Társaság az 1702. sz. munkászászlóalj archívumából 5 levéltári iratot küldött meg, ezek alapján rekonstruálható a rabtemetőben fellelhető sírok elhelyezkedése, száma.

Az első irat a Csecsen-Ingus Autonóm Köztársaság, másnéven a Grozniji területen diszlokált 1702. sz. munkászászlóalj temetőjével kapcsolatos ügyirat borítója (ucsotnoje gyelo). Lezárva 1952. július 25-én.

A 2. sz. irat a *Sztaropramislovi* kerület népképviselői tanács végrehajtó bizottságának (vb.) 572. sz., 1947. október 7-én kiadott igazolása a temetkezéshez további terület kijelöléséről a német internál-

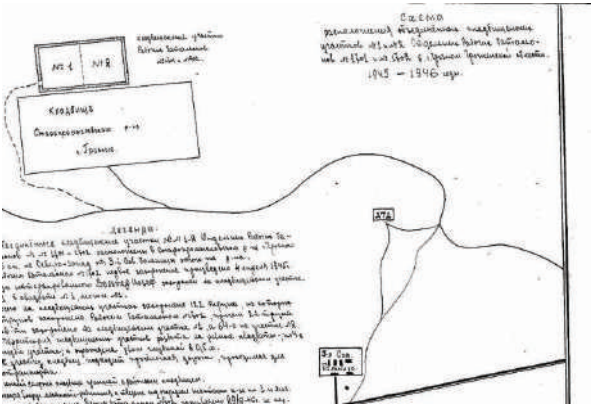

УЧЕТНОЕ
ДЕЛО

Az 1702. sz. munkászászlóalj temetőjével kapcsolatos 1004. sz. ügyirat borítója

tak 1702. sz. munkatábora részére. Aláírók: ***Kornyijenko*** vb-elnök, ***Vojtova*** vb-titkár, ***Szencsikov,*** a földhivatal vezetője.

A 3. sz. irat a Groznijban 1949. október 2-án összeállított *Jegyzőkönyv* az 1945 márciusában a *Sztaropromislovi* kerületben a helyi végrehajtó bizottság engedélyével az 1702. sz. munkatábor által nyitott temetőben tapasztalt állapotokat rögzíti. A szemle résztvevői ***Fedulov*** főhadnagy, az UMVD Groznij területi belügyi szervek megbízottja, ***Ivanov*** főhadnagy, az 1702. sz. munkatábor parancsnoka, ***Belouszov,*** a helyi kőolajipari tröszt képviselője. A szemle során megállapították, hogy az internáltak bekerítetlen temetője a városi kórháztól észak-nyugat felé másfél kilométerre terül el a Sztaropromislovi kerület polgári temetője mellett, amelytől egy árok választja el. A sírhelyek még jól kivehetők, azonban csak 15 halmon volt fából készült, feliratozott ismertetőjel. Összesen 98 sírhelyet számoltak meg, amelyek az 1702. sz. munkatáborhoz tartoznak, a többi sírban a korábban itt működött 1701. sz. munkatábor halottjai nyugszanak. Az elhalálozott in-

ternáltak adatait (családi-, kereszt- és apai neve, születési éve és helye, halálának időpontja, oka, a temetés időpontja, a négyszög, a sír száma) tartalmazó temetőkönyvet rendben találták, amelynek mellékletét képezi az elhunyt nyilvántartási kartonja, a temetőrajz, a négyszögek, sírok sorszámozott vázlata. A sírok számát összevetették a temetőkönyvben leírt adatokkal. Két mulasztás pótlásáról rendelkeznek: pótolni kell a hiányzó sírokon az ismertetőjeleket, és körbe kell keríteni a temetőt szögesdróttal. A megvalósítás határideje: 1949. július 15.

Az 1701. és az 1702. sz. munkászászlóalj 1945–1946 közti temetőjének sémája Groznijhoz tartozó Starij Promszlavi kerületben

A 4. sz. irat a *Starij Promiszlavi* kerületben 1945-1946-ban az 1701. és 1702. sz. munkatáborokhoz tartozott összevont két temető (1. és 2. sz.) vázlata, helyrajza, amely a városi polgári temető mellett terül el. A sémához fűzött adatokból tudjuk, hogy az első halottat 1945. április 4-én helyezték nyugalomra, akinek a neve ***Valter József*** internált. Az utolsó temetés 1946. szeptember 29-én történt. A temetőtérkép szerint az 1702. sz. munkatábornak 70 (72?), az 1701. sz. tábornak 50 halottja van. Az 1. sz. részlegen 22., a 2. sz. részlegen 98 fő van eltemetve 50 cm mélységben.

Az ***E. Piljájev***, a Vojennij Memorial Társaság vezérigazgatója által küldött levéltári okmányok szerint Csecsenföldön, illetve Groznijban és környékén 1945-1949 között összesen 2 hadifogolytábor 4 lágerrészlege és 2 r/b, internáltak munkazászlóalja végzett jóvátételi munkát. Az említett lágerrészlegek 7 temetőt nyitottak, ahol 358, főleg magyar hadifoglyot, internáltat, köztük nőket is temettek el. A későbbiekben ezeket a temetőket, a lágerrészlegeket likvidálták, amelyeknek – a helyi lakosság segítő irányításával – csak a nyomait tudtuk felfedezni. Az elhunytak névsorával, amelyet nem kaptuk meg, a Vojennij Memorial Társaság rendelkezik.

Az 1701., 1702. sz. munkazászlóalj hétköznapjainak megidézése

A Kárpát-medence-szerte ismertté vált archívfelvétel.
Csecsenföld, Groznij, Starij Promislav városrész
1701. sz. munkászászlóaljban dolgozó Pécs környéki német lányok, asszonyok.
A felvétel 1946. április 8-án készült (W. Müller Judit gyűjtéséből)

Ezt az eddig is sokat publikált archív felvételt és a témához kapcsolódó dokumentumokat ***Walterné Müller Judit,*** a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum) igazgatóhelyettese elhozta magával és a feltételezett magyar rabok sírhelyén elhangzott emlékbeszédét más hasonló iratokkal is illusztrálta. Többek között elmondta, hogy ez a téma a pécsi múzeumban is 40 évig tabu volt és szinte az utolsó pillanatban kezdeményezték a feltárást és egy kiállítás keretében mutatták be a túlélők közreműködésével összegyűjtött dokumentumokat.

Ebből a gyűjtésből emelte ki a fentebb látható, *Groznijban* készült csoportképet és fűzte hozzá az alábbi történetet: *„hogy hány ártatlan fiatal lányt, családanyát, fiút, férfit hurcoltak el Magyarországról több éves «jóvátételi munkára», pontosan ma sem tudni, de mintegy hatvanezer sorsról beszélhetünk. Mintegy felük jeltelen sírban nyugszik az akkori Szovjetunió munkatáborai közelében. Az át- és kitelepítések, a vagyonelkobzások még további százezreket érintettek. «Bűnük» az volt, hogy ahhoz a német nemzetiséghez tartoztak, amelynek nevében oly sok bűnt elkövettek a II. világháborúban. De azok mások voltak, nem ők, akiket kollektíven tettek felelőssé mások tetteiért."*

Kitért arra is, hogy a megsárgult felvétel olyan élettörténeti anyag, egyben bizonyíték is, amely igazolja, hogy a Pécs környéki német nők itt, a *csecsenföldi Groznijban*, az *Andrejevszki völgyben* robotoltak.

A felvételen baloldalt ***Arnold Mária***, ***Maris*** néni[169] ül, mellette nővére, ***Rézi*** néni,[170] akinek négyéves kislányát, Annát kellett otthon hagynia. Őt ez idő alatt apai nagyszülei nevelték. Az ***Arnold*** nővérek *Groznijba*n együtt voltak másfél évig, aztán az „erősebb" ***Maris***

[169] ***Arnold Mária, Maris*** néni született Mecseknádasdon (régebben Püspöknádasdon) 1925. november 22-én. Később Schraub Györgyné.

[170] ***Arnold Teréz, Rézi*** néni született Mecseknádasdon (régebben Püspöknádasdon) 1919. december 12-én. Férje után: Schramm Jánosné.

nénit mintegy 40 falubeli társával együtt tovább vitték az *Urál* környékére, *Baskíriába*. A testvérek egymásról semmit sem tudtak ettől fogva, de a sors úgy hozta, hogy három nap különbséggel, 1948 júliusában mindketten hazatértek. A képen látható lányok, asszonyok közül – a 2013. április 11-i állapot szerint – már csak ők ketten élnek.[171]

Matkovits-Kretz Eleonóra édesanyja az ***Arnold*** nővérekkel együtt dolgozott a grozniji üveggyárban, amely akkor a térség legnagyobb zöldségkonzervgyárához tartozott. A túlélőktől azt is tudjuk, hogy a hibás üvegeket néha megkapták és eladhatták a piacon.

A képen látható lányok, asszonyok a grozniji üveggyárban dolgoztak (W. Müller Judit gyűjtéséből).

[171] ***Walterné Müller Judit*** közlése szerint az összegyűjtött élettörténetek hanganyaga és a kamara-kiállítás fotóanyaga a Baranya Megyei Múzeumok Janus Pannonius Múzeumában rendelkezésre állnak: *Több, mint élettörténetek. Sorsok.* A magyarországi németség kollektív büntetése a II. világháború után baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében. Felelős szerkesztő Walterné Müller Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009; A továbbiakban: *Több, mint élettörténetek. Sorsok.* Lásd még: Bognár Zalán-W. Müller Judit: *A 0060-as parancs.* A német származás indokával Magyarországról elhurcoltak története. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2017.

Arnold Teréz adatközlőtől került lejegyzésre az alábbi szomorú történet is, amely 1948 májusában esett meg. Az elhurcolt nők és férfiak között néha barátság és szerelem is szövődött. Volt például egy eset, mikor az egyik lánytársuk gyermeket várt a szintén elhurcolt tolmácsuktól. Ő mondta neki, hogy várjon rá otthon, ha ő is hazajön, feleségül veszi. Közben megszületett a kislányuk, de az asszony nem várt tovább, máshoz ment. A férfi viszont brutális módon meggyilkolta a szerencsétlen asszonyt, elvágta a torkát, és az akkor egy-két éves kislányt mellé fektette. A kislány sírására végül is a szomszédok jöttek át, de addigra szegény asszony már elvérzett.

A kislányt az édesanyja testvére, a „nénije" nevelte fel, ő látható a kép jobb szélén. A kislány később tanár lett, két fia van.

Az embertelen mobilizálási akció folytán ***Arnold Máriát***[172] Mecseknádasról Pécsváradra vitték, majd onnan gyalog ment Pécsre, a *Lakits* laktanyába. 14 napi várakozás után sorstársaival együtt bevagonírozták. Pécstől majd egy hónapig tartott az út Groznijig. Mint elmondta: *„már a vagonokban sokan meghaltak. Köztük volt a későbbi vőm édesapja is, akiről mondják, hogy hastífuszban halt meg az odaúton. A vőm ekkor még csak kétéves volt.*

Este érkeztünk meg, gyertyával világítottak az oroszok. Minket egy dombtetőn lévő nagy házban szállásoltak el, borzalmas volt a hideg. Ablak, ajtó, WC nem is volt az épületben, azokat később tették be. Csak a négy fal. Megint megszámoltak bennünket az oroszok, negyven fő egy szobába. Lent a férfiak, fent az emeleten a nők voltak elhelyezve. Később már állítottak egy kályhát is, akkor tudtunk kicsit fűteni. Reggel hatkor kellett mennünk a napi élelmünkért, egy kis darab, mintegy 60 dkg fekete kenyeret és egy-egy liter levest kaptunk reggel és este, néha kis káposztát. Ezt kellett egész napra beosztanunk. Én sokszor már, ahogy mentem fel a lépcsőn, megettem a napi kenyéráda-

[172] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*, 160-163.old.

gomat. Oly gyenge voltam, hogy néha alig bírtam felmenni. Muszáj volt menni kéregetni a közeli faluba, különben nem bírtam volna ki. Adtak volna nekünk azok az emberek, de maguknak sem volt semmijük, néha mégis kaptunk kis krumplit, kenyeret tőlük.

Jó egy év múlva, 1946-ban a kicsit erősebbeket, így engemet is, továbbvittek vonattal az Urálba...”[173]

A testvérpárt elszakítottak egymástól. ***Arnold Teréz*** húgát Baskíriába vitték. Ő itt maradt a baranyaiak egy részével Groznijban, s szintén megtapasztalta, hogy a helyiek is nagyon szegények voltak. A víz is olajos volt ezen a vidéken, télen a havat olvasztották fel, azt itták. Sokszor járványos betegségekben szenvedtek. Visszaemlékezése szerint *„vasárnaponként nem kellett mennünk dolgozni. Akkor az volt a «munkánk», hogy egymás tetveit leszedjük, merthogy tisztálkodni nem nagyon tudtunk. Megvarrtuk a ruháinkat, beszélgettünk és imádkoztunk.”*[174]

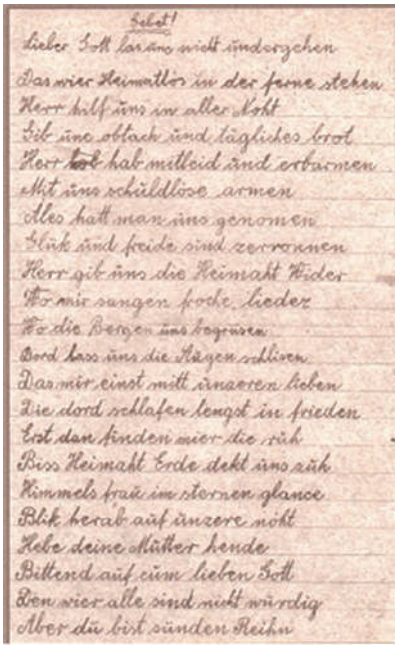
Más túlélők is közölték, hogy a munkatáborokban egyetlen vigaszuk a hazagondolás mellett a közös könyörgés volt az Úrhoz:

„Édes Istenem, ne hagyd, hogy elvesszünk,
Hogy hazátlanok legyünk az idegenben,
Uram, segíts minket a szükségben,
Adj nekünk hajlékot és mindennapi kenyeret,
Uram, szánj meg minket, és irgalmazz
Nekünk, bűntelen szegényeknek.
Mindent elvettek tőlünk,
Boldogságunk és örömünk elszállt.
Uram, add vissza nekünk hazánkat...”[175]

Az imádságot az asszonyok együtt, mondatról mondatra rakták össze a táborban, aztán németül naponta elmondták a szöveget.

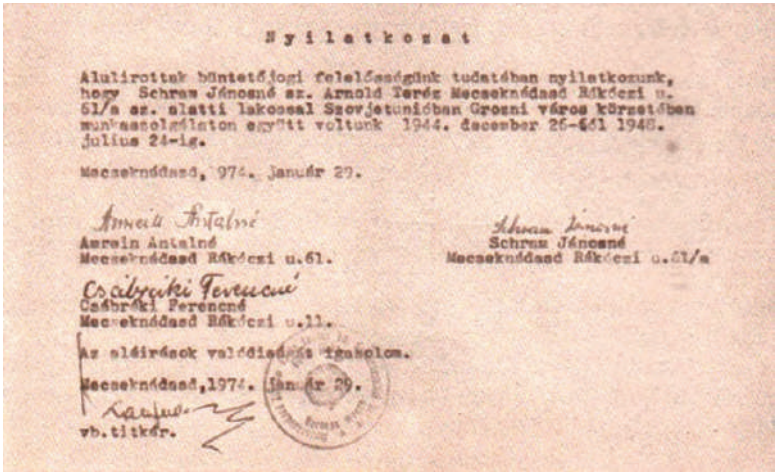
[173] *A testvérpár*. In: *Több mint élettörténetek. Sorsok*. 15. old.
[174] Uo. 15. old.
[175] *Rózi néni*. In: Több mint élettörténetek. Sorsok. 24. old.

Gebet!
Lieber Gott lass uns nicht ünderzehen
Das wier Heimatlos in der ferne stehen
Herr hilf üns in aller Noht
Gib üns obdach ünd tägliches brod
Herr hab mitleid ünd erbarmen
Mit üns schüldlose armen
Alles hatt man üns genomen
Glük ünd freide sind zerronnen
Herr gib üns die Heimaht Wider
Wo wir sangen frohe lieder
Wo die Bergen üns begrüsen
Dord lass üns die Rosen blühen
Das wir einst mitt ünseren lieben
Die dord schlafen lengst in frieden
Erst dan finden wier die rüh
Biss Heimaht Erde dekt üns züh
Himmels frau im sternen glance
Blik herab auf ünzere nöht
Hebe deine Mütter hende
Bittend auf zum lieben Gott
Den wier alle sind nicht würdig
Aber du bist sünden Reih-

Egy irkában megőrzött Ima szövege német nyelven
(W. Müller Judit gyűjtéséből)

A nők itt is jobban vigyáztak egymásra, fegyelmezettebbek voltak, mint a férfiak, akik közül többen különböző szenvedélyeknek éltek, emiatt legyengültek, hamarosan elhunytak. ***Arnold Teréz*** visszaemlékezése[176] szerint Groznijban „*Sok férfi eladta a kenyerét, és annak az árán nemcsak cigarettát vettek, hanem «olajlepényt» (napraforgóból sajtolás után maradt massza) is. Teljesen megbódultak tőle, sokan meg is haltak így. Akkor minden nap jött egy teherautó, és elvitte a halottakat. Télen a nagy fagyban nem is tudtak sírt ásni, csak úgy elkaparták őket.*

[176] *A testvérpár.* In: *Több mint élettörténetek. Sorsok.* 15-16. old.

Nyilatkozat

Alulirottak büntetőjogi felelősségünk tudatában nyilatkozunk, hogy Schras Jánosné sz. Arnold Teréz Mecseknádasd Rákóczi u. 61/a sz. alatti lakossal Szovjetunióban Grozni város körzetében munkaszolgálaton együtt voltunk 1944. december 26-tól 1948. július 24-ig.

Mecseknádasd, 1974. január 29.

Arnold Antalné
Arnold Antalné
Mecseknádasd Rákóczi u.61.

Schras Jánosné
Schras Jánosné
Mecseknádasd Rákóczi u.61/a

Csábráki Ferencné
Csábráki Ferencné
Mecseknádasd Rákóczi u.11.

Az aláirások valódiságát igazolom.

Mecseknádasd, 1974. január 29.

vb.titkár.

Nyilatkozat arról, hogy Schras Jánosné Arnold Teréz Groznijban „munkaszolgálaton" volt
(W. Müller Judit gyűjtéséből)

Mikor az andrejevszki lágerben voltunk, az egyik társunknak született egy kislánya egy ottani magyar férfitől. Egyszer csak jött egy ottani orosz házaspár, mondták, hogy hallották, született itt egy kislány, és ők elvinnék őt. Mondták, hogy akár minden nap jöhet az anya megnézni, hogy mi van a gyerekkel, megadták a címet is. De hát a táborból nem volt szabad senkinek csak úgy kimenni. Néhány hónap múlva ők hozták el a kisgyereket, olyan volt, mint egy grófkisasszony. Babakocsiban, szép ruhában, jól táplálttan hozták. Ott nálunk nem kapott mást szegényke, csak teát..."

(...) Már sokszor gondoltam, miért van ez így, hogy én annyira szenvedtem, és mégis ilyen öreg lettem. Nem gondoltam, hogy ez így lesz. Én ott mindig sírtam és sírtam, és sírtam. Hát, ez van."

Arnold Teréz Schramm Jánosné fennmaradt, 1972. január 29-én keltezett egyik *Nyilatkozata* szerint 1944. december 26-tól 1948. július 24-ig *„Groznij város körzetében munkaszolgálaton együtt volt"*

Anrein Antalné és ***Csábráki Ferencné*** mecseknádasdi asszonyokkal. Az aláírások valódiságát Mecseknádasd vb-titkára igazolta.

Adatunk van arról is, hogy az egyik legfiatalabb mecseknádasdi elhurcolt a 17. életévét épphogy betöltő ***Pálfi Borbála,*** későbbi nevén ***Elblinger Istvánné***,[177] azaz ***Vávi néni***, akinek a szülőfalujából 104 nőt és mintegy 30 férfit vittek el.[178] A püspöklakiak között is volt egy 17 éves lány ***Ulrich Ádámné*** (1927) személyében.[179] Mindketten közel öt évet töltöttek Szibériában, ebből a nem kerek évet a Groznij környéki *Staropromislavban* létrehozott lágerben dolgozták le. A fentebbi lányokéhoz hasonló ***Pálfi Borbála*** története is: *„Az oroszok 18 éven felüli lányokat, nőket kértek «jóvátételi» munkához. Én épp három hete töltöttem be a 17. évemet, de mégis fent voltam a listán. A gyülekezőhelyen egy falusi elöljáró mondta, hogy ezt a Pálfi lányt otthon kéne hagyni, még nagyon fiatal. Akkor* a *jegyző azt válaszolta, hogy ahol ott van a négy Pálfi fiú, oda mehet a lány is. Pécsen a Lakits-laktanyában a felvételnél lévő ember is összecsapta a kezét, és azt mondta, hogy Jézus Máriám, megbolondultak, hogy lehet ilyen gyerekeket elküldeni? Egy éjszakát töltöttünk a bajai erdőben a hóban, jégben toporogva. Akkor odajött egy magas rangú orosz tiszt a tolmáccsal, ők előzőleg Nádasdon voltak elszállásolva. Nagyon jó emberek voltak. Kerestek engem és egy másik fiatal lányt, felajánlották nekünk, hogy adnak egy papírt, menjünk haza, mert innen mindenkit Oroszországba szállítanak. De mi nem mertünk elmenni, mert mindenhol fegyveres orosz katonák voltak, féltünk, hogy lelőnek minket, és azzal kész. Csak kapaszkodtunk egymásba, és nem mertünk elmenni. Így mi is Oroszországba* (Groznijba–szerk.) *kerültünk.*

Egy év után többünket tovább vittek Stari Promislavból a szibériai táborba. Eleinte ezt nem is hittük el, azt gondoltuk, most megint kü-

[177] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...”.* 168-171. old.
[178] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...”.* 168. old.
[179] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...”.* 168-171. old.

lön válogatják a betegeket és az egészségeseket. Az út felénél már rájöttünk, hogy tényleg Szibériába visznek minket…"[180]

Otterbein Józsefné[181] (1921, Berkesd), 21 éves lehetett, amikor 1944-ben, mint háromgyerekes hadiözvegy anyát – a férje a Don-kanyarban eltűnt – karácsony másnapján, a templomból hazaérkezve a helyi kisbíró és egy „ruszki" katona kíséretében a gyűjtőhelyre elvitték, majd a többiekkel gyalog mentek Pécsváradra, onnan Pécsre, a *Frigyes*-laktanyába. Tizenöt napi kényszerű várakozás után bevagonírozták. Az oldalvágányokon többször veszteglő tehervagon végül *Groznijban* állt meg. A vasútállomásról a transzportot gyalogosan átirányították *Sztaripramiszlov* kerületbe, ott egy domboldalon lévő lakatlan kaszárnyában helyezték el őket. Voltak ott védődiek, bozsokiak, szebényiek stb. Menet közben, mint elmondta *„egy asszony beesett egy gödörbe és ott is maradt, meghalt."* Deszkás emeletes ágyak voltak, *„mindenki foglalt magának helyet, és kaptunk káposztalevest. Nem kaptunk mást, mindennap káposzta volt."* A láger vegyes volt, a férfiakat külön barakkban helyezték el. Életveszélyes volt a vécé, aki nem vigyázott, az beleesett és ott maradt örökre, egy ember közülük belecsúszott, nem tudták megmenteni. Tisztálkodási lehetőség csak egy hónapban egyszer volt. Egy hatalmas termetű goromba nő őrizte a kaput, a barakkokat szögesdróttal vették körül. Negyven fokos télidőben pufajkaruhát, szőrcsizmát kaptak. Akit a lopáson az őrök rajtakaptak, azt a karcerbe zárták. A tavasz beálltáig többen örökre eltávoztak. Például Pécsváradról az anya két lányát ide kísérte, nem bírta a munkát, meghalt. Másfél évet voltak itt, miközben árkokat ástak víz-, olaj- és gázvezetéknek. Utána az Urálba kerültek.

Megerősítést nyert az is, hogy nem a nők, hanem a férfiak körében aratott legnagyobb mértékben a halál. Például a Donyec-me-

[180] *Vávi néni*. In: Több mint élettörténetek. Sorsok. 25. old.

[181] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban…"*. 65-74. old.

dencei szénbányákból hazatért ***Schauermann Menyhértné*** (1923, lakhely: Pécs, akkori lakhely: Hidas) a pécsi bevagonírozásnál látta utoljára édesapját, őket kiszállították Dnyepropetrovszkban, apját *„tovább vitték Groznijba. Ott halt meg mingyárt az első évben."*[182]

Perlaki Anna (1926, lakhely: Maráza) elmondása szerint még Pécsen kaptak olyan injekciót, hogy *„a menstruáció maradjon el. Nagyon sokan megzavarodtak... Én 18 éves voltam akkor, a nagynéni 21 és az édesapám 42. Ő az Urálba került ki és meg is halt. (...) Groznijig mentünk."*[183] Ő is a fentebb említett, dombon lévő kaszárnyaépületbe került. A helyi kolhozban dolgoztak, egy konyhakertben. Az ő esetében levelet írni nem lehetett, 1948-ban ért haza.

Schulz Ferdinándné Koch Mária[184] (1925, lakhely: Mecseknádasd, akkor Püspöknádasd) a grozniji olajtárolókat ért bombatámadás következtében lerombolt téglaépületek romeltakarításával három hónapon át foglalkozott, nyáron a fentebb említett kolhozban dolgozott, mindkét lába baleset következtében tört itt el, 11 hónapig volt a kórházban, majd rokkanttá nyilvánították és 1948. június 4-én hazajött.

Nagy szerencséje volt ***Hauszmann Péternének***[185] (1916, lakhely: Újpetre), aki 28 évesen került 10 Újpetrére való nővel Groznijba. Egy év leforgása alatt a kimerítő sáncásás és más fizikai munka ledöntötte a lábáról, a testüregei tele voltak vízzel, a rabkórházban úgy döntöttek, hogy további munkára alkalmatlan, 1945 karácsonyán haza is került, itthoni segítő környezetben az orvosai talpra állították. Haza indulása előtt az oroszok megtiltották neki, hogy eljárjon a szája arról, mi volt Groznijban. Csendben maradt, kitelepítés alá nem került.

---

182 *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*. 105. old.
183 *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*. 154. old.
184 *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*. 172-174. old.
185 *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*. 119-122. old.

Tolnai Bélánét[186] (lakhely: Szalatnak) félárvaként, betegeskedő anyja mellől ragadták el, a többiekkel együtt őt is Groznijba vitték, ahogy mondja, neki szerencséje volt, mert varrónőként került nyilvántartásba, a parancsnoka elvitte egy grozniji zsidó szabó varrodájába, aki védőszárnyai alá vette. Szakszerűen és ügyesen tudta kezelni a Singer varrógépet, ezen az orosz férfiaknak ingeket varrt, ebbe a műhelybe került egy kisvaszari asszony és egy hidasi férfiszabó. Szabadon mozogtak, jártak-keltek a városban, a helyi zsidó közösség barátságosan fogadta őket. Megjegyzése szerint még a négyig számolni alig tudó munkás oroszok is jó lelkűek voltak, az itt dolgozó svábságot tisztelték, mert szorgalmas, fegyelmezett nép volt. Zsidó főnöke mentette meg a malária és a vérhasbetegségtől, amit tavasszal a szúnyogok terjesztettek. Ő is megtapasztalta, hogy az emberek az első évben teljesen le voltak soványodva. Egyre többen maradtak a lágerben, dolgozni már nem bírtak, végelgyengülés fenyegette őket, gyilkos hasmenésük volt, sokan meghaltak. *„Mikor volt egy olyan 5-6-7-8 halott, akkor jött egy teherkocsi, és akkor fölrakták őket, mint egy darab fa, és kivitték a temetőbe. (...) nem volt semmi szertartás, nem is mentünk temetésre. Munkánk volt, dolgoztunk, ezeket meg napközben vitték el... Emlékszem, volt két vérmendi testvér. Mindjárt az első évben jóban voltunk egymással, és azt mondta egyszer az egyik: «Rella, képzeld, meghalt a Liszi», a testvére volt. Úgy sírtam. Aztán meglökött és megkérdezte, hogy miért sírok? Holnap ő kerül sorra. Itt nem számított egy emberélet."*

A gyakori elhalálozás mellett gyerekek is születtek. Az idekerült házaspárokon kívül fiatal nő és férfi rabtársai közül többen „összeálltak", együtt éltek, gyerekük is született. Például: *„két szalatnaki is kinn született. Az egyiknek nagyon sokáig nem is volt személyi igazolványa. Az egyik fiatal pár már itt udvarolt egymásnak, Oroszország-*

[186] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*. 178-196. old.

ban is együtt voltak, és kinn született meg a gyerekük. Haza is jöttek mind a hárman...”

Megemlékezés a Groznijhoz tartozó Andrejevszki-völgy ledózerolt lágertemetőjében

A lágerbéli körülményekről a levelek, a fiatal lányok, anyák, özvegyek elbeszélése alapján a GULÁG-GUPVI emlékévben számos könyv jelent meg. Említeném köztük ***Varsányi Gyuláné*** két alsómocsoládi túlélővel készített interjúját, amely *Hiányzó láncszemek*[187] (2016) címmel jelent meg. A pécsi Német Kör hagyományos emlékrendezvényén a szerzőtől egy dedikált példányt kaptam. Interjúalanyainak egyike a németajkú ***Marchauser Maris*** néni, a másik pedig ***Jerger Bözsi*** néni. Az ő elbeszéléseikből ismerhetjük meg az Alsómocsoládról elhurcolt 15 személy sorsát, közülük négy férfi (***Spohn Antal, Schmidt István, Bayerle János, Reiber József***) az internáltak GUPVI táboraiban halt meg.[188] Először őket is Groznij városába,

[187] Varsányi Gyuláné: *Hiányzó láncszemek...*, Nyomda: Dombóvári SZECSOH Kft., 2016. 81. old.

[188] A GULÁG-GUPVI Emlékbizottság támogatásával Alsómocsoládon, a templomkertben 2016. november 26-án történt meg az ünnepélyes emléktábla avatás. A rávésett névsorok emlékeztetnek a múlt tragikus eseményeire.

az internáltak 1701. sz. munkatáborába vitték: *„Egy nagy barakkban kaptak szállást. Ablak nem volt rajta, faágyak mindenütt és tele az egész hóval, befújta oda a szél. Ott osztották el őket «brigádokba», ugyanis többfajta brigád volt. Máris néni brigádja (...) olajcsövek számára ásta az árkot. Egy idő után egy tsz-be vitték őket paradicsomot palántázni és kapálni. (...) A felügyelők részéről az volt a jelszó, ha a normát nem végzik el, akkor nem lesz vacsora. Ha mégis volt, akkor 50 dkg félig megsült, fekete kenyeret kaptak, semmi mást. Néha volt buris leves, amiben 10 szem búza vagy köles volt. Reggel étel nélkül mentek dolgozni. A szokásos szöveg ismét elhangzott: «Étel csak akkor lesz, ha meglesz a norma!» Két évig dolgoztak Groznijban ilyen körülmények között, utána ez a brigád az Urálban lévő Ufába került."*[189] Bözsi néni is megerősíti, hogy Groznij környékén találkoztak magyar honvédek egy csoportjával, akik az utat építették. A foglyok között felismert egy mocsoládi fiatalembert, akit ***Beck Ferinek*** hívtak, társaival orosz fogságba került. Engedélyezték, hogy elbeszélgethessen vele, mivel azt lódította, hogy a bátyja. Más alkalommal dinnyét vittek a teherautón, elhaladva a magyar hadifoglyok mellett dinnyéket gurítottak le nekik.

Ugyancsak ebből a könyvből idézem ***Feuerstein Valéria*** szalatnaki lakos édesanyja, ***Vali*** néni, ***Feuerstein Jánosné*** 1989-ben papírra vetett visszaemlékezéseit. Ebből tudjuk, hogy amikor kikerült Groznijba, először lövészárkot ásattak velük, mert háborúra készült Oroszország. Majd, amikor látták, hogy ott nem lesz háború, akkor olajvezetékek számára ásatták az árkot. *„Nagyon nehéz napokat éltünk át, minden nap meghalt egy jó barátunk. Deszkából össze volt szögelve láda és abba tették a halottakat. Este mikor munkából jöttünk, a láda az udvar közepén állt. Az volt mindig a szemünk előtt. Mi is már annyira gyöngék voltunk, hogy azt mondogattuk egymásnak, holnap már én fekszek benne. Este jött mindig egy lovaskocsi és*

[189] Lásd: Varsányi Gyuláné: *Hiányzó láncszemek...,* 12-13. old.

elvitte. Az orosz felnőttekre nem lehetett panaszkodni, azok nem bántak csúnyán velünk. De voltak olyan tízévesek, akik azt kiabálták, hogy „Vajna kancsál, Hitler kaput!" és ököllel úgy az arcunkba vertek, csak úgy folyt a vér az orrunkból. És még nagyon-nagyon sokat lehetne írni. Ez volt Sztari Promiszlova. Körülbelül másfél évig voltunk ott. Aztán bevagonírozták és 3 hét körül értünk Urálba."[190]

A pécsváradi ***Kollár Sándorné Schmidt Erzsébet*** (1926) felidézi, hogy 1945. január 7-én indultak Pécsről és február 7-én értek ki Groznijba. Egy orosz őr jött mindig velük, amikor dolgozni mentek. Akár a többiek, Erzsébet is hasonló munkát végzett: kubikolt, útkarbantartással foglakozott, majd a kolhoz kertészetében, az olajkutaknál dolgozott. Mint mondja: *„Aki nem volt lázas, vagy nem volt törése, vagy valamilyen sebe, az nem maradhatott otthon, annak menni kellett dolgozni. Én nem voltam kényes, mindent meg tudtam enni, ha hideg volt, ha sós, de szegény* ***Link Annuska*** *(egyik pécsváradi társa), ő nem bírta, már akkor gyengélkedett, mikor kiértünk, és ő meghalt. Innen mentünk aztán az Urálba."*[191]

Makk Károlyné közlése szerint a mecseknádasdiak nagy része a Groznijhoz közeli *Staropromiszlav* nevű lágerbe került, a másik csoport tovább utazott *Andreszki Dolina* (másnéven *Andrejevszki-völgy*) nevű lágerbe, néhányan Groznijba, az ún. *Stadtlágerbe* kerültek. Az embertelen körülményeket, a kemény fizikai munkát, az éhezést nem sokan bírták elviselni. Főleg a férfiak pszichésen is nagyon hamar feladták. Többen napi kenyérporciójukat elcserélték egy maroknyi dohányért, ők voltak az elsők, akik örökre elaludtak. A halottakat föltették egy szekérre vagy autóra és elszállították

[190] Lásd: Varsányi Gyuláné: *Hiányzó láncszemek...,* 39-40. old.

[191] Részlet az interjúból, lejegyezte: Bayerné dr. Sipos Mónika. – *Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot" -ra való elhurcolásának történései*. Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. Pécsvárad, 2017. 26-27. old.

őket. Az otthoni hozzátartozók semmilyen hivatalos értesítést nem kaptak halálukról. *„1946 áprilisában jött egy bizottság és a legerősebbeket kiválogatták (...) hamarosan megtudták, hogy az Urálba kell menniük. (...) Mi pedig, akik Groznijban maradtunk, átkerültünk az andreszki lágerbe és dolgoztunk és éheztünk tovább, koldultunk és loptunk, ügyeskedtünk, hogy életben maradjunk. (...) Aztán 1948 júliusában végre eljött a nap. Mondták, hogy nem kell már dolgoznunk, mert hamarosan hazamehetünk. (...) 1948 júliusában az egész andreszki lágert felszámolták, vagyis minden nő hazajöhetett. Csak a 70 férfinak kellett még maradni, ebből 3 nádasdi volt. Sírtak a férfiak nagyon, hogy ők nem jöhettek haza. Ők még egy évig, 1949 novemberéig maradtak."*[192] Nádasdról – az utólag összeállított lista alapján – 138 személyt hurcoltak el a Szovjetunióba. 103 nőt és 35 férfit. Mecseknádasról 24-en (ebből 16 férfi) soha nem tértek haza,[193] valószínűleg mindnyájan Csecsenföldön nyugszanak:

Bareith Jozefa (-1946)
Bischof Antal (-1945)
Blum Borbála (-1945)
Bürger Ferenc (-1945)
Bürger Teréz (-1945)
Dittrich Anna (-1945)
Frank Antal (-1945)
Gasz Miklós (-1945)
Gradwohl Antal (-1945)
Hauck Károly (-1945)
Horak Erzsébet (-1945)
Knipl István (-1945)
Krasz Jánosné Gradwohl Anna (-1945)
Meder István (-1945)
Müller Ferenc (-1945)

[192] Makk Károlyné: *A nádasdi németek elhurcolása a Szovjetunióba. – Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot" -ra való elhurcolásának történései*. Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. Pécsvárad, 2017. 48-53. old.

[193] Mecseknádasd Önkormányzata a Gulág Emlékbizottság GUL-16-D pályázati programból 2.393.700 Ft összegű támogatást nyert a volt rendőrség helyén kialakításra kerülő emlékoszlop felállítására, és az emlékmű környezetének méltó kialakítására. In: https://www.mecseknadasd.hu/aktualis/malenkij-robot-emlekmu-26

Müller Károly (-1945)
Rack István (-1945)
Ruppert Roman (-1945)
Schillinger Mária /Schowets/ (-1945)
Schillinger Ottilia (-1945)
Schraub Antal (-1945)
Schraub József (-1945)
Schultz Ádám (-1945)
Weimert Károly (-1945)[194]

Márkus Beáta egyik tanulmányában a Püspöknádasról elhurcoltak adatközlései kapcsán szintén megerősíti, hogy *„1948 júliusában felszámolták a grozniji lágert, így az ott dolgozók a hónap végére hazatérhettek. Az Urálba vittek helyzete is javult, 1947-től fizetést kaptak. Innen az első betegszállítmány 1948-ban indult vissza és majdnem együtt érkezett meg a groznijiakkal."*[195]

Az andrejevszki-völgyi „magyar láger" helyén

Groznijtól 5 km-re lévő andrejevszki-völgyi (más néven: *Andreszkaja dolina)* dombháton 1945-ben állították fel a GUPVI táborrendszeréhez tartozó 237-es hadifogoly láger 1. és 2. számú részlegét. Főleg pár ezer német és néhány száz magyar hadifoglyot őriztek és dolgoztattak a lágerben, de voltak közöttük román, lengyel nemzetiségű hadifogoly katonák is.

Az itteni túlélők, köztük ***Tolnai Béláné***[196] (lakhely: Szalatnak) elbeszéléséből azt is tudjuk, hogy a 1701. sz. munkaszázadban dol-

---

[194] A névsort ***Dékány Jánosné*** gyűjtéséből idéztük. Makk Károlyné: *A nádasdi németek elhurcolása a Szovjetunióba. – Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot" -ra való elhurcolásának történései*. Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. Pécsvárad, 2017. 63–64. old.

[195] Márkus Beáta: *„Malenkij robot" Püspöknádasdon. Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot" -ra való elhurcolásának történései*. Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. Pécsvárad, 2017. 95. old.

[196] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban…",* 187. old.

gozó Pécs környéki német lányok, asszonyok barátkoztak a „magyar láger" foglyaival, akik az orosz tisztek kíséretében egyszer *„jöttek színdarabbal. Szintén magyar katonák vótak, de egy másik lágerben, ott Groznijban."*

A Siófok-Kilitibe való ***Szőke Ferenc*** hadifogoly írásában beszámol arról, hogyan került Csecsenföldre, ahol *„négy éven át egy szép nevű lágerben"* raboskodott. A fogságba esett magyar honvédet az egyik frontmelléki NKVD-gyűjtőtáborból vagonírozták be és indították el Kaukázus térségébe: *„Jó tizenöt napig tartott, amíg szerelvényünk elért az Azovi-tenger partjára. A nyílt pályán megállt a vonat, kinyitották az ajtókat és kihirdették: fél órát állunk, aki akar, megfürödhet. Június eleje volt, jó meleg, így le sem vetkőztünk, ruhástól ugrottunk a vízbe. Jól csináltuk, mert aki levetkőzött, elvitték a holmiját.*

Még két napig utaztunk Groznijba. Körülöttünk szép, füves térség pompázott, a levegő olyan dús volt, hogy szinte beleszédültünk.

A számlálás után elindultunk szállásunk felé. Ahol elhaladtunk, a lakosság részéről barátságtalan magatartást tapasztaltunk, a közelebbállók leköptek, a távolabbiak tégladarabokkal megdobáltak bennünket. A tábor neve viszontszép volt: Andreszkaja Dolina. Amikor a kapu elé értünk, akkor *terelték ki az előttünk ottlakókat, állítólag románok voltak. Megnyílt előttünk a lágerkapu, ami négy éven keresztül csak akkor ismétlődött meg, ha dolgozni mentünk.*

Az időjárás nem volt elviselhetetlen. Legtöbbször a sár okozott gondot, mert jó lábbelink helyett olyat kaptunk, amelyen ki-bejárt a sár. Ez különösen azoknak volt nagyon kellemetlen, akik 10-15 kilométerre jártak dolgozni. Havat csak tiszta időben láttunk, de azt is csak az Elbrusz, a Kazbek vagy az Ararát tetején.

Sokan a kevés élelmet *sem fogyasztották el, le akartak gyengülni, hogy minél előbb hazakerüljenek. Egy idő után ellenőrök* álltak *az* étkezde *ajtajában, hogy meggátolják az* élelmiszer *kivitelét, amit aztán*

dohányra cseréltek. Ők ügyeltek *arra is, hogy mindenki maga fogyassza el saját porcióját.*

Rendszeressé váltak a kihallgatások. A GPU-sokat az érdekelte, ki volt csendőr, nyilas vagy keretlegény."[197]

Mi maradt fenn az andrejevszki-völgyi 237. tábor 1. és 2. sz. lágerből? Ezt tekintettük meg egy ***Szultán*** nevű taxis segítségével, aki barátként tekintett ránk, hiszen jó véleménnyel volt a magyarokról: 1975-ben sorkatonaként Magyarországon szolgált. Öt kilométerre távolodtunk el Groznij várostól, egy földúton kietlen, lakatlan területre értünk. Itt volt az Andrejevszki-völgyben létesített hadifogolytábor. Mindenütt betondarabok, útszakaszok, gépi erővel elegyengetett épületmaradványok, földbe süllyedt jelnélküli sírhantok váltották egymást. A hullarablók nyomait is felfedeztük, egyes sírokat megbolygattak, a csontokat is kiforgatták. Vajon miféle kincset lehet itt még felkutatni? A területet felverte a gaz, birtokába vette a természet.

Találkozó a grozniji polgármesteri hivatalban

A terepszemle után magyar delegációnkat Groznij város Polgármesteri Hivatala emlékezetes baráti fogadtatásban részesítette.

Umiszam Muszajeva alpolgármester asszony, ***Ruszlan Sajpov*** a város közigazgatási hivatala vezetőjének helyettese, ***Magomeg*** és ***Curjajev*** nevű képviselők, ***Szupja Magomadov,*** a történelemtudományok kandidátusa, a Csecsen Tudományos Akadémia Történelmi és Archeológiai Intézetének igazgatója, és az egykor létrehozott Csecsen-Magyar Baráti Társaság alapítója vett részt az eszmecserén.

A két tárgyaló fél megállapodott abban, hogy felújítják a Csecsen-Magyar Baráti Társaság tevékenységét, támogatják a Német

[197] HH 1995/4.

Találkozó Groznij Polgármesteri Hivatalában

Kör által kezdeményezett emléktábla felállítását és egyéb testvérvárosi, kulturális, gazdasági kapcsolatok kialakítását.

Később fogadott és együttműködéséről biztosított minket ***Tamara Umarovna***, a Csecsen Nemzeti Múzeum igazgatójának első helyettese. Megdöbbenve vettem tudomásul, hogy a csecsenek kitelepítéséről a múzeumban egyetlen írásos vagy képes információt sem találtunk. A múzeum munkatársai ezt azzal magyarázták, hogy még nem jött el az ideje a tragédiákkal terhelt időszakok, így a csecsenek kitelepítésének vizuális megjelenítésére, mert oroszellenességet, gyűlöletkeltést válthat ki az idelátogató emberekben. Az orosz-csecsen kapcsolattörténet köréből olyan események bemutatásának adnak helyet, amelyek a két népet egymáshoz közelítik és nem okoznak egymástól való eltávolodást.

A szépirodalmi alkotások, egyes tényfeltáró tanulmányok bőven foglalkoznak a fehér foltnak tekintett kitelepítési ügy feltárásával, ennek kapcsán kirobbant heves vitáknak nyoma van az orosz, csecsen, sőt a magyar sajtóban is. Például 2014-ben az orosz kulturális minisztérium nem adott engedélyt egy, a csecsenek II. világhábo-

rús tömeges deportálásáról szóló film forgalmazására. Az illetékes minisztérium vezetője azzal indokolta a döntést, hogy ***Ruszlan Kokanajev*** alkotása, a történelmi tragédia 70. évfordulójára készített *Felejtés parancsra* című film történelemhamisító, oroszellenes és gyűlöletkeltő. Az említett dokumentumfilm részletesen bemutatja, hogy Sztálin utasítására Berija NKVD-egységei hogyan telepítették ki a csecseneket és az ingusokat. A film hosszan részletezi egy hegyi falu, *Haibah* 700 lakosának elevenen való elégetését. *„Semmilyen fellelt dokumentum nem bizonyítja, hogy lakosokat tömegesen megégettek volna, noha ilyenek után az NKVD és a KGB állambiztonsági szolgálatok archívumaiban és Sztálin levéltárában is kutattak. Ebből arra következtetünk, hogy egy ilyen esemény megtörténtének állítása történelemhamisítás"* – szögezte le a minisztérium.

Ruszlan Kokanajev filmrendező ugyanakkor azt nyilatkozta a *Kommerszantnak*, hogy a haibahi eset szerepel szépirodalmi művekben és történelmi kutatásokban is, amelyek hitelességét soha senki nem cáfolta meg. ***Szalamat Gajev*** a forgatásban szakértőként résztvevő történész – aki éveken át foglakozott a haibahi eset tanulmányozásával – azt mondja, hogy a minisztérium kifogásai meggondolatlanok. *„A Lavrentyij Berija vezette NKVD nagyon rövid időt kapott a csecsenek kitelepítésre, és tartva attól, hogy nem tudja megadott határidőre teljesíteni Sztálin parancsát, helyszínen végeztetett ki csecseneket, és ez történt Haibahban is"* – mondta a történész.

A legjelentősebb orosz emberi jogi szervezetnek, a Memorialnak az elnöke, ***Alekszandr Cserkaszov*** az AFP-nek nyilatkozva azt mondta: *„a haibahi tömegmészárlás «általánosan elfogadott tény», legfeljebb az áldozatok számáról van helye vitának."*[198]

[198] *Egyelőre nem foroghat a csecsenek deportálásáról szóló film.* Múlt-kor, 2014. május 28. 13:36 MTI. In: http://mult-kor.hu/20140528_egyelore_nem_foroghat_a_csecsenek_deportalasarol_szolo_film

A csecsen kitelepítetteket 1957-ben rehabilitálták és újra létrehozták az Oroszországon belüli Csecsen-Ingus Autonóm Köztársaságot. Azonban a Szovjetunió összeomlása után az 1994. december 11-én kezdődő első és az 1999. szeptember 30-án folytatódó második oroszokkal vívott csecsen háború tízezrek halálához, megsebesüléséhez, eltűnéséhez vezetett. Az etnikai tisztogatások miatt százezreknek kellett elmenekülniük, csaknem a teljes nem csecsen lakosság, de sok csecsen is otthonának elhagyására kényszerült.

***

A csecsen központi filharmónia koncerttermének igazgatóhelyettese ***Aszhat*** asszony, ***Ajmani Ajdamirova,*** az Orosz Föderáció érdemes népművésze, a filharmónia szakmai igazgatója meghívását is elfogatuk. Az általa vezetett csecsen népi táncegyüttes a *Csecsen tavasz* nevű fesztiválra készült. Fergeteges táncokat mutattak be.

A Gorodok hotelből történt kirajzásunk során megtekintettük a Csecsenföld szíve mecsetet, a Szt. Mihály templomot, a Terroriz-

Groznij, a Csecsenföld szíve mecsetet is felkerestük

mus ellen harcolók emlékművét, a városközpont más nevezetesebb létesítményeit, amelyek az utóbbi években létesültek Moszkva támogatásával.

Ahová nem sikerült eljutni...

A térségben megnyilvánuló zavargások miatt nem sikerült eljutni a közeli *Dagesztánba* (Dagesztáni SZSZK), ahol a 379/0. sz. *Mahacskala* körzetében lévő fő táborban magyar hadifoglyok is voltak, 17-en örökre ott maradtak.

A 379/1. sz. *Kaszpijszk* melletti láger temetője a várostól 1500 méterre, délkeletre van, ahol 10 magyar nyugszik. A 379/2. sz. *Mahacskala* melletti altábor temetője 4000 méterre található, itt 7 magyarnak ástak sírhelyet.

Az Észak-Oszét területen (Észak-Oszét ASZSZK) 19 honvéd és 101 internált nyugszik, akik a 496/0 (*Pravberezsnij járás, Beszlan* állomás), a 228/0 (*Dzsaudzsi-Kau),* a 228/4B (*Szadoni körzet*), a 228/1 (*Dzaudzsikai-Dzaugesz-telep*), a 228/2 (*Zmejevszkaja*) GUPVI lágerekhez tartoztak.

A 228-as főtábor 1. sz. részlegén *Dzaudzsi-Kaui, Dzaugesztelepen* 4 fő, a 2. sz. részlegén *Zmejevszkaja Kirovi körzetében* pedig 2 magyar hadifogoly és a 4 „B" részlegén a *Szádolni körzethez* tartozó *Nuzalban* 92 civil magyar halt meg.

Továbbá a 424. sz. tábor 2. sz. részlegén a *Pravoberezsnij körzeti Iriszton*ban 12 magyar hadifoglyot tüntettek fel a veszteséglistán.

A 496 sz. ORB munkazászlóaljból *Pravoberezsniji körzeti Beszlan* állomás mellett egy, míg a 1087 r/b munkazászlóaljból *Szadoni körzeti Galon* településen kilenc internáltat temettek el.

A Kaukázus lábainál egy felújított – II. világháborús katonák végső nyughelyéül szánt – német katonai temetőről tudunk, ame-

lyet 2005. szeptember 1-jén adtak át az oroszországi *Krasznodar* mellett.[199] Az *Apseronszkban* létesített temetőben mintegy ezer német katona földi maradványait helyezték végső nyugalomra, de idővel itt akarják elhantolni az Észak-kaukázusi térségben elesett összes német katonát, akiknek száma a harmincezret is elérheti. A nagyszabású projekt szervezője és megvalósítója a Népi Szövetség a Német Katonasírok Gondozásáért szervezet. Mint ismeretes, az 1942 nyarán a Kaukázusig előrenyomuló német hadsereget 1943 őszén a szovjet csapatok szétverték. A harcokban a népi szövetség adatai szerint százharmincezer német katona esett el.

A mostani újratemetés is egy több éve tartó program részét képezi. E program célja, hogy a keleti fronton elesett német katonák méltó végső nyughelyet kapjanak. A szövetség az elmúlt 15 évben több mint húsz katonatemetőt létesített Oroszországban. Az utolsót *Kurszkban* hozták létre.

[199] Lásd bővebben: Német katonai temető a Kaukázus lábánál. http://mult-kor.hu/20050901_nemet_katonai_temeto_a_kaukazus_labanal

AZERBAJDZSÁNBAN, „A TŰZ ORSZÁGÁBAN”

„Egyszer eljön majd az idő, leszünk boldogok,
Amikor a szív felderül, minden szem ragyog.
Ölelős karok várnak majd haza,
Megtört apját fogadja a kisgyermek szava.
Felszáradnak mind a könnyek, lesz újra mosoly.
Ha hazatér otthonába a hadifogoly…”
(Ismeretlen szerző, *Fogolytábor bús lakói…*, 1946)

A „kis Dubajnak” becézett Bakuban

Groznijból repülővel érkeztünk *Moszkvába*, amely a további kutatások kiindulópontja lett. *Vnukovóról* kényelmes busszal jutottunk el a *Domogyedovói* repülőtérre, és a Moszkva–Baku légi útvonalon közlekedő repülőjárattal az azeriak fővárosában, a *Hajdar Alijev* nemzetközi repülőtéren landoltunk.

A Kaszpi-tengertől nem messze lévő *Sapphir hotelban* találtunk átmeneti szálláshelyre, ahol ***Kapitány Sándor***, Magyarország Bakui Nagykövetségének külgazdasági attaséja fogadott minket. Szót váltok vele, az elhangzott adatok közül a következőket tartom lénye-

gesnek megemlíteni: amint az Azerbajdzsáni Köztársaság elnyerte függetlenségét, 1992. november 27-től a kölcsönös diplomáciai kapcsolatok eredményeként több területen értek el jelentős fejlődést. Magyarország 2009. január 12-én nyitott nagykövetséget Bakuban, míg a magyarországi azerbajdzsáni nagykövetség 2004 szeptemberében tárta ki kapuit Budapesten. Azóta jól alakulnak a gazdasági, kulturális és politikai kapcsolatok, egymást váltják az államfői, kormányfői, házelnöki és miniszteriális szintű látogatások. 2014-től a két ország által aláírt stratégiai partnerségi szerződésben vállalt feladatok megvalósításán dolgoznak. Mindez lendületet adott a civildiplomáciai, testvérvárosi, ifjúsági és egyéb együttműködéseket egybefogó, sok szálon futó közös projekteknek.

Emlékutunk során mi is meggyőződtünk róla, hogy a két ország között kiemelkedően jó a kapcsolat. Mint a népi diplomácia hírnökei, mindenütt, ahol megfordultunk, magyarságunk előtt szívet melengető módon tisztelegtek és baráti fogadtatásban, vendéglátásban részesültünk.

A „kis Dubajnak" becézett Bakunak napjainkban több mint kétmillió lakosa van. A meghökkentő gazdagságú, csillogó-villogó városon áthaladva – a nagykövetség munkatársainak segítő irányításával, szervezésében – a fontosabb emlékhelyeket bejártuk. Így megtekintettük a *Bulvar Parkot*, a *Száz-tornyot*, a *Sírváni Sahok palotáját*, az *Elnöki palotát*, a *Nemzeti zászló teret*, a *Martyrs' Lane emlékparkot*, a *Bibi-Heybat mecsetet*, a *Szőnyeg múzeumot*, a *Heydar Aliyev Cultur Centert*, továbbá az *Absheron-félszigeten* a *Suraxani tűztemplomot* és a *Yanar Dagot* is felkerestük. A szabad program része volt a *Khazar Islands* és más épített örökségek felkeresése is.

Döbbenten szemléltük a Baku egyik belvárosi utcájában álló múltszázad eleji épületeket, amelyeket a németföldről még a cári Oroszország idejében idetelepült németek építettek.

Baku, 1991. január 22.
A bakuiak halálfélelmet nem ismerő bátorsággal a szovjet tankoszlopnak az útját állták.
(Forrás: Historicana.ru)

Fejet hajtottunk az azeriek központi kegyeleti parkjában, a *Mártírok sétányán*, a karabahi háború és a „Fekete január" áldozatainak emlékhelyén (egykori *Kirov park*).

Az utóbbi egy véres bakui eseményhez kapcsolódik: 1990. január 19-ről 20-ra virradó éjszakán a Gorbacsov vezényelte szovjet katonák a szovjet rezsim ellen felkelő azeri civileket gyilkoltak. Az itt található információs tábla szerint az azeri szabadságot eltipró szovjet hadsereg katonái 170 azeri patriótát öltek meg, 800 megsebesült, 841 főt letartóztattak, százakat nyilvánítottak eltűntnek. A szovjet intervenció Bakuban és környékén felbecsülhetetlen károkat okozott. Az azeri függetlenség kivívásáért drága árat fizettek.

Az eset vészesen hasonlít a magyarországi '56-os forradalomhoz. Bakuban is erővel akarták a kommunista diktátorok leverni egy nép szabadságküzdelmét. Ugyanakkor ez a rendszer összeomlását is beindította. A mai Oroszország nem Gorbacsov hanyatló Szovjetuni-

Az azeriek központi kegyeleti parkjában (egykori Kirov park)

ója, pragmatikusan működnek együtt velük, mint ahogy a nyugati országokkal is.

Kísérőink gondoskodásának köszönhetően eljutottunk a fontosabb hadifogoly-temetőkbe.

Az ország területén 44 GUPVI táborában raboskodtak magyar foglyok. A többi kaukázusi országhoz viszonyítva itt haltak meg a legtöbben. A lágerek nagy többségéről eddig semmilyen adatot nem találtunk, a szovjet korszakban minden nyomot eltüntettek.

Az ide vonatkozó NKVD-s levéltári anyagokban az itt elhunyt német hadifoglyok veszteséglistáján igen sok magyar rab nevét is feljegyezték. Az Azerbajdzsán területén létrehozott 4 főtáborban (hanlari 223. számú, kirovábádi 223. számú, sumgaiti 328. számú, daskeszani 429. számú, bakui 442. számú főtáborokhoz tartozó számos lágerrészlegében) sokezer magyar raboskodott, akik közül több mint 400 fő halt meg végelgyengülésben, járványos betegségekben.

Azt sem hallgathatjuk el, hogy előfordultak ritkaságszámba menő kivételek is. Az itt felsorolt haláltáborok közül például a Bakuban felállított 328. sz. hadifogolylágerben volt a legjobb ellátás, itt szinte nem is volt elhalálozás. Erről a kabai származású, még Csap alatt fogságba került ***Furkó Béla*** (1920) számolt be *Egy magyar hadifogoly emlékei a szovjet lágerekben élőkről, holtakról* c. emlékiratában. Ő 1946 májusa közepén a pokol kapujának nevezett szolyvai, majd a szambori gyűjtő- és elosztólágerből 5 napi vonatozás után 700 életben maradt sorstársával együtt került a Kaszpi-tenger melléki „olajos városba".

Baku külvárosába, a *Szolinszki kaszárnya* mellett volt a lágerük. Társait naponta, őrök kíséretében kihajtották az építkezésekre. Polgári lakóházakat, ipari objektumokat, hidakat, utakat építettek. ***Furkó Béla*** eleinte a lazarett/gyengélkedő szakácsa lett. A lágerben jó ellátást kaptak, még a teljesen lesoványodott rabok is teltebbek lettek. Mivel beteg rab már nem volt, a lazarettet felszámolták és az építőbrigádba került. Rakodómunkásként két másik társával – a sarkadi ***Balogh Károllyal*** és az érsekújvári ***Csicsely Sándorral*** – együtt egy gépkocsivezetőként dolgozó leszerelt orosz hadnagy felügyelete alá kerültek. Naponta méretre vágott mészkőtéglákat szállítottak a bányából az építkezésekre.

Megfigyelése szerint a városban a hadifoglyokon kívül százával dolgoztattak civil internáltakat, 5-től 10-15 évre elítélt Gulág-rabokat, köztük nőket és *Sztálin-ifjúkat* (így nevezték az árvaházba kényszerített, szüleiket elvesztett serdülőkorú fiúkat), apátlan-anyátlan csírkefogókat is, akikre szintén fegyveres katonák vigyáztak, hogy meg ne szökjenek. Találkozott az egyik szigorúan őrzött és a külvilágtól teljesen elzárt rabtelepen a német SS-katonákkal, akikből már százan sem maradtak, az éhségtől kidőltek, a többiek is élőhalott emberek voltak. Naponta egyszer 30 dkg kenyeret, reggel és este híg levest kaptak, miközben kemény fizikai munkára kényszerítették őket.

Furkó Bélához és társaihoz magyar származásuk miatt a helyi városlakó azeriek és az idetelepített orosz munkások barátságosan viszonyultak, élelemmel és közszükségleti árucikkekkel, gyógyszerekkel is segítették a rászorulókat, sőt üzleteltek, csereberéltek is velük. Azonban gondtalannak tűnő rabéletük 1947. május 4-én gyökeresen megváltozott. Felső parancsra a 328. sz. táborrészleget Bakuban felszámolták, és a 700 német és magyar hadifoglyot Szumgaitba, az ugyancsak 328. sz. fő lágerbe szállították át, és őket is bevonták a szovjet nehézipari központ építésébe. A bakui jólét után az embertelen körülmények szenvedő alanyaivá váltak: *„1-2 hét elteltével kezdtük érezni, hogy nem bírjuk a nehéz munkát tovább. Munka közben többen estek el a gyengeségtől. Egy hónapi itteni munka után leváltottak bennünket, mert annyira legyengültünk és lefogytunk, hogy 35-40 kg-os foglyok lettünk újra, mint 1945-ben, a fogságunk elején. Dolgozni nem mentünk ki a lágerből. OK-sok lettünk, ami azt jelentette, hogy legyengült foglyok, de feljavított kosztolás után újra munkára foghatók leszünk. Aki nagyon legyengült, az disztrófiás kosztot kapott: fehér kenyeret, hozzá kb. 3 dkg zsírt. 1947. nyara tehát így telt Szumgaitban, az új helyünkön."*[200]

Feljavulás után újra a gyárépítéshez került, egy itt történt kellemes esetről így számol be: *„...magyar női hangot hallottunk. Megállt a kezünkben a munka, felugrottunk a gödörből, futottunk a magyar hang után. Utolértük őket, úgy megörültek ők is, nem tudták, hogy itt magyar hadifoglyok is vannak. Olyan volt ez a magyar női hang, mintha az angyalok szóltak volna hozzánk. Hiszen már lassan 4-ik éve nem hallottunk női hangot magyarul. Minden hangja, mintha simogatott volna mindnyájunkat. Elmondták, hogy Rahóra való*

[200] Lásd: Furkó Béla: *Egy magyar hadifogoly emlékei a szovjet lágerekben élőkről, holtakról* c. emlékiratát.
In: http://www.adkiado.hu/FurkoBela/

ruszin leányokat toboroztak munkára. Ők jelentkeztek, mert mióta a szovjetek bejöttek Kárpátaljára, nagy a nyomor. Azt ígérték, hogy Szumgaitban jól lehet majd keresni, így kerültek ide. Panasz tört fel belőlük. Mondták magyarul, hogy a fene ette volna meg, mikor bejöttek a szovjetek, a mézes madzagot elhúzták előttük, idecsalták őket erre a nagy fegyenctelepre. Elküldtek, hogy majd holnap találkozunk újra. Másnap reggel hiába vártuk, nem láttuk többet őket, mindannyiukat eltüntették máshová. Azt mondta az egyik szumgaiti lakos, hogy valaki volt közöttük, aki elárulta őket, hogy szidták a magyar foglyok előtt a szovjetrendszert. Ki tudja, hova kerültek... Szép emlékből csak egy nap jutott nekünk. Eltűnt, elszállt a simogató magyar női hang, vele együtt a bennünk pislákoló reménység is."

A hazakészülődés pillanatait a mintegy 700 fogolytársa nevében így örökítette meg: *„1948 tavasza nehezen múlt, volt olyan bajtársam, aki már idegileg összeomlott. Megzavarodott, nekiment a 3 soros szúrós drótkerítésnek, a magasfigyelőben posztoló orosz őr pedig lelőtte. Még mindig katonák kísértek bennünket a munkahelyre és vissza. A fegyvereiket végig lövésre készen tartották, ránk célozva. Egy napon, mikor a munkahelyünkre kiérkeztünk, az egyik orosz katona mérgében földhöz vágta a géppisztolyát. Magából kikelve ordította, hogy miért nem engednek már haza benneteket, régen vége van a háborúnak, miért kell még titeket őrizni. Mi már nem reméltünk semmit azzal kapcsolatban, hogy valamikor hazakerülünk. Dolgozni jártunk, mint a gép, emberi lényünk már rég nem volt. Ekkor láttuk meg igazán a szovjetrendszer igazi arcát, nem mintha ez ideig nem sejtettük volna. (...) 1948. június 20-21. Végre eljött a várva várt szabadulás napja. (...) Felöltözni mindenkinek az új ruhába, utána sorakozó a vagonok előtt az elosztás szerint. A vagonok az iparvágányon a lágerkapu előtt álltak üresen várva a hazatérő foglyokat. Úgy néztünk ezekre a vagonokra, mintha a mennyországba vinne majd bennünket. Haza Magyarországra, a szülőhazánkba!"*

***Azerbajdzsán területén** diszlokált fontosabb NKVD/MVD, GUPVI hadifogolytáborok, lágerrészlegek temetőinek jegyzéke, ahová hadifoglyokat és internált civileket temettek*

№	Település (temető)	A láger működési ideje (Meddig folytak temetések)	Tábor és táborrészleg, hadifogoly-temető	Eltemetett hadifoglyok/ internáltak becsült adatai
1	Baku, Sumgait, felújított, gondozott temető	1945–1946	328/0. sz. hadifogolytábor. Baku – Sumgait, 1. sz. temető	21/1
2	Baku, felújított, gondozott temető	1946–1947	442/1. sz. hadifogoly táborrészleg. – Baku (Kislinszkij kerület) 1. sz. temető	8
3	Kirhli, Kirovábádi körzet, felújított, gondozott temető	1947–1948	223/1. sz. hadifogoly táborrészleg. – Kirhli, Gandzsa/Kirovobád körzete, 1. sz. temető	141
4	Hanlar északi peremvidéke, Hanlari körzet, felújított, gondozott temető	1945.06–1949. 03.	223/2. sz. hadifogoly táborrészleg. – Hanlar északi peremvidéke, Hanlari körzet, 2. sz. temető	13/2
5	Hanlar, Hanlari körzet	1945–1946	1552 sz. kórház és 498. sz. ORB, Hanlar, Hanlari körzet 1. sz. temető	192/6
6	Baku, Oktyabrszkij kerület	1945.06–1949.03	498. sz. ORB, Baku, Oktyabrszkij kerület, 1. sz. temető	4
7	Mingecsaur, Jevlahi kerület	1945–1946	5030/2. sz. kórházrészleg, Mingecsaur, Jevlahi kerület, 2. sz. temető	3
8	Gandzsa/Kirovábád, Nuhinszkij		429/1. sz. táborrészleg, Gandzsa/Kirovábád, Nuhinszkij, 1. sz. temető	1
			Összesen:	**383/9**

**A helyi adatközlők tudomása szerint 328/0 és a 442/1 hadifogoly táborhoz tartozó temetőben az elhunytak száma kb. 150 fővel több, mint a táblázatban közölt elhunytak száma.*

Sumgait, a hadifoglyok, internáltak csontjaira épült város

Az első nap ***Rzazadeh Vusala***, az Azerbajdzsan Tourism Institut hivatásos idegenvezetője, a Bakui Slavyan Universitet (BSU) doktori iskolájának ruszista filológus PhD-hallgatója volt a kísérőnk. A nap folyamán szeretett országáról, az itt élő büszke azeriekről és a velük harmonikus egységben élő más népcsoportokról – *lezg*, *talis*, *orosz* és egyéb nemzetiségekről –, az épített örökségről, a tovább élő hagyományokról, életviteli szokásokról és egyéb tudnivalókról mesélt nekünk. Megjegyzem, a felsorolásból az örményeket tapintatosan kihagyta, de erről később szólok. Mint ismeretes, az egykor azerbajdzsáni örmények a *hegyi-karabahi* részen laknak. A terület hovatartozása a mai napig vita tárgyát képezi Azerbajdzsán és Örményország között.

Rzazadeh Vusala, *a doktorandusz idegenvezetőnk, 2016*

A tudós idegenvezető hölgy és a magyar nagykövetség attaséja a Bakutól északra, 30-35 km-re az *Absheron-félszigeten* elterülő, az ország harmadik (Baku és Gandzsa után) legnagyobb, közel 300 ezer

lakosú *Sumgait* városba is elkísérte csoportunkat. A Kaszpi-tenger partján fekszik, legfontosabb iparága – a könnyűipar, gyógyszeripar, építőipar, autóipar és az elektronika mellett – a kőolaj kitermelése, feldolgozása.

Sumgait felé tartva kényes kérdéseket is szóba hoztunk, a máig ható véres konfliktusokkal terhelt azeri-örmény viszonyról is elbeszélgettük. Kísérőnk azeri patriótaként az örményekről tartózkodóan nyilatkozott, értésemre adta, hogy Azerbajdzsán és Örményország viszonyát beárnyékolja a *Hegyi-Karabahért* vívott háború. Az azeriek elvesztették területüknek közel húsz százalékát, beleértve *Hegyi-Karabahot*.

Barátaink elmondták, hogy a kialakult konfliktus gyökerei részben Szumgaitból eredeztethetők, hiszen 1988-ban itt tört ki a *Sumgaiti-pogrom*, amelynek során a helyi azeri lakosság rátámadt az örményekre. A konfliktus során 53 örmény veszítette életét, több százra rúgott a sebesültek száma, a városban élő 14 000 örmény lakos pedig elmenekült. A pogrom volt az ezt követő véres hegyi-karabahi háború elindítója. 1988 februárjától 1994 májusáig a *Sztepanakert* központú *hegyi-karabahi enklávé* birtoklásáért véres háború folyt, amely 1994. május 16-án orosz közvetítéssel Moszkvában kötött fegyverszünettel zárult le. A két állam azóta sem kötött békét egymással. A harcokban 30 000 ember halt meg. Mindkét félnek felróható az etnikai tisztogatás bűne, ami miatt 230 000 örmény és 800 000 azeri menekült el szülőföldjéről. Az ebből adódó feszültséget emlékutunk során többször tapasztaltuk.

Az egykori munkástelepülés várossá fejlesztéséhez az idehurcolt, főleg magyar és német hadifoglyok, civil internáltak jelentős mértékű munkával és szaktudással járultak hozzá. A különböző objektumok felépítése közben sok százan meghaltak. A kegyetlen hajcsárok a norma teljesítéséért végelgyengülésbe hajszolták őket. A rabok csontjaira is épült Szumgait települést 1949-ben városi rangra emelték.

Mindezek tudatában utaztunk a többsávos *Koroghlu* sugárúton, és kerestük fel a régi szovjet stílusú panelházak mögött a német kormány és német civilszervezetek által felújított hadifogoly-temetőt, ahol ***Almazova Malek Midzsidov*** asszony, a temetőt gondozó család tagja fogadott minket.

Azerbajdzsán, Sumgait, megemlékezés a német-magyar hadifogoly-temetőben. Balról jobbra: ***Molnár József, Csornai Boldizsár László, Rzazadeh Vusala, Varga László, Almazova Malek Midzsidov***

A gondnoki szerepet apjától, az azóta elhunyt ***Zabit Midzsidov*** II. világháborús veterántól vette át. Elmondása szerint a névtelen, ám számozott sírokban több mint százan nyugszanak itt, névsorukat a városházán őrzik.

Sumgaiti fogságának éveire a budapesti ***Bizony Ottó***[201] így emlékezett: *„Táborunk közvetlenül a tenger mellett, Bakutól 60-70 kilo-*

[201] Bizony Ottó: *Az első benyomások és az azerbajdzsáni nyár.* in: HH 1998/4.

Azerbajdzsán, Sumgait, a német-magyar hadifogoly-temető látképe

méternyire volt. Szokás szerint többszörös szögesdrót kerítéssel, őrtornyokkal körülvéve. A látvány gyönyörűséges volt! De mit ért nekünk, amikor gyakran a csupasz földön hasra feküdtünk, hogy ne érezzük annyira az éhséget!

Kora reggel a munkahelyre kivonuláskor gyakran találkoztunk azeri tevés karavánokkal. Olykor átvonultunk azeri településeken is, amelyek földszintes, lapos tetejű, fehérrel meszelt házakból álltak (hasonlatosak a valamikori Mária Valéria-telep szükséglakóházaihoz).

Az általánosan 12 órás napi munka után a bevonuláskor a létszámellenőrzés néha órákon át tartott – és csak azután volt vacsoraosztás. A későbbiek során tevehúst is kaptunk. Nekünk, éheseknek ez is jó volt... Egyik alkalommal munkahelyünk közelében édes gyökérnövényeket fedeztünk fel. Teleszedtük zsebeinket, jó kiegészítő volt a szerény étkezés mellett.

Időnként fürdőbe mehettünk. Egy nagy fahodályban kis fadézsákba meleg vizet kaptunk. A „fürdésre" ötpercnyi idő állt rendelkezésünkre, közben ruházatunkat fertőtlenítették. A serkék azonban gyakran túlélték ezt is, és vidáman tobzódtak rajtunk. Az élősdiektől sokat szen-

vedtünk. Közmondás is lett, hogy itt a tetvek háziállatok… A lágerben volt egy úgynevezett „disztrófiás elkülönítő", ahová a teljesen legyöngült, élőcsontváz foglyok kerültek.

Őreinkkel nem volt különösebb bajunk. Az idősebbek talán megértést, sőt együttérzést is tanúsítottak irántunk, de nem így a fiatalok. Táborparancsnokunk egy orosz őrnagy volt. Egyszer azt láttuk, hogy a konyha felől somfordál, és hosszú köpenye alól kilóg egy nagy halfej. Így született a mondás: a szocializmusban mindenki lop.

Hiába volt lágerünk közvetlenül a tenger mellett, nem juthattunk oda, csak a drótkerítésen át láthattuk, és vágyakozhattunk rá a nyári nagy melegben. Az azerbajdzsáni nyár 1946-ban kegyetlenül meleg volt. A munkahelyeken félmeztelenül dolgoztunk, valósággal feketére lesülve. Esténként szinte mulatságos volt, amikor a barakkok között fehér trikókat és alsókat láttunk imbolyogni: „fej és lábnélküli" embereket." ***Bizony Ottó*** a leírás alapján valószínűleg a tengerhez közeli Sumgaitban felállított, 328. számú német-magyar hadifogolytáborban raboskodott.

A budapesti születésű ***Lengyel Sándort*** (1925) tizenkilenc évesen hurcolták Érdről malenkij robotra. Temesvárról ő is a Bakutól 30 km-re fekvő, 328. számú lágerbe, Sumgaitra került, ahol három évig volt fogságban. Innen tért haza 1948. június 26-án. Viszaemlékezéseit már 1954-től felszentelt római katolikus papként 1997. augusztus 27-én jegyezte le. A sumgaiti lágerben fekvőhelyük először a puszta föld volt, később kaptak védőponyvát, fekvőhelyüket otthonosabbá tették. Mint érettségizett diákot, megtették a negyven fős létszámú barakk parancsnokának. Megtanult oroszul. Először egy új gyártelep építésénél dolgozott, mint brigádparancsnok, majd festőnek adta ki magát. Egy ideig egy bitumenező brigádhoz állt be, később kőfaragó lett. Az egyik kőbe, mint írja: *„belevéstem az L. S. monogramot. Kövem ma is ott díszlik a Sumgaiti Művelődési Ház oldalán."* Az első év karácsonya után megbetegedett. A magyar tisztek

faszenet etettek vele, ettől jobban lett, talpra állt. Megtudta, hogy van egy német pap a lágerben, és – mint írja – *„amikor láttam, hogy gyertyákkal, könyvecskével a kezében megy az egyik barakk irányába, utánamentem. Ettől kezdve szentmisében volt részem. (...) A lágerben tudomásom szerint körülbelül kétezer magyar és körülbelül egyezer német volt. (...) Időnként közölték velünk: „magyarszki szkoro domoj, magyarok hamarosan mentek haza, ekkor és ekkor. Számoltuk is a napokat (...) S mikor jött el a hazajövetel? S hogyan jött el? Amikor háromévi ottlét után egy betegtranszportot irányítottak haza, s az nem volt tele magyarokkal, akkor egy szép napon – s akkor már elhittük, mert ilyen még nem volt – tetőtől talpig új holmit – cipőt, harisnyát, alsónadrágot, nadrágot, kabátot, inget, sapkát és egyebet – kaptunk, de előtte lefürdettek minket. Most aztán már megdobbant a szívünk, meg is írtam a piros-fehér-zöld színű lapocskát a szüleimnek. Jövünk hazafelé. (...) Most már boldog voltam, hazasegített a Jóisten. (...) Orosz fogságban a német* ***dr. Burkál*** *és az orosz* ***dr. Badalova*** *orvos azt mondotta: csoda, hogy hazakerülök annyi szenvedés, betegség, a halál lépcsője előtti próbatétel után. Én nem csodának mondom. Úgy érzem, hogy a Jóisten akarta, hogy hazakerüljek, s gyermekkori vágyam, hogy pap lehessek, az Ő hívására teljesüljön."*[202]

A két túlélőtől idézett emlékanyag szerint a sumgaiti 228. sz. táborban a magyar hadifoglyokon kívül magyar internáltak is voltak.

Visszafelé jövet tudtuk meg, hogy Bakuban, a 442. sz. főtáborban is raboskodtak magyarok. A láger temetője a város nyomornegyedében, illetve az egyik elszegényedett külterületén volt elhelyezve, azonban a helyiek német katonai temetőként ismerik. A *Zaur Karimov* út 1. száma alatti zárt területen találtuk meg gondozott állapotban. A sumgaitihoz hasonlóan itt is a német hadisírgondozóknak köszönhető, hogy 1992–1993 között teljesen felújították és ma-

[202] Muskovics Andrea Anna: *„Mit vétettem, kinek ártottam?" Tárnokiak malenkij roboton.* Tárnok Nagyközség Szlovák Nemzetiségi Önkormányzata, Tárnok, 2016. 27-35. old.

gas kőfallal körbekerítették. A bejárati vaskaput csoportunk előtt az azeri ***Guszejn Güszejnov*** temetőgondozó nyitotta ki.

Bakuban, a Zaur Karimov út 1. száma alatt, a 442. számú főtábor sírkertjében

Német támogatással gondosan megépített betonkeret alatt vannak a sírok. Az információs táblán feltüntetett névsor adja tudtunkra, hogy a sírkertben 80 hadifoglyot temettek el. Azt is kiolvassuk belőle, hogy 13 magyar katonafogoly talált itt örök nyugalomra. Három elhunyt magyar nevét sikerült kibetűzni: ***Huber János, Lukács Henrik, Práter József***. Nyugodjanak békében. Ebben a katonai temetőben is kegyeletteljes megemlékezést tartottunk, és imádkoztunk a fogságban elpusztultakért, akik idegen földben nyugszanak.

Másnap, míg a csoportunk városnézésre indult, addig ***dr. Szilágyi Péter Ferenc,*** a Miniszterelnökség helyettes államtitkára, a nagykövetség közvetítésével, találkozott és tárgyalásokat folytatott többek között ***Nazim Samadov*** kulturális miniszterhelyettessel, valamint az Azeri Diaszpóra Ügyeiért Felelős Állami Ügynökség és a Bakui Önkormányzat vezetőivel.

Gandzsába (Kirovábád)

Bakuból az ország északnyugati részébe bérelt busszal indultunk el, a szárazság övezte köves, homokos, gyéren lakott pusztákon át. Útközben érintjük *Gobusztan* és *Shamakhi* városokat. Az itteni térség legnagyobb látványossága az iszapvulkán.

Gandzsába vezetett az utunk, több mint háromszázezer lakosával ez Azerbajdzsán második legnagyobb városa. Az itt szenvedő magyar hadifoglyok, internáltak a visszaemlékezéseikben még *Kirovábádként* emlegetik, nevét a múltban többször megváltoztatták: 1804–1918 között *Jelizavetpol*, 1918–1939 között *Gandzsa*, az erőszakos szovjetizálás szüleménye a *Kirovábád,* 1989 után újra *Gandzsa*. Azóta a térség, illetve a *Hanlari járás* mezőgazdasági, ipari és közigazgatási központja lett.

Az azerbajdzsáni és az iszlám építészet alkotásaiban bővelkedő metropoliszban a *Vego Hotelben* kaptunk szálláshelyet. Kísérő-

Gandzsa, találkozó a város vezetőivel és a Magyar-Azeri Baráti Társaság aktivistáival

Barangolás a Hanlari körzetben

ink szerint ez már a belváros, ahol kalauzolásukkal több szép, XVII. századi mecsetet kerestünk fel. Megmutatták a karavánszerájt, másnéven a fogadót, ahol a selyemút kereskedő vándorainak áruval megrakott karavánjai megpihentek. Megcsodáltuk az óváros épségben fennmaradt kapuit, amelynek falait a középkori kézműves művészet szép alkotásai díszítik. Néhányan felkerestük a *Kán kertjét* és az itt született XII. századi perzsa költő, ***Nizami Gandzsavi***[203] mauzóleumát. Felsorolni is sok, mennyi látnivalóban gyönyörködtünk.

Az itteni programunk magyarbarát szervezői megleptek minket. Tiszteletünkre a helyi polgármesteri hivatal a *Kaya étteremben* bőséges munkavacsorát adott, amelyen a gandzsai *HUNAZ Magyar-Azeri Baráti Társaság* aktivistái is megjelentek.

[203] Teljes nevén ***Abu Mohammed bin Juszuf Nizamed-din*** (1141–1209) középkori perzsa költő. A szeldzsukok udvarában szolgált udvari költőként. Verseskötete (divanja) mintegy 20 000 verssorból áll. Ezen kívül 5 nagyobb epikus költeményt szerzett. Ezeket *Öt kincsnek* nevezték később, és a perzsa irodalom remekeinek tartották. Lásd magyarra fordított költeményeinek elektronikus változatát: https://terebess.hu/keletkultinfo/nizami.html

Magyar rabok közreműködésével felépült vasútvonal Hanlari körzetben

Másnap a Társaság aktivistáinak szervezésben és kalauzolásával, ***Abbasov Ehtibar*** nyugalmazott alezredes, HUNAZ-tag és ***Nadzsir*** gandzsai pedagógus vezetésével a *Hanlari* körzetben, *Gandzsától* 14 km-re meglátogattuk az egykori lágerek sírhelyeit.

A svédországi *Uppsalában* a későbbiekben letelepedett ***Szabó Sándor***[204] egykori hadifogolynak és sorstársainak a *Kirovobád–Tbiliszi* vasútvonal építése lett a feladata. Levelében leírja többek között, hogy „*Szovjet rabok rakták le a síneket, mi pedig építettük a pályát. A munka igen nehéz volt: lyukfúrás a sziklába, robbantás, kőtörés, a törmelék elszállítása stb. Az otromba szerszámok nagyon megnehezítették a munkát. A pályát két irányból indulva építettük, mégpedig munkaversenyben. A terv szerint a két munkacsapatnak november 7-én kellett találkoznia. Ez meg is történt, csakhogy 1 méter-*

[204] Szabó Sándor – Uppsala, Svédország, HH 1993.

nyi szintkülönbség volt a két sínpár között. Szegény mozdonynak lépnie kellett egyet...”

Sarkana település közelében – két rendezett temetőben tartottunk gyászszertartást, ahol magyar foglyok is nyugszanak

Minket elsősorban a Hanlar, hanlari körzet *1552. sz. hadifogolykórházhoz* és a Magyarországról civilként idehurcolt internáltak *498. sz. ORB* munkászászlóaljához tartozó 1. sz. sírkert érde-

Az 1552. számú hadifogolykórház és a 498. számú ORB munkászászlóalj 1. számú temetőjében 371 halott van eltemetve

kelt, ahol 371 internált van eltemetve, többsége német nemzetiségű magyar állampolgár.

Azerbajdzsán, Gandzsa környékén, megemlékezés a hanlari körzeti 1552. sz. hadikórház és a 498. sz. ORB, valamint a 223. sz. tábor hadifogoly-temetőiben

Itt a kövek borította fennsíkon mintegy 500 méterre terül el a hanlari 223. sz. hadifogolytábor 2. sz. sírkertje, ahol 323 sírhantot számoltam meg. Ugyanitt 10 tömegsír is van, névtelen magyar és német katonaáldozatok nyughelye.

Mindkét sírkertben kegyeletteljesen emlékeztünk halottjainkra, sírjuk felett imádkoztunk, a központi kereszt tövében nemzeti színű szalaggal átkötött mezeivirág-csokrot helyeztünk el.

A helyi azeri lakosok elmagyarázták, hogy a magyar földről idehurcolt internált civilek és hadifoglyok a kopár hegyek, völgyek sziklás tájain vasútvonalat, hidat, állomást építettek, nehéz kőfejtő munkát végeztek. Sokuk a kemény fizikai munka, az éhezés, a végelgyengülés áldozata lett.

Feljegyeztem a táblákra írt sírok számát, azonosítójelét, az NKVD utasítása szerint egy négyszögben itt is 25 holttestet temettek, minden négyszögben 5 sor és minden sorban 5 sír. A sírok számozása minden négyszögben külön kezdődik (1-től 25-ig)

Az NKVD osztagai a helyi azeri lakosokat – *Qizilqaya, Kirhli, Göygöl* férfinépét – sem kímélték, őket is rabszolgamunkára kényszerítették. Megmutatták a közeli muzulmán temetőt, ahol sok, a vasútépítés során elhunyt azeri is nyugszik.

A *Vojennij Memorial Társaság* jóvoltából ismertté vált számunkra is az alábbiakban közölt hanlari magyar áldozatok eddig felkutatott névsora.

HALOTTAINK A TEMETŐI JEGYZŐKÖNYVEK ÉVEK SZERINTI BONTÁSÁBAN

„Ki rájuk kaparta
ezt a rögös földet,
aki betakarta, az se tudna
többet.
Békében haltak meg, még sem
volt ravatal.
Itt fekszik, itt porlad sokezernyi
magyar.
Sok ártatlan magyar.
Sok védtelen magyar."
(Plósz Mihály, *Ki rájuk kaparta…*, 1946)

Azerbajdzsán négy (*Hanlari, Kirhli, Baku, Sumgait*) lágertemetőjére vonatkozóan eddig 360 nevet sikerült kigyűjteni az adatbázisból, melyek a történelmi Magyarország egészére, az elszakított régiók magyarlakta településeinek szülöttjeire is vonatkoznak.

Legtöbbjük esetében rendelkezésre állnak azok a személyes adatok, melyek alapján beazonosíthatók (születés éve, helye, édesapja keresztneve). Közel 100 fő esetében hiányzik valamelyik adat. A legtöbb

esetben ismert a halál időpontja, valamint a fogvatartás és a temetés helye. Az elhunytak egy részénél sajnos nem ismert a születés helye.

Ahol feltüntették a települést és a megyét, ott az orosz átírás miatt elferdített földrajzi neveket olvashatunk, az eredeti helységnév nehezen fejthető meg. Több esetben vonatkozik ez a vezeték- és keresztnevekre is.

Mi állapítható meg a kigyűjtött adatokból?

Az adatbázisban szereplő legidősebb személyek:

Andrási Antal (sz. 1893),

Kiss András András (sz. 1894),

Molnár János Péter (sz. 1896),

Péter Mihály Mihály (sz. 1897),

Molnár Mihály (sz. 1899, Hajdúszoboszló).

A legfiatalabbak 1927-es születésűek, köztük ***Kelemen Ferenc*** (Pesthidegkút, Levente u. 43.), ***Nagy János János***, ***Vat(c)h Maksz***. A 360 elhunyt közül 13 fő született 1900 előtt, 325 fő 1901–1922 között, 18 fő 1923–1926 között, 3 fő pedig 1927-ben.

Az is megfigyelhető, hogy a hadifoglyok körében 1945-ben és 1946-ban volt legmagasabb az elhalálozások száma, 1945-ben 175-en és 1946-ban 102-en haltak meg. Embertelen körülmények uralkodtak a *Hanlarban* és a *Kirhliben* felállított szovjet koncentrációs lágerekben, az előbbiben a két év alatt 155, az utóbbiban 100 magyar hadifogoly halt meg végelgyengülésben és járványos betegségben.

A legtöbb magyar ember a hanlari táborban és az ottani kórházban halt meg.

1946-ban a hanlari tábor postafiók száma 223, 1947-ben 223/2.

1948 októberétől a Hanlar körzetében levő tábort felszámolták, a hadifoglyok ugyancsak az Azerbajdzsán területén fekvő *mingecaviri táborba* kerültek át.

Az egyik hadifogoly 1949. január 1-jén kelt levelezőlapján már 7444/3. tábori szám olvasható. Mint írja: *„minden a régi, a munka is tűrhető”,* asztalosként dolgozik.

1949 júliusában itt is felszámolták a tábort és a repatriáció idején visszatartott magyar hadifoglyok egyik részét áthelyezték a 7082/3. táborszámú Voronyezs környéki hadifogolytáborba. Feladatuk a település háború alatt lerombolt épületeinek újjáépítése volt. Ebben a táborban már csak magyar hadifoglyok tartózkodtak.

Adathiány és az iratok pontatlansága miatt nehéz az azeri táborvilág teljes körű veszteségeinek pontos adminisztrálása.

Kimutatás a nevesített magyar rabok elhalálozásáról, eltemetéséről a fontosabb azerbajdzsáni lágerekben

Év	Hanlar 1552. sz. rabkórház, 498 sz. ORB tábor	Kirhlih 223/2. sz. táborrészleg 1. sz. temetője	Baku 442/2 sz. hadifogoly-tábor 1. sz. temetője	Sumgait 328 sz. hadifogoly-tábor 1. sz. temetője	Összesen
1944	1	2	-	-	3
1945	90	74	10	1	175
1946	65	26	7	4	102
1947	62	14	3	1	80
1948	2	2	2	-	6
Összesen:	**220**	**118**	**22**	**6**	**366**

Hanlar: magyar rabok sírjai katonás sorrendben

HANLAR

(Az északi peremkerületében levő 1552. sz. rabkórház és a 498. sz. ORB láger nevesített halottai évek szerinti bontásban)

1944-ben elhunyt (1 fő):

Tolober (Talabér) Ferenc (1913-1944. 12. 22.).

1945-ben elhunyt (90 fő):

Szavák Gavril (1911-1945. 01. 03.)
Ledes József (1920-1945. 01. 09.)
Andrási Antal (1893-1945. 01. 14.)
Somodi János (1903-1945. 01. 19.)
Zih Károly (Irsemen, Bihar, 1910-1945. 01. 20.)
Szőke (Székely?) Sándor (1908-1945. 01. 23.)
Fekete Lőrinc (BacsoGer? 1906-1945. 01. 24.)
Trut v. Toud (Tóth) István (Gádoros, Békés, 1919-1945. 01. 25.)
Imre János (Kékes, Borsod, 1922-1945. 01. 28.)
Szamai Lajos (1912-1945. 01. 28.)
Galin János (1922-1945. 02.)
Kovács Zoltán (Cleveland, Amerika, 1909-1945. 02. 01.)
Ureki Ivan (1900-1945. 02. 01.)
Guter Jon Andres (1912–1945. 02. 02.)
Seijntas Mihály (1900-1945. 02. 03.)
Szalai Lajos (Irkertfüves? Bihar, 1912-1945. 02. 03.)
László Ferenc (Orosháza, 1913-1945. 02. 08.)
Vrezguló Mihály Mihály (1912. 02. 08.)
Horvát János János (1914-1945. 02. 08)
Galin János Ion (1922-1945. 02. 11.)
Bálint Ferenc István (1909-1945. 02. 21.)
Boncos (Bokuas v. Boncas?) Vladiszláv (László) (Amasa, Bihar/România, 1922-1945. 02. 21.)
Holousz (Halász?) Lajos (1914-1945. 02. 27.)

Salgó István Ferenc (1922-1945. 02. 28.)
László István (Recsju? Tolna, Tamási, 1918-1945. 02. 28.)
Horvát Ferenc (1921-1945. 03. 12.)
Boku (Bakó?) Ferenc (Kisoosa? Baranya, 1921-1945. 09. 05. v. 03 12.)
Niksz Georgij (György) (Zarkaháza, Vas m. , 1917. 03. 12. -1945. 03. 16.)
Mojzes (Mózes?) József Péter (1905-1945. 03. 17.)
Tabán István István (1919-1945. 03. 19.)
Paj v. Pop István János (1922-1945. 03. 20.)
Domnos v. Domiod (Dámnagy?) Gábor (1910-1945. 03. 20.)
Bohus Dezső Mihály (1921-1945. 03. 21.)
Tola József József (1925-1945. 03. 24.)
Karikás Sándor (Zjo Sz. ? 1911-1945. 03. 25.)
Antus József József (1909-1945. 03. 27.)
Begedi István István (1922-1945. 04. 03.)
Figer (Fehér) György István (Szevljus/Nagyszőlős, 1908-1945. 04. 03.)
Vargos Imre János (1914-1945. 04. 13.)
Liker Mihály Mihály (1908-1945. 04. 03.)
Szabó Gyula Gyula (1921-1945. 05. 01)
Hercsik Pál János (Oszt-Beste?, 1908-1945. 05. 17.)
Vadguckij Mihály Józsegf (1907-1945. 05. 28.)
Egen v. Egon Lajos (Kenderes, 1913-1945. 05. 30.)
Palotaj v. Palotás v. Palotai József József (1920-1945. 06. 03.)
Nagy Sándor József (1922-1945. 06. 04.)
Borsodi Béla Albert (Dacsukesz?, Nógrád m. , 1905-1945. 06. 11.)
Csinoj v. Inoj Frigyes (1922-1945. 06. 19.)
Csinoj Frikes Ion (1922-1945. 06. 25.)
Tót Sándor István (1914-1945. 06. 25.)
Szűcs Imre Imre (1913-1945. 06. 30.)

Krisztof (Kristóf) János János (1914-1945. 06. 30.)

Danfi v. Daifi (Dánffy?) Sándor József (Jagovick, Boronszk 1910-1945. 06. 30. v. 07. 02.)

Tót János Georgij (1909-1945. 07. 06.)

Borbély Lajos Koszta (1921-1945. 07. 11.)

Kohara v. Kogan Lajos Lajos (Túrkeve, 1920-1945. 07. 18.)

Simou v. Simon Ferenc (Szalaptamart? Bihar, Románia, 1911-1945. 07. 20.)

Kovács Imre Mihály (Bélavár, Somogy m. , 1902. 02. 18. -1945. 07. 13.)

Boota (Bóta?) János János (Ukajin v. Uszajs?, 1920-1945. 07. 23.)

Szenkrke v. Szekrenini Miklós (1909. 07. 11. -1945. 07. 23.)

Brunner János (Vértesacsa, Fejér m., 1920. 01. 20. -1945. 07. 23.)

Zoud (Zöld?) János Sándor (1910-1945. 07. 23.)

Szekeres Miklós Antal (1912-1945. 07 23.)

Domokos András Ferenc (1914-1945. 07. 28.)

Bolvolvi (Gálvölgyi?) Antal (1901-1945.07.31.)

Budij (Budai?) Miklós (Jászapáti, 1915-1945.07.31.)

Bognár Sándor (Napkor, Szabolcs m., 1907-1945.08.01.)

Eli (Élő?) Elek Antal (Páty, Pest m., 1925-1945.08.01.)

Magyar József (Noszvaj, Borsod m., 1913-1945.08.13.)

Kovács József (Kjacsnimet, Pest, (Kecskemét?), 1922-1945.08.24.)

Godor (Gödör?) Géza (Söjtör, Zala m., 1922-1945.08.28.)

Nagy János János (1927-1945.08.31)

Baki Ferenc Ferenc (1921-1945.09.05.)

Fuirmadi v Formodi József (Torvaj, Somogy m., 1921-1945.09.09.)

Hathazi (Hadházi?) József (Nyíradony, Szabolcs m., 1923-1947.09.10.)

Soós Sándor Lajos (1908-1945.09.12.)

Babos György Márton (1905-1945.09.14.)

Baján Áron Sándor (1907-1945.09.19.),
Cseszeni SándorJános (1906-1945.09.22.),
Kazak (Kozák?) János (1921-1945.09.28.),
Korsós F. J. (1911-1945.09.30.)
Szőke István József (1909-1945.10.18.)
Csuti Sándor Sándor (1905-1945.10.28.)
Toud (Tóth) Bálint Bálint (1921-1945.11.11.)
Zsíros István Ferenc (1911-1945.14.11.)
Balázs Kolsan (Kolozs?) Lajos (1909-1945.16.11.)
Bordi (Borda?) György (1914-1945.11.18.)
Albert József Lajos (1924-1945.17.12.)
Szubuli Dénes Ödön (1922-1945.12.17.)
Kovács József (Rábacsécsény, Győr m., 1916-1945.12.21.)

1946-ban elhunyt (65 fő):

Bencs István István (1921-1946.01.03.)
Szuper József József (1911-1946.01.17.)
Katona Lajos Andor (Dejvaval (Déva?),1921-1946.01.17.)
Tót József József (1909-1946.01.19.)
Máté Miklós Gusztáv (1915-1946.01.23.)
Péter Mihály Mihály (1997-1946.01.29.)
Krogunu Lajos János (1920-1946.02.08.)
Jurtovics (Jurkovics) József Ádám (1922- 1946.02.20.)
Balázs Miklós Miklós (1921-1946.02.24.)
Pangesz János János (1909-1946.03.13.)
Pislu László Sándor (1923-1946.03.12.)
Horvát Imre Ferenc (1921-1946.03.27.)
Kala (Káli?) József József (1919-1946.04.01.)
Kunos Antal József (Orosháza, Békés,1922-1946.04.03.)
Kiss András András (1894?-1946.04.06.)
Barát Gyula Sándor (1922-1946.04.09.)

Zsak Pál Jakob (1909-1946.04.27.)
Talobas Miklós György (1911-1946.05.14.)
Domokos István (Mezőhegyes, 1920.03.24.-1946.06.03.)
Domokos István István (1905-1946.06.23.)
Kasza József József (Debrecen, 1922-1946.07.11.)
Teleki István Gy. (1922-1946.07.05.)
Rupgert István János (1920-1946.07.18.)
Fridrih János János (1924-1946.07.28.)
Bajáki József (Kiskunfalu? Pest?, 1914.08.01.)
Zacs Ferenc Ferenc (1918-1946.08.12.)
Baranyai István Antal (1908-1946.08.13.)
Pór Sándor Sándor (1925-1946.08.18.)
Bancsó (Bacsó?) Béla József (1917-1946.08.18.)
János György László (1920-1946.08.21.)
Horvát Ambrus (Somogysárd, 1921-1946.08.22.)
Kuti (Kuh?) József (Szedres, Tolna, 1908.11.01.-1946.08.29.)
Ócsai Lajos Mihály (1912-1946.08.30.)
Deák István (Kecskemét, 1913-1946.08.30.)
Ocsaj (Ócsai) Lajos (Mindcen (Mindszent?) 1912-1946.08.30.)
Galusztik v. Golustik (Halustyik?) Lukác Mihály (Gadros 25 (Gádoros?), Békés, 1913-1946.08.30.)
Galvake v. Galvaksz v. Galvács v. Galavics? Károly (Sopron 1905-1946.09.01.)
Burko József József (1905-1946.09.11.)
Pásti György András (1907-1946.09.14.)
Koncz Károly (Marosvásárhely, 1903-1946.09.18.)
Mogyoródi György György (1921-1946.09.24.)
Kis Mihály Mihály (Tiszjakeret? Jász, 1926-1946.09.24.)
Rengert v. Reingert János (1908-1946.09.28.)
Horvát Imre Benedek (Hakcsó, Somogy, 1907-1946.10.04.)

Teke v. Tőke Gyula Sándor *(1912-1946.10.11.)*
Horvát László István (1922-1946.10.16.)
Horvát István Mihály (1922-1946.10.18.)
Zala József Gáspár (1921-1946.10.18.)
Horvát István (Lajoskomárom, Veszprém, 1922-1946.10.18.)
Weis Pál Mikael (1914-1946.10.22.)
Deák Antal Lajos (Geszt, Bihar, 1908.09.11.-1946.11.03.)
Kovács Lajos Lajos (Hajdúszováta, 1926-1946.11.06.)
Radun v. Raduj Gábor Gábor (1920-1946.11.07.)
Bazi Lajos Dénes (Okicska, Pest,1922-1946.11.11.)
Priol Kirsz Ferenc (1915-1946.11.12.)
Kis Sándor József (Pocsaj, Bihar, 1920-1946.11.14.)
Mari Sándor József (1926-1946.11.18.)
Doganes (Dohanics) János (Békéscsaba, 1914-1946.11.19.)
Szabó János János (1915-1946.11.21.)
Torma János Ferenc (1923-1946.11.22.)
Mandik (Mandrik?) József Antal (1918-1946.12.12.)
Sisa István Illés (1920-1946.12.13.)
Szil Albert Dávid (1923-1946.12.15.)
Izer Pál (Bacsbodrok (Bácsbokod?), 1923-1946.12.15.)
Nagy Vilmos Ferenc (1926-1946.12.15.)

1947-ben elhunyt (62 fő):

Rigó Balázs Balázs (1918-1947. 01.02.)
Nagy Vilmos Ferenc (1926-1947. 01.06.)
Legendi Lajos István (Dunakeszi, 1917.10.20.-1947.01.11.)
Misztyurih György György (1922-1947. 01.11.)
Tót István Károly (1905-1947. 01.20.)
Pénzes Pál Pál (1903-1947.01.25.)

Zongó László János (1914-1947. 02.04.)
Csiszár Károly (Hajdúszoboszló, 1921-1947.02.06.)
Bralind SándorIstván (1904-1947. 02.11.)
Bonan (Bodnár?) János (1913-1947.02.19.)
Danka Sándor (Nádudvar, 1909-1947.02.24.)
Kenyer v. Kever (Kender?) Sándor (Demecser, Szabolcs, 1921-1947. 02. 27.)
Krosjanszkij József (Lajosmizse, 1909-1947.02.27.)
Klajgansz József (Ganna? Veszprém,1912-1947.05.01.)
Szevati Imre Gáspár (1908-1947.03.03.)
Fulojter v. Fulajtár János (Goros, Románia, 1907-1947.03.07.)
Vas János Mihály (1906-1947.03.09.)
Gojdu (Hajdú?) Károly (Vasad? Pest, 1912-1947.03.11.)
Zsupán József István (1917-1947.03.22.)
Giber István (Tata, Komárom, 1925-1947.03.28.)
Molnár József József (1909-1947.04.01.)
Horvát Imre (Gejderlog? Pest, 1910-1947.04.05.)
Szabó József János (1903-1947.04.05.)
Járó János Ferenc (1917-1947.04.10.)
Novák István Erzsébet (1921-1947.04.13.)
Balázs Károly Gyula (1921-1947.04.22.)
Nagy Károly (Biharnagybajom, 1914-1947.04.22.)
Nagy Mihály József (Szigali, Zakabast?, 1919-1947.04.24.)
Nagy Károly János (1919-1947.04.24.)
Kaufmann István Georg (Újpest, 1912.11.20-1947.04.27.)
Borbély József (Tab, 1912-1947.05.12.)
Gambos v. Gombas (Gombos?) Vince Mihály (Gabor v. Gaborja, Bihar, 1911-1947.05.21.)
Csulik József József (Lajoskomárom, Veszprém, 1924-1947.06.05.)
Török Gábor György (1922-1947.06.12.)

Fendrik (Fendics?) László Ignác (Vas megye, 1910-1947.06. 18.)
Buraczki József Gábor (Pestszenterzsébet, 1916-1947.06.22.)
Bogár Ferenc Károly (Napkor, Szabolcs, 1909-1947.06.26.)
Nagy Aladár Aladár (1912-1947.06.28.)
Rácz Lajos Lajos (1907-1947.07.02.)
Koszorus Gyula István (Ejgenfod? Zala, 1921-1947.07.10. v. 11.20.)
Molnár János Péter (1896-1947.07.10.)
Gozsov (Gazsó?) v. Gozsu János Mihály (Lajosmizse, 1913-1947.07.13.)
Cigány Géza Lajos (Paty, Budapest, 1921-1947.07.18.)
Szabács Béla Aladár (1914-1947.08.02.)
Tandori István Mátyás (1921-1947.08.12.)
Til János János (1911-1947.08.12.)
Tomusz (Tamás) Ignác Károly (1909-1947.08.24.)
Révész Benedek Sándor (1918-1947.09.12.)
Kelecsényi László László (Modenuszen Galánta, Pozsony, 1908-1947.09.10.),
Hadházi József Sándor (1923-1947.09.10.)
Pál Márton Antal (Derdeanfalu Deordju 46, Románia, 1905-1947.09.13.)
Gercen v. Gerceg (Herceg) Ferenc Imre (Ketergény, Fő u. 27, Ung m. 1913-1947.09.13.)
Bíró László István (Nagyszalonta, 1911-1947.09.13.)
Szűcs Ferenc György (1914-1947.09.20.)
Fodor Ferenc Ferenc (Budapest, 1911-1947.09.24.)
Lejnard v. Lejnart v. Lénárd Béla (Budapest, 1913-1947.10.12.)
Ko(c)h Mihály Mihály (1903-1947.10.26.)
Mike Kálmán Antal (1912-1947.11.04.)
Barta Andor József (1920-1947.12.05.)
Dóka Emánuel Sándor (Jászárokszállás, 1908-1947.12.11.)
Rider Pál Pál (1909-1947.12.15.)
Fridrih János Ferenc (Plitnohak? Baranya,1925-1947.12.22.)

1948-ban elhunyt (8 fő):

Kovács István István (Nyírbátor, 1914.10.26.-1948.02.05.)

Krogupu László (1920-1948.02.08.)

Krakoj v. Krokoj (Krakkói?) József József (Abaújvár, 1901-1948.02.14.)

Dezsi (Dézsi?) Lajos József (Nagyvárad, Bihar, 1919-1948.02.29.)

Végh Gyula Sándor (1924-1948.03.02.)

Timor (Tihor?) József György (1922-1948.05.06.)

Kun József Ferenc (Kevermes, Csongrád, 1913.11.16.-1948.06.14.)

Burkó József (Kisca? Notkalsa, 1905-1948.09.)

KIRIHLI

(A 223/2. sz. táborrészleg temetője)

Sematikus térkép a kirihli (Кырыхлы) vasútállomás elhelyezkedéséről

Térkép a kirhli (Кырыхлы) vasútállomás elhelyezkedéséről.
Forrás: https://railwayz.info/photolines/station/20889

1944-ben elhunyt (2 fő):

Kocer, Kovar v. Kocor Lajos (Csigeo-Ruszto? Somucsimede? 1922-1944.02.24.)

Cavor v. Cavar István (Ejne, Feled, 1902-1944.12.08.)

1945-ben elhunyt (74 fő):

Szabó Ion (János) (1902-1945.01.15.)

Bori János (1912-1945.02.17.)

Ekler Vendel (Gilvacs v. Gulács, Szatmár, 1912-1945.01.30.)

Nagy András (1920.05.-1945.02.)

Geloger v. Gerekoj v. Gerencsij (Gerencsér?) József (Becsenya (Berzence?), Somogy,1907-1945.02.16.)

Tokacs Erigot (Takács Ernő) (Orat? 1912-1945.02.16.)

Papp János (Ipoly, Bars? 1921-1945.02.17.)

Mester József (1906-1945.02.19.)

Ungvári Gyula (Debrecen, 1910-1945.02.19.)

Puskás Mihály (Köröstarcsa, Békés,1920-1945.02.22.)

Dalmadi István (Dobaz v. Dobosz, (Doboz!), Békés, 1914.06.17.-1945.02.23.)

Susinszkij (Sutinszkij?) István (Szarvas, Békés, 1908-1945.02.23.)

Gertner Péter (1925-1945.02.23.)

Murvai László (1912-1945.02.24.)

Demeter Kondras (Konrád?), (András?) (1921-1945.02.24.)

Demeter Sándor (Dés, 1922-1945.02.24.)

Patopoj Imre (1915-1945.02.25.)

Tout (Tóth) Kálmán (1908-1945.02.25.)

Zakal v. Zakan (Szakál?) Imre (Doropolsu? Szabolcs, 1902-1945.02.25.)

Meggyesházi Pál (1921-1945.02.26.)

Sipos Sándor (Nagyszalonta, Bihar, 1913-1945.02.27.)

Szokolec Imre (1911-1945.02.27.)

Veres János (Szanir v. Szenyér? Somogy, 1921.01.08.-1945.03.)
Polickas (Pálinkás?) János (1911-1945.03.02.)
Polibila Mátyás (1911-1945.03.03.)
Nagy Lajos (Somador, Somogytúr, Somogy, 1907-1945.03.04.)
Ökrös György (Battonya, Csanád,1913-1945.03.06.)
Molnár Lajos (1913-1945.03.06.),
Spaniberger János (1906-1945.03.07.)
Rácz Ferenc c. őrv. (Somogyfajsz, 1908-1945.03.16.)
Delisz András (1916-1945.03.20.)
Potata Miklós (1911-1945.03.20.)
Dalmadi Sándor (Doboz, 1910.06.17.-1945.03.22.)
Kecskés János (1902-1945.04.15.)
Kis József (Peston (Penyige?), 1922-1945.04.30.)
Edvis (Edvi?) Pál (1920-1945.05.01)
Gábor József (Ozora, Tolna, 1900-1945.07.20.)
Kis Károly (1922-1945.09.04.)
Csa Imre (Cset-falu, Vas, (Csehi?), 1919-1945.09.06.)
Dunagátvas (Dunahát Vass?) László (Szentes, 1908-1945.09.11.)
Hansz Jakab (ApatinSzombor, 1903-1945.09.13.)
Bogodi (Bagdi) Károly (Buhar, Bihar m., 1909-1945.09.14.)
Enidej v. Zsejdej (Leiner?) József (Székesfehérvár, 1908-1945.08.01.)
Kis István (Csepek? (Cserháthaláp?), Nógrád, 1911-1945.08.02.)
Borbás István (Kisdoncso? Somogy m., 1921-1945.08.04.)
Német György (Zsadány, Bihar, 1910-1945.08.21.)
Paál Imre (Sz. Potmonostor? Becsbodrog, 1914-1945.08.23.)
Tout (Tóth) János (Komuselen? 1922-1945.09.01.)
Furaj v. Furon Ferenc (1921-1945.09.02. v. 10.02.)
Lebc Sarnon (Simon?) (1895?-1945.10.12.)
Kopács Sándor (Budapest, 1910-1945.09.27.)

Ekros v. Ökrös István (Kozár, Nógrád, 1899? -1945.10.03.)
Farogu (Faragó?) József (Fibes, Temes, 1907-1945.10.15)
Kis Ferenc (1913-1945.10.15.)
Egern László (1920-1945.10.20.)
Tjuren Sándor (1909-1945.10.21.)
Vati(c)h Maksz (1927-1945.10.27.)
Orbán Domokos (Miklósfalva, Udvarhely, 1904-1945.11.01.)
Szeijgen v. Szicsi Albert (LutcaOdorhej? Románia, 1910-1945.11.02.)
Konrád Mihály (1892? -1945.11.04.)
Klejber (Kléber?) Ádám (1905-1945.11.07.)
Kis János (1914-1945.11.12.)
Máriás Béla (Hejőcsaba, Borsod, 1916-1945.11.12.)
Molnár Mihály (Hajdúszoboszló, 1899? -1945.11.12.)
Tischner Béla (Veszprém 1910-1945.11.14.)
Tout (Tóth) Mihály (Peszszer-Adacs, 1913-1945.11.27.)
Vágner Imre (1906-1945.11.29.)
Kovács Bálint (Sukoró, Fejér, 1899-1945.12.04.)
Kis Ferenc (1913-1945.12.08 (08.08.)
Vasicsek Kálmán (Gyöngyöspata, 1912-1945.12.10.)
Vágner Imre (1906-1945.11.29.)
Nagy József (Szatmárnémeti, 1911-1945.12.18.)
Nagyváti Béla (1916-1945.12.19.)
Horomec Horomgi v. Horoms László (Hodusza-no (Hajdúszoboszló?) 1902-1945.12.28.)

1946-ban elhunyt (26 fő):

Lescsán György (Szarvas, 1922-1945.03.04.)
Német István (Kéthely, Somogy, 1901-1946.03.19.)
Radoki József (1907-1946.07.18.)
Tokács (Tokaji?) György (Pázmánd, Fejér, 1903-1946.07.23.)
Gincs Miklós (Radnót, Románia, 1904-1946.07.28.)

Hibner András (1902-1946.07.29.)
Pich József (Budapest, 1905.03.23.-1946.07.29.)
Koliba v. Kolibo Miklós (Nyírbertek (Nyírbéltek?), 1922-1946.07.29.)
Tót Péter (Rogoj (Regöly?) Tolna, 1901-1946.07.31.)
Orosz József (Nagyvárad, 1911-1946.08.17.)
Csermuska Imre (Szirmabesenyő, Borsod, 1913.01.12.-1946.08.24.)
Szabó Mihály (Szolgoétgazo? Fehér, 1919-1946.08.25.)
Kovács Károly (Győr, 1907-1946.09.18.)
Huszti Imre (Janusholm, (Jánoshalma?), 1914-1946.09.21.)
Juhász Erazmus (Vilkov, Pest, 1910-1946.10.09.)
Kovács Imre (Babot, Sopron, 1908-1946.10.13.)
Herczeg Mihály (Békés, 1920-1946.10.18.)
Gál Imre (Mezőkeresztes, 1919-1946.10.20. vagy 02.11.),
Kalmár István (Nogir, Vas, 1910-1946.11.06.)
Vejbel (Weibert) József (1911-1946.11.08.)
Dunai István (Újkigyós, Békés 1910-1946.11.13.)
Tilki László (Rakamaz, Szabolcs, 1916-1946.12.18.)
Bujdosó János (Kötegyán, Bihar, 1920-1946.12.27.)
Márkus Béla (1920-1946.12.27.)
Szabó József (Nagykáta, 1919-1946.12.27.)
Zambó János (Kiskundorozsma, Csongrád, 1917-1946.12.27.)

1947-ben elhunyt (14 fő):

Peis József (1904-1947.01.25.)
Bocsák István (Reszneg, Zala,1907-1947.02.02.)
Tóth Zsigmond (Nyírmeggyes, Szatmár, 1912.04.11.-1947.02.09/10.)
Riger Márton (1909-1947.02.20.)
Bosne (Bosnyák?) Boldizsár (1920-1947.02.25.)
Smirmund János (Kisszosdfeklut? 47. Tana (Tanya?), 1895-1947.02.28.)

Gedaj (Gedai) Pál (1921-1947.04.05.)
Csermák Gyula (1907-1947.04.13.)
Horvát István (Kopoj, Sziomodi (Somogy?), 1915 v. 1925-1947.04.30.)
Patócs Géza (Tiszaőrs, Heves, 1912-1947.05.03.)
Teller János (Somogygaso. Somogy 1908-1947.05.30.)
Lemli (Lenti?) György (Zombor (Jugoszlávia) 1908-1947.08.02.)
Medve Mihály (1912-1947.09.12.)
Gaál Sándor (Nagyhászan, Csík, Erdély, 1901-1947.12.21.)

1948-ban elhunyt (2 fő):

Borbély József (Temes, 1922-1948.11.18.),
Kovács József (Dimenyháza, Maros-Torda, 1926-1948.07.21.)

BAKU

(A 442. sz. hadifogolytábor 2. sz. temetője)

1945-ben elhunyt (9 fő):

Pesír (Piszár?) József (1905-1945.01.29.)
Szekeres János (Szeged, 1909.07.23.-1945.02.19.)
Devegeni v. Devicseni (Debreczeni?) Ferenc (Törökbálint, Pest, 1906-1945.05.01.)
Bakonyi Gergely (1906-1945.08.27.)
Szabó Sándor (Nagykolontár? 1914-1945.10.04.)
Gerdeusz István (1914-1945.10.30.)
Kovalter Ene (Ede? Jenő?) (Dirmot, Dervar, 1921-1945.11.01.)
Haszilló Ferenc (Kecel, Nyúl 209, 1918.01.13.-1945.12.15.)
Szücs? (Szja v. Zja) ***Erta?*** (1900-1945.12.20.)
Tót Mihály (1921-1945.12.29.)

1946-ban elhunyt (9 fő):

Rivnjak Lajos (1914-1946.01.21.)
Koloszar (Koleszar?) Béla (Nogyoszad (Nagyatád?), Somogy m. 1913-1946.01.21.)
Német István (1901-1946.03.19.)
Lévai (Lovas) István (Cegléd, 1913-1946.01.30.)
Kadi Gáspár (1894-B/SZ, 1946.01.11.)
Karácsony György (1901-B/SZ, 1946.04.10.)
Koszó Menyhért (1911-B/SZ, 1946.07.16.)

1947-ben elhunyt (3 fő):

Tiszai Sándor (Komada, Bihar, 1920-1947.07.25.)
Kiskovács István (Szeged, Csongrád, 1921-1947.08.25.)
Kelen Ferenc (Pesthidegkút, Levente 43, 1927-1947.10.19.)

1948-ban elhunyt (2 fő):

Kamerer Dezső (1923-B/SZ, 1948.01.28.)

Bedő (Badó) József (1910-1948.04.28.)

SUMGAIT

(A 328. sz. hadifogolytábor 1. sz. temetője)

1945-ben elhunyt (1 fő):

Simonek István (Kesztölc, Esztergom, 1925-1945.12.05.)

1946-ben elhunyt (4 fő):

Foncsor Ferenc (Uike, Udvarhely megye, Románia, 1885?-1946.01.10.)

Fegir (Fehér?) József (Csongrád, Szegednogyszeksos, 1907-1946.07.01.)

Szűcs Béla (Maconka, Heves, 1904-1946.31.23.)

Balogh György (1910-1946.07.02.)

1947-ben elhunyt (1 fő):

Starbauer v. Starkbauer János (Újpest, 1909-1947.05.21.)

A lágerek világát megjárt **Cseh József** építészmérnök egyik interjú-visszaemlékezéséből[205] idézek, akit 1945 telén egy azerbajdzsáni munkatáborba szállítottak: *„(...) Budapesten estem fogságba. (...) Amikor megérkeztünk Bakuba, két embert vízhordásra kerestek a konyhavagonba. Én azonnal leugrottam, hogy jelentkezzem, de rög-*

[205] Forrás: ERDÉLYI Péter: *Fekete gőzös. Feldolgozásra vár az azerbajdzsáni magyar hadifoglyok története. Magyar Nemzet,* 2006. július 1., https://mno.hu/migr_1834/fekete-gozos-484681Fekete gozos

tön össze is estem, annyira elgyengültem a sok fekvéstől és az éhezéstől. (...) Először Baku mellett egy szögesdróttal elkerített területre hajtottak be bennünket, később teherautókra zsúfoltak fel, és a Kura folyó felé, a kirovobadi német lágerbe szállítottak, azután Hanlarba, amely a cári időben Helenendorf néven volt ismert. Majd pedig fel, egészen a hegyekbe, a daskäsäni végső táborba, ahol szintén német foglyok voltak. A miénk a 223/5-ös láger volt. (...) Elhanyagolt épületek, rozoga priccsek fogadtak. Az első feladatunk éppen a tábor renoválása volt. Megrázó élményben volt részünk, amikor a Hanlar melletti táborból szürke ruhás, sápadt, görnyedt embereket láttunk ötös sorokban kivonulni. Az orosz rabláger volt. Ez lesz a jövőnk, ez lesz a sorsunk? – kérdeztük egymástól. (...) A lágerben jobb volt az ellátás, mint a vonaton. Az első napon amerikai marhanyelvkonzervet bontottak nekünk, amelyből fejenként öt-hat dekányit kaptunk. A gyomrunk azonban annyira átalakult a négyhetes koplalás alatt, hogy nem bírta a zsíros ételt. Rosszul lettünk, ment tőle a hasunk. Egyébként az élelmünket egy távoli raktárból vételeztük, ahonnan általában csupán a fele érkezett meg, mert a többit ellopták a civilek. Érthető, hiszen ők is éheztek. (...) Összesen hatszázan éltünk ott. A környező üzemekben dolgoztattak minket. Kétszázan jártak az asztalos üzembe, az építőbrigád is volt vagy százötven fős, a szabók körülbelül húszan lehettek. A többieket pedig más szakterületekre osztották be, például a mészégető telepre. Jómagam a láger mérnökévé léptem elő. Én irányítottam az építőbrigádot.

A fogolytársaim (...) gyakorta nem is betegségben haltak meg. Sokszor az elkeseredettség végzett velük. Főleg azok nem bírták, akik még a háború alatt kerültek fogságba, és már négy-öt éve raboskodtak. Sokukat tíz esztendőre ítélte a szovjet katonai bíróság. Egyszer csak azt vettük észre egy-egy fogolytársunkon, hogy teljes letargiába esik. Egyre kevesebbet eszik, rendszeresen másnak adja a vacsoráját, lassan lefogy, sápadt lesz, éjjel pedig a pokróca alatt sírdogál. Ilyenkor a magyar lágerparancsnok már előre megmondta, hogy maholnap visszük a hul-

laházba. Bújában halt meg. Nem volt semmi baja, az elhagyatottság és a reménytelenség végzett vele. (...)

Igen nehéz körülmények között éltek a második világháború magyar hadifoglyai. Ennivalójuk inkább a moslékhoz hasonlított, semmint emberi táplálékra (...) Szinte mindig éhesen lézengtek a táborban. Sokan hasra feküdtek a csupasz földön, hogy ne érezzék az éhséget. (...)

A Moszkva és Budapest között létrejött hadifogoly-egyezmény értelmében 1948 végéig az összes magyar hadifoglyot haza kellett szállítani. Az azerbajdzsáni rabok a Kirovobad melletti „hazamenőtáborban" kaptak szabadulóigazolványt, majd nem kis viszontagságok és izgalmak árán, általában egy hónapig tartó utazást követően jutottak haza. „Fekete gőzösnek csattog a kereke, magyar hadifoglyok mennek haza véle..." – énekelték a marhavagonokban. (...)

A német telepesek városában, Goygolában

Azerbajdzsáni utunk utolsó állomását, *Goygola* települést is felkerestük. A *Goygol/Göygöl* németek által alapított településen – ahol Sztálin „jóvoltából" már németek nem élnek –, kutatómunkánkat a nyolcvan éves ***Fikrat Izmajlov,*** a város nyugalmazott építésze, helytörténésze segítette. Közreműködésével a németek által rendbe hozott sírkertbe látogattunk el, ahol 9 náció (német, magyar, román, olasz stb.) fiai, mintegy 900 fő van eltemetve.

A halottak névsorát nem sikerült felkutatni. A kísérőnk úgy tudja, hogy az egykori láger veszteséglistája az egyik moszkvai levéltárban van, ahol az NKVD GUPVI-táborainak titkosított iratait helyezték el.

Megtudtuk, hogy 1945–1947 között az NKVD helyi szervei az itteni német római katolikus templomban állították fel az NKVD GUPVI 223. sz. hadifogolytáborhoz tartozó 1552. sz. rabkórház it-

A Goygol/Göygöl németek által alapított településen kutatómunkánkat a 80 éves ***Fikrat Izmajlov****, a város nyugalmazott építésze, helytörténésze segítette*

A Goygol/Göygöl németek által alapított település katonai temetőjének bejárata

teni részlegét és a 223. sz. főláger különböző táborrészlegeiben elhunytak kerültek az előbb említett temetőbe.

A Goygol/Göygöl németek által alapított település katonai temetőjének látképe

Megemlékezés halottjainkról a Goygol/Göygöl németek által alapított település katonai temetőjében

A városka másik végében egy kisebb, szintén jól gondozott hadifogoly-temetőt is felkerestünk, amely az egykor itt élt német lakosság polgári temetőjének szomszédságában terül el. Az eltemetett 51 halottból 37 osztrák, a többi német és magyar nemzetiségű.

1944-1948 között a helyi római katolikus templomban volt a rabkórház

A 2. sz. katonai temetőben

A németek által rendbe hozott sírkertbe látogattunk el, ahol 9 náció (német, magyar, román, olasz stb.) fiai, mintegy 900 fő van eltemetve.

A városka utolsó német lakosának sírjánál

A polgári temetőben – búcsút véve az azeri tájegységtől – szomorúan szemléltük meg, hogy a település utolsó, 1935-ben született német lakosát, *Viktor Kleint* 2007-ben temették el.

Az azerbajdzsáni magyar hadifogoly-történet – különösen *Gandzsa, Hanlar, Kirihli* térségében – még feldolgozásra vár, ezért fontos a dokumentumok, visszaemlékezések összegyűjtése, elemzése, a megírt tanulmányok sajtó alá rendezése.